

T.C.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CEMİL MERİÇ'İN HİNT DİNLERİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİN
İNCELENMESİ

AYŞENUR GÖREN

DANIŞMAN

PROF. DR. ASİFE ÜNAL

BARTIN-2025

T.C.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**CEMİL MERİÇ'İN HİNT DİNLERİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİN
İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşenur GÖREN

JÜRİ ÜYELERİ

Danışman :

Üye :

Üye :

BARTIN-2025

KABUL VE ONAY

Ayşenur GÖREN tarafından hazırlanan “CEMİL MERİÇ’İN HİNT DİNLERİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ” başlıklı bu çalışma, 28.08.2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :

Üye :

Üye :

Bu tezin kabulü Lisansüstü Eğitimi Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun/...../20... tarih ve 20...../.....-..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zafer CEYLAN

Enstitü Müdürü

BEYANNAME

Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Prof. Dr. Asife ÜNAL danışmanlığında hazırlamış olduğum “CEMİL MERİÇ’İN HİNT DİNLERİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ” başlıklı yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

28.08.2025

Ayşenur GÖREN

ÖN SÖZ

Bu çalışmada Türk düşüncesinin önemli mütefekkirlerden biri olan Cemil Meriç'in hayatı ile Hint düşüncesine ve dinlerine dair görüşleri konu edinilmiştir. Meriç, Dinler Tarihçi olmamakla birlikte eserlerinde muhtelif dinleri, özellikle de Hint dinleri olan Hinduizm, Budizm, Caynizm ve Sihizm'i kendine has üslubuyla ele almıştır. Meriç'i ve görüşlerini inceleyen farklı alanlarda birtakım çalışmalar olmakla birlikte onun Hint düşüncesi ve dinlerine dair görüşlerini içeren herhangi bir tez veya bilimsel çalışmanın yapılmadığı görülmüştür. Buradan hareketle hazırlanan çalışma ile Meriç'in bu dinlerle ilgili görüşlerinin tespit edilip günümüz Dinler Tarihi verileriyle karşılaştırılması; böylece hem onun alanda tanınması hem daha iyi anlaşılabilmesi hem de o dönemden bu yana Türkiye'de Dinler Tarihi alanında Hint dinleriyle ilgili bilgi birikiminde kaydedilen gelişmelere ışık tutulması amaçlanmıştır.

Öncelikle Lisans ve Yüksek Lisans eğitimim ve tez sürecim boyunca bilgilerini ve tecrübelerini benimle paylaşan, sorularıma içtenlikle cevap veren ve çalışmamı geliştirme noktasında sabırla beni destekleyen kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Asife ÜNAL'a; maddi-manevi desteğini esirgemeyen ve zorlandığım anlarda her dâim güç veren sevgili aileme, özellikle sevgisini ve elini hep üzerimde hissettiğim babam Şakir GÖREN'e teşekkürü borç bilirim.

Ayşenur GÖREN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

CEMİL MERİÇ’İN HİNT DİNLERİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

Ayşenur GÖREN

Bartın Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Asife ÜNAL

Bartın-2025, sayfa: 105

Cemil Meriç (1916-1987), Türk düşünce tarihinde önemli bir yere sahiptir. Fikir dünyası oldukça zengin olan Meriç, özellikle 1960-1964 arası çalışmalarında Hint düşüncesine büyük önem vermektedir. Bu dönemdeki görüşlerini *Bir Dünyanın Eşiğinde* adlı eserinde kitaplaştıran Meriç’in, işlemiş olduğu konulardan birisi de Hint dinleridir. Meriç’in Hinduizm’in Kutsal Metinleri, Trimurti, Budizm, Caynizm, Hint ve İslam gibi başlıklar altında karışık olarak ele aldığı görüşler, Dinler Tarihi alanında incelenmeyi gerektirecek kayda değer bilgiler taşımaktadır. Bu doğrultuda Meriç’in çeşitli görüşlerinden yola çıkılarak yapılmış muhtelif çalışmalar bulunmakla birlikte onun Hint dinlerine dair görüşlerinin incelendiği herhangi bir çalışmanın bulunmayışı araştırmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Araştırmada öncelikle Cemil Meriç’in bütün eserleri titizlikle incelenip Hint dinleri ile ilgili görüşleri tespit edilmiştir. Ardından bu bilgiler, Dinler Tarihi alanındaki mevcut veriler—ışığında mukayeseli biçimde analiz edilerek objektif bir şekilde değerlendirilmiştir. Meriç’in bir Dinler Tarihçisi olmadığı ve ilgili eserini yazdığı dönemin şartları göz önüne alınarak yapılan bu karşılaştırma ile onun Dinler Tarihi alanında tanınmasına ve daha iyi anlaşılmasına da katkı sağlanması amaçlanmıştır. Araştırma bulguları 1960’lı yıllardan günümüze Türkiye’de Hint dinleri konusunda oluşan bilgi

birikiminin Dinler Tarihi alanında kaydedilen ilerlemeyi göstermesi açısından da değerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Budizm, Caynizm, Cemil Meriç, Dinler Tarihi, Hinduizm, Sihizm

Bilim Alanı Kodu: 60205

ABSTRACT

M.Sc. Thesis

EXAMINATION OF CEMİL MERİÇ'S VIEWS ON INDIAN RELIGIONS

Ayşenur GÖREN

Bartın University

Graduate School

Department of Philosophy and Religions Sciences

Thesis Advisor: Prof. Dr. Asife ÜNAL

Bartın-2025, pp: 105

Cemil Meriç (1916-1987) holds an important place in the history of Turkish thought. Meriç, whose intellectual world was quite rich, placed great importance on Indian thought, particularly in his works between 1960 and 1964. Meriç compiled his views from this period in his book *Bir Dünyanın Eşiğinde* one of the topics he addressed was Indian religions. Meriç's views, which he discussed under various headings such as Hinduism's Sacred Texts, Trimurti, Buddhism, Jainism, India, and Islam, contain noteworthy information that warrants examination in the field of the History of Religions. Although there are various studies based on Meriç's diverse views, the absence of any study examining his views on Indian religions formed the starting point of this research. In this study, all of Cemil Meriç's works were first carefully examined to identify his views on Indian religions. Then, this information was analyzed comparatively in light of existing data in the field of History of Religions and evaluated objectively. This comparison, which was made by taking into account the fact that Meriç was not a Historian of Religions and the conditions of the period in which he wrote his work, aims to contribute to his recognition in the field of History of Religions and better understanding. The research findings reveal that the accumulation of knowledge about Indian religions in Turkey from the 1960s to the present day is considered valuable in terms of demonstrating the progress made in the field of History of Religions.

Keywords: Buddhism, Cemil Meriç, Hinduism, History of Religions, Jainism, Sikhism

Scientific Field Code: 60205

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	ii
BEYANNAME	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ	xii
TABLolar DİZİNİ.....	xiii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi.....	1
1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	2
1.3. Literatür Özeti	2
2. CEMİL MERİÇ'İN HAYATI VE ESERLERİ	6
2.1. Hayatı	6
2.1.1. Ailesi ve Doğumu	6
2.1.2. Çocukluğu ve Gençlik Yılları	7
2.1.3. Evliliği	8
2.1.4. Görme Yetisini Kaybetme Süreci	9
2.1.5. Vefatı	9
2.2. Eserleri	10
2.2.1. Telif Eserleri	10
2.2.2. Tercüme Eserleri	17
2.2.3. Dergi ve Gazetelerdeki Yazıları	18
3. CEMİL MERİÇ'E GÖRE HİNT DİNLERİ.....	20
3.1. Cemil Meriç'in Perspektifinden Hint Düşüncesinin Tarihsel Seyri	20
3.2. Meriç'e Göre Hinduizm	26
3.2.1. Hindu Kutsal Metinleri	27
3.2.1.1. Vedalar	27

3.2.1.2. Brahmanalar	30
3.2.1.3. Aranyakalar	31
3.2.1.4. Upanişadlar	32
3.2.1.5. Sutralar/ Dharma Şastralar	35
3.2.1.6. Mahabharata	36
3.2.1.7. Bhagavat Gita	37
3.2.1.8. Ramayana	39
3.2.1.9. Puranalar	39
3.2.1.10. Tantralar	41
3.2.2. Hinduizm'in Temel İnanç Esasları	42
3.2.2.1. Hinduizm'in Tanrı Tasavvuru	42
3.2.2.2. Kast Sistemi	57
3.2.2.3. Karma- Samsara ve Mokşa	60
3.3. Meriç'e Göre Budizm	65
3.3.1. Budizm'in Kutsal Metinleri	67
3.3.2. Budizm'in Temel İnanç Esasları	70
3.3.2.1. Budizm'in Tanrı Tasavvuru	70
3.3.2.2. Dört Temel Hakikat	71
3.3.2.3. Karma- Samsara ve Nirvana	72
3.3.2.4. Budizm'in Mezhepleri.....	74
3.4. Meriç'e Göre Caynizm	76
3.4.1. Caynizm'in Kutsal Metinleri	78
3.4.2. Caynizm'in Temel İnanç Esasları	79
3.4.2.1. Caynizm'in Tanrı Tasavvuru.....	79
3.4.2.2. Ahimsa Prensibi.....	81
3.4.2.3. Karma- Samsara ve Kurtuluş Öğretisi	81
3.4.2.4. Caynizm'in Mezhepleri	83
3.5. Meriç'e Göre Sihizm	84
3.5.1. İslam'ın Hint Alt Kıtasına Girişi	85
3.5.2. Guru Nanak ve Sihizm	88
3.5.3. Sihizm'in Kutsal Metinleri	89
4. SONUÇ	91
KAYNAKLAR	96

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil	Sayfa
No	No
2.1: Cemil Meriç'in 1916 yılında Reyhanlı'da doğduğu ev.....	7
2.2: Meriçlerin 1948 yılında çekilen aile fotoğrafı.....	8

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo	Sayfa
No	No
3. 2: Dört Veda'ya ait Brahmanalar	31
3. 3: Hinayana ve Mahayana mezhebi	76

1. GİRİŞ

Yazılarıyla kendi döneminde ve sonrasında birçok kişiyi etkilemiş olan Cemil Meriç, Türkiye'nin önemli aydınları arasında yer almaktadır. Meriç, eserlerinde Avrupa kültürü, Hint kültürü, Batı klasikleri ve kendi klasiklerimiz üzerinde yoğunlaşmaktadır. Özellikle Meriç'in Hint kültür ve düşüncesini, edebiyatı ve dinî metinleri aracılığıyla anlayıp aktarmaya çalışmış olması tezimiz açısından önem taşımaktadır.

Tezin bu bölümünde “Araştırmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi”, “Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları” ile “Literatür Özeti” alt başlıkları altında çalışmayla ilgili genel bilgilere yer verilmiştir.

1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi

Cemil Meriç, ömrünü okumaya ve Türk düşünce hayatına adanmış, birçok farklı alanda çalışmalar yürütmüş bir aydındır. Araştırmanın çıkış noktası çok yönlü bir düşünür olan Meriç'in, eserlerinde başta Hint düşüncesi ve dinleri olmak üzere Dinler Tarihi alanında incelenebilecek bilgiler olduğunu görmek olmuştur. Meriç'in din ve toplum üzerine görüşleri muhtelif çalışmalarda ele alınmıştır. Ancak Meriç ile ilgili Dinler Tarihi alanında hiç lisansüstü tez olmadığı ve yapılan diğer bazı bilimsel çalışmalarda da onun Hint düşüncesine ve dinlerine dair görüşlerine değinilmediği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda Meriç'in yaşadığı dönem göz önüne alınarak Hint dinlerine dair görüşlerinin bir bütün halinde günümüz Dinler Tarihi verileriyle karşılaştırılarak incelenmesi tezimizin amacını oluşturmaktadır. Cemil Meriç'in bir din âlimi veya Dinler Tarihçi olmadığı da dikkate alınarak yapılan bu çalışma aracılığıyla onun Dinler Tarihi alanında tanınması yanında okurlarının anlamakta güçlük çekebileceği bazı meselelerin daha anlaşılabilir kılınması da hedeflenmektedir.

Cemil Meriç'in Hint düşüncesine ve dinlerine dair değerlendirmelerini tespit etmek için öncelikle onun eserleri baştan sona titizlikle incelenmiştir. Meriç'in *Bir Dünyanın Eşiğinde* adlı eseri, konuyla ilgili pek çok veriye sahip olmasıyla ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda Meriç'in Hint dinlerine dair görüşleri günümüz Dinler Tarihi verileri ile ilişkilendirilerek karşılaştırılmıştır. Böylelikle Türkiye'de Meriç'in yaşadığı dönem ile günümüz Dinler Tarihi bilgi birikiminin karşılaştırılmasına da imkân sağlanmış olabileceği düşünülmektedir. Araştırmada Dinler Tarihi'nin tarihi-karşılaştırmalı ve fenomenolojik bakış açısı esas alınmış, konular descriptif biçimde incelenmiştir. Araştırma yöntemi olarak

nitel araştırma yöntemi, veri toplama tekniği olarak literatür tarama tekniği kullanılmıştır. Özellikle Meriç'in *Bir Dünyanın Eşiğinde* adlı eserinin içerik analizi yapılmıştır. Araştırmada ulaşılan veriler Dinler Tarihi biliminin metoduna uygun şekilde tarafsız olarak ortaya konulmuştur.

1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu araştırmanın kapsamını Cemil Meriç'in hayatı ile Hint düşüncesine ve dinlerine dair görüşleri oluşturmaktadır. Başlangıçta Meriç'in çeşitli dinlerle ilgili olarak verdiği bütün bilgilerin ele alınması düşünülmüş olmasına rağmen çalışmanın ilerleyen aşamalarında tez Hint dinleri ile sınırlandırılmıştır. Zira Meriç Hint dinlerini kutsal metinlerine, temel inanç esaslarına ve mezheplerine değinerek detaylı şekilde incelemiştir. Ayrıca onun ele aldığı ikinci önemli konu olan Kitâb-ı Mukaddes ve Hıristiyanlık üzerine görüşlerinin bir makale, tebliğ ve kitap bölümünde konu edinilmiş olması da tekrara düşmekten kaçınmak adına tezi bu şekilde sınırlandırmaya yöneltmiştir. Araştırmada ele alınan Hint düşüncesi ve dinleri konusu, tamamen Meriç'in görüşleri çerçevesinde oluşturulmuş olup Dinler Tarihi alanında normalde değinilmesi gereken Hint dinlerindeki ibadet ve uygulamalar gibi meseleler onun bu hususta görüş belirtmemesi nedeniyle teze alınmamıştır. Tezde başlıklandırmaların ve konuların işleniş sırasının Meriç'in konuyu ele alış biçimine uygun bir şekilde yapılmasına özen gösterilmiş, kimi zaman da Türkiye'deki genel teamüle uygun sıralama yoluna gidilmiştir. Burada Meriç'in çoğu bilgiyi konular işlenirken görüleceği üzere normal bir başlık altında kolaylıkla ulaşılabilir ve anlaşılabilir biçimde vermemiş olduğunu da vurgulamak uygun olacaktır.

1.3. Literatür Özeti

Araştırmada Cemil Meriç'in bütün eserleri ve onun hakkında yapılmış çalışmalar incelenmiştir. Meriç'in eserleri arasından önce de belirtildiği üzere Hint dinleri ile ilgili olarak *Bir Dünyanın Eşiğinde* adlı kitabının ön plana çıktığı görülmüştür. Bu kitabın ilk baskısı 1964'te *Hint Edebiyatı* adı altında Dönem Yayınlarından çıkmıştır. 1976 yılında "Hint Edebiyatı" adlı esere "Hint ve Batı" başlıklı bölüm eklenerek "Bir Dünyanın Eşiğinde" adı altında basılmıştır.¹ 1992 yılında ise Cemil Meriç'in oğlu Mahmut Ali Meriç tarafından sonraki tüm baskıların esası olacak biçimiyle yeniden hazırlanarak yine *Bir*

¹ Cemil Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde* (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1976); Cemil Meriç, *Bu Ülke* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 69.

Dünyanın Eşiğinde adıyla İletişim Yayınlarından çıkarılmıştır. Birinci kısım “Hint ve Batı”, ikinci kısım ise “İnançları, Düşüncesi, Edebiyatı ile Hint” adını taşıyan yeni düzenleme, kitabın bu tezde de kullanılan versiyonudur.² Meriç’in diğer eserleri hakkında ayrıntılı bilgi, tezin “Cemil Meriç’in Hayatı ve Eserleri” başlıklı ikinci bölümünde verilmiştir.

Dinler Tarihi alanında Cemil Meriç ile ilgili yapılmış herhangi bir lisansüstü tez bulunmamaktadır. Bununla birlikte farklı bilim dallarında hazırlanmış otuz yedi adet tez tespit edilmiştir. Bunlardan ikisi doktora tezi, diğerleri yüksek lisans tezidir. Meriç hakkında çeşitli konularda yapılmış bu tezler içinde din konusuyla ilişkili olarak Din Sosyolojisi alanında Kemaleddin Taş’ın “Cemil Meriç’in Din ve Topluma Bakışı”³ ve Ali Fidan’ın “Cemil Meriç’e Göre Toplumlarda Dinî Hayat”⁴ adlı yüksek lisans tezleri önem taşımaktadır. Sosyoloji alanında Seçil Daştan tarafından “Cemil Meriç ve Ümit Meriç’in İslâmiyet’e Dair Temel Fikirlerinin Mukayesesi”⁵; Din Psikolojisi alanında Elif Uğurlu tarafından “Cemil Meriç’in Eserlerinde Manevi ve Psikolojik Unsurlar”⁶ adlı tezler hazırlanmıştır. Bu tezlerde Cemil Meriç’in dinler ile ilgili bazı görüşleri yer almakla birlikte daha çok dinlerin ilgili toplumlar üzerindeki etki boyutuna değinilmiştir.

Belirtildiği üzere Meriç’le ilgili Dinler Tarihi alanında tez olmamakla birlikte Dinler Tarihçiler tarafından yapılmış bir makale, bir bildiri ve bir kitap bölümü olmak üzere toplamda üç bilimsel çalışma tespit edilmiştir. Bunlardan ilk çalışma İlbey Dölek tarafından hazırlanan “Cemil Meriç’in Eserlerinde Batı, Hristiyanlık ve Hz. İsa” adlı tebliğdir.⁷ Çalışmada üç başlık altında Cemil Meriç’in hayatı, Batı düşüncesiyle ilgili fikirleri, Hristiyanlık ve Hz. İsa konuları incelenmiştir. İkinci çalışma Hayreddin Kızıl tarafından hazırlanan “Cemil Meriç’e göre Kitâb-ı Mukaddes” adlı makaledir.⁸ Bu çalışmada da üç başlık altında Meriç’e göre Kitâb-ı Mukaddes tabiri ve çevirileri ile Tanah

² Cemil Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022).

³ Kemaleddin Taş, *Cemil Meriç’in Din ve Topluma Bakışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997). Kemaleddin Taş’ın hazırlamış olduğu Yüksek Lisans tezi 2007 yılında “*Din ve Toplum Karşısında Cemil Meriç*” adıyla Artus Yayınlarından; 2017 yılında ise “*Din ve Toplum Görüşleriyle Cemil Meriç*” adıyla Rağbet Yayınlarından kitap olarak çıkarılmıştır.

⁴ Ali Fidan, *Cemil Meriç’e Göre Toplumlarda Dini Hayat* (Rize: Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

⁵ Seçil Daştan, “*Cemil Meriç ve Ümit Meriç’in İslâmiyet’e Dair Temel Fikirlerinin Mukayesesi*” (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

⁶ Elif Uğurlu, “*Cemil Meriç’in Eserlerinde Manevi ve Psikolojik Unsurlar*” (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

⁷ İlbey Dölek, “Cemil Meriç’in Eserlerinde Batı, Hristiyanlık ve Hz. İsa” *Uluslararası Mardin Artuklu Multidisipliner Çalışmalar Kongresi*, ed. Hasan Çiftçi- Yasemin Ağaoğlu (Mardin: İksad Yayınevi, 2019).

⁸ Hayrettin Kızıl, “Cemil Meriç’e Göre Kitâb-ı Mukaddes”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 13/1 (Nisan 2021).

(Eski Ahit) ve Yeni Ahit konuları incelenmiştir. Dinler Tarihi alanında yapılmış son çalışma ise *Cemil Meriç Üzerine Yazılar* adlı kitapta yer alan İlber Dölek'in "Cemil Meriç ve Din: Yahudilik ve Yeni Hristiyanlık" başlıklı kitap bölümüdür.⁹ Dölek, bu çalışmasının birinci bölümünde Meriç'in *Işık Doğudan Gelir* adlı eserinde yer alan Kitâb-ı Mukaddes konusunu incelemiştir. İkinci bölümde ise Saint Simon ve onun *Yeni Hristiyanlık* adlı eseri hakkındaki Meriç'in görüşlerine yer vermiştir. Görüldüğü üzere Dinler Tarihi alanında yapılan bu çalışmalarda Meriç'in görüşleri Kitâb-ı Mukaddes ve Hristiyanlık bağlamında incelenmiştir. Meriç'in Hint düşüncesine ve dinlerine dair görüşlerinin ele alındığı herhangi bir çalışma bulunmamaktadır.

Meriç'i ve görüşlerini ele alan diğer bilimsel çalışmalara bakıldığında ise öncelikle *Cemil Meriç Üzerine Yazılar* adlı Yalçın Çetin editörlüğündeki kitabı tekrar zikretmek uygun olacaktır. Farklı bilim alanlarından kişilerce yazılmış dokuz bölümden oluşan bu eserde Dölek'in bahsedilen kitap bölümünün yanında Kemaleddin Taş'ın "Cemil Meriç'e Göre Toplumsal Yapı ve Din"¹⁰ ile Ali Fidan'ın "Nisyandan Muaf Bir Mütefekkir: Cemil Meriç"¹¹ başlıklı kitap bölümlerinden söz edilebilir. Bir başka önemli çalışma Mehmet Çağatay Özdemir editörlüğünde çıkarılan *Bilinmeyen Yönleriyle Cemil Meriç* adlı kitaptır. Bu kitapta yine Kemaleddin Taş'ın "Cemil Meriç Düşüncesinde Din" başlıklı kitap bölümü bulunmaktadır.¹² Meriç hakkında bu çalışmalar dışında da kıymetli birçok eser yazılmıştır. Meriç'in fikir dünyasını anlamaya katkısı olacağını ön gördüğümüz bu tür eserlere Düccane Cündioğlu'nun *Bir Mabel Bekçisi Cemil Meriç, Bir Mabel İşçisi Cemil Meriç, Bir Mabel Savaşçısı Cemil Meriç* isimlerindeki üç eserini örnek vermek mümkündür.¹³ Mustafa Armağan'ın Cemil Meriç'in seçme eserlerinden derleyerek hazırladığı *Cemil Meriç'in Dünyası* adlı kitabı da bir başka örnektir.¹⁴ Meriç'i ve düşüncelerinin arka planını anlayabilmek adına önemli gördüğümüz bir başka eser ise kızı

⁹ İlber Dölek, "Cemil Meriç ve Din: Yahudilik ve Yeni Hristiyanlık", *Cemil Meriç Üzerine Yazılar*, ed. Yalçın Çetin (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2022).

¹⁰ Kemaleddin Taş, "Cemil Meriç'e Göre Toplumsal Yapı ve Din", *Cemil Meriç Üzerine Yazılar*, ed. Yalçın Çetin (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2022).

¹¹ Ali Fidan, "Nisyandan Muaf Bir Mütefekkir: Cemil Meriç", *Cemil Meriç Üzerine Yazılar*, ed. Yalçın Çetin (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2022).

¹² Kemaleddin Taş, "Cemil Meriç Düşüncesinde Din", *Bilinmeyen Yönleriyle Cemil Meriç*, ed. Mehmet Çağatay Özdemir (Ankara: Altınordu Yayınları, 2018).

¹³ Düccane Cündioğlu, *Mabel Bekçisi Cemil Meriç* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006); Düccane Cündioğlu, *Mabel İşçisi Cemil Meriç* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006); Düccane Cündioğlu, *Mabel Savaşçısı Cemil Meriç* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2007).

¹⁴ Mustafa Armağan, *Cemil Meriç'in Dünyası* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018). Bu eser Mustafa Armağan'ın, Profil Yayıncılık tarafından 2008'de yayınlanan *Düşüncenin Gökkuşağı Cemil Meriç* adlı eserinin yeniden düzenlenmiş şeklidir.

Ümit Meriç tarafından yazılan *Babam Cemil Meriç* adlı kitaptır.¹⁵ Tezin hazırlanmasında Meriç'in eserleri ve onunla ilgili literatür dışında Hint dinleri ile ilgili birçok farklı kaynak da kullanılmıştır. “Cemil Meriç'in Perspektifinden Hint Düşüncesinin Tarihsel Seyri” başlıklı kısımda zikredileceği için burada verilmeyen Türkçe eserlerden, özellikle de Hint dinleri hakkında çalışmalarıyla ön plana çıkan Ali İhsan Yitik, Fuat Aydın, Hammet Arslan, Cemil Kutlutürk gibi Dinler Tarihçilerin çalışmalarından istifade edilmiş; ayrıca bazı yabancı kaynaklara da başvurulmuştur.

Bütün bu ve benzeri literatür göz önüne alındığında Meriç'in dinler hakkındaki görüşleri üzerine Dinler Tarihi alanında bir lisansüstü tezin yapılmamış olmasının eksiklik olduğu düşünülmüştür. Onun Hint dinleriyle ilgili görüşleri üzerine yapılan tez ile bu eksikliğin giderilmesi yolunda bir adım atılmış böylelikle literatüre de katkı sağlanmış olması umulmaktadır.

¹⁵ Ümit Meriç, *Babam Cemil Meriç* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021).

2. CEMİL MERİÇ'İN HAYATI VE ESERLERİ

1916-1987 yılları arasında yaşayan Cemil Meriç, kendisini mütecessis ve münzevi bir fikir işçisi olarak tanımlamaktadır.¹⁶ Meriç'in düşüncelerinin ve eserlerinin oluşumunda inişli çıkışlı hayatının büyük etkisi olmuştur. Bu bölümde Meriç'i tanımak ve fikir dünyasını anlayabilmek adına kronolojik olarak onun hayatı ve eserlerine yer verilmiştir.

2.1. Hayatı

Meriç'in hayatı burada "Ailesi ve Doğumu", "Çocukluğu ve Gençlik Yılları", "Evliliği", "Görme Yetisini Kaybetme Süreci", "Vefatı" alt başlıklarıyla incelenmiştir.

2.1.1. Ailesi ve Doğumu

Meriç'in babası Mahmud Niyazi Bey 1877 yılında Dimetoka'da doğmuştur. Rüştîye eğitimi bitirdikten sonra akrabalarının kızı Zeynep Zinet Hanım'la evlenmiştir. M. Niyazi Bey'in mahkeme azası olarak Edirne'ye atanınca buraya yerleşmişlerdir. Burada 1903 yılında ilk çocukları Zehra, 1908 yılında Nadide doğmuştur. 1910 yılında M. Niyazi Bey'in tayini Tırnova'ya, 1912'de Balkan Savaşının patlak vermesi üzerine de Halep vilayetine çıkmıştır. Çok geçmeden M. Niyazi Bey, mahkeme reisi olmuş fakat yaşadığı bir olay sonrası görevinden istifa etmiştir.¹⁷ İstifasının ardından M. Niyazi Bey, Antakya'daki Ziraat Bankası'na müdür olmak için dilekçe vermiş, dilekçesi kabul olana kadar ailesiyle birlikte Reyhanlı'daki arkadaşı Osman Ağa'nın evinde kalmıştır. O sıralarda hamileliğinin son günlerinde olan eşi Zeynep Hanım, 12 Aralık 1916 günü Hüseyin Cemil Meriç'i dünyaya getirmiştir. Osman Bey, bebeğe iki aile arasındaki muhabbetin bir anısı olarak kendi oğlunun ismini koymak istemiştir. M. Niyazi Bey'de bu isteği geri çevirmeyerek Hüseyin Cemil adını vermiştir.¹⁸

¹⁶ Cemil Meriç, *Jurnal* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 2/189.

¹⁷ Meriç, *Babam Cemil Meriç*, 17-19.

¹⁸ Meriç, *Babam Cemil Meriç*, 20-21.

Şekil 2.1: Cemil Meriç'in 1916 yılında Reyhanlı'da doğduğu ev¹⁹

2.1.2. Çocukluğu ve Gençlik Yılları

Meriç, *Jurnal* adlı eserinde çocukluğuna dair hatırladığı kısımları şöyle aktarır:

Sekiz yaşına kadar ki hayatım bulanık, başsız sonsuz bir hatıralar yığını. Babam az konuşan, çatık kaşlı, hareketlerine akıl erdiremediğim bir memur. Annem hasta, silik, mızımız bir kadıncağz. Sonra hayal gibi belirip kaybolan bir amca. İki abla. Ve kitaplar: Türk Sazı, Musavver Tarih-i Harb-i Yunan. Ötesini hatırlamıyorum. Sonra Reyhaniye. Çerkes mahallesindeki ev. Bahçe, dere, ağaçlar ve mektep. Babamı yine akşamları görebiliyorum. Ablam Antakya'da okuyor. Babam hep çatık kaşlı, annem hep mızımız. Kasabanın çocukları hep korkunç. Bol bol dayak yiyor, her çeşit hakarete uğruyorum. Şikâyet edeceğim kimse yok.²⁰

Meriç, evlerine çok yakın olan Habib-i Neccar Mekteb-i İptidaisinde eğitim hayatına başlamış, 1923'te Reyhaniye Rüştîyesine gitmiştir.²¹ 1928'de eğitimine Antakya Sultanisinde devam etmiştir. Dönemin bölgesel şartları gereği Fransız kültürü ağırlıklı eğitim almıştır. 1933'te ilk yazısı "Geç Kalmış Bir Muhasebe" adıyla Yenigün gazetesinde yayınlanmıştır. 12. Sınıfa geldiğinde milliyetçi tutumu ve yayımlanan bir yazısında hocalarına karşı eleştirisi nedeniyle okulunu terk etmek zorunda kalmıştır. 1936'da İstanbul'a gelmiş ve lise öğrenimine Pertevniyal Lisesinde devam etmiştir. Burada İhsan Kongar, Reşat Ekrem Koçu ve Nurullah Ataç gibi hocaları olmuştur. 1937 yılında İskenderun'un Haymeseki köyünde dokuz ay kadar İlkokul öğretmenliği yapmıştır. 1938'de Hatay'ın bağımsız bir cumhuriyet olmasından sonra Fransızlar tarafından Aktepe'ye Nahiye Müdürü olarak atanmış ancak bu görevi kısa sürmüştür. 1939 yılında Türk Hava Kurumunda sekreterlik, Belediye katipliği gibi geçici işlerde çalışmıştır. Nisan'da Hatay hükûmetini devirmek suçundan tutuklanarak Antakya'ya götürülmüştür.

¹⁹ Cemil Meriç'in doğduğu ev 2013 yılında Hatay Valisi Celalettin Lekesiz'in çabaları sonucu satın alınmış ve restore edilerek "Cemil Meriç Evi ve Kültür Merkezi" adıyla ziyarete açılmıştır. Bk. Meriç, *Babam Cemil Meriç*, 20-21.

²⁰ Meriç, *Jurnal*, 2/249.

²¹ Meriç, *Babam Cemil Meriç*, 24-26.

Burada idam talebiyle yargılanan Meriç, iki ay sonunda beraat etmiştir. 1940'ta İstanbul'a dönmüş ve Yabancı Diller Meslek Okuluna başvurmuştur. 1941'de İstanbul'daki ilk yazısı "Honoré de Balzac", İnsan dergisinde yayınlanmıştır.²²

2.1.3. Evliliği

Meriç'in "...Önümde bir kadın durdu. Ve bu kadına 24 yılını verdim..."²³ dediği eşi Fevziye Menteşoğlu'nun babası Ali Haydar Bey'in soyu Menteşoğullarına dayanmaktadır. Eğitimini Fatih Medresesi'nde tamamlayan Ali Haydar Bey, Sancaktar Ali Bey'in kızı Nazire Hanım ile evlenmiş; Beyrut'ta İstinaf Mahkemesi Reisi olarak görev yaptığı sırada ikiz kızları Fevziye ile Naciye 15 Eylül 1905 yılında doğmuştur. İkizler, 1907 yılında önce babalarını, sonra da annelerini kaybetmiştir. Fevziye Menteşoğlu 1933 yılında Darülfünundan mezun olmuş ve birçok okulda tarih-coğrafya öğretmeni olarak çalışmıştır.²⁴

Meriç, arkadaşı Kerim Sadi ve eşi Semiha Hanım aracılığıyla tanıştığı Fevziye Hanım ile 19 Mart 1942'de evlenmiştir.²⁵ 01 Nisan 1945'te ilk çocukları Mahmut Ali dünyaya gelmiştir. 16 Aralık 1946'da da kızları Ümit doğmuştur. Meriç, aynı tarihte Yabancı Diller Okulunda Fransızca okutmanı olarak göreve başlamıştır. Bu görevini 1974'te emekli olana kadar sürdürmüştür.²⁶

Şekil 2.2: Meriçlerin 1948 yılında çekilen aile fotoğrafı²⁷

²² Meriç, *Bu Ülke*, 63-65.

²³ Meriç, *Jurnal*, 2/54.

²⁴ Meriç, *Babam Cemil Meriç*, 100.

²⁵ Meriç, *Babam Cemil Meriç*, 99-102.

²⁶ Meriç, *Bu Ülke*, 66.

²⁷ Mahmut Ali Meriç, "Cemil Meriç Kronolojisi", *Cemil Meriç*, ed. Murat Yılmaz (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), 31.

2.1.4. Görme Yetisini Kaybetme Süreci

Meriç, 1943'te Elazığ Askeri Hastanesinde düzenlenen kurul raporuna göre her iki gözünde de yüksek düzey miyop saptanması nedeniyle askerlikten muaf tutulmuştur.²⁸ 1954 yılına gelindiğinde Meriç'in görme yetisi iyice azalmıştır. Bir gün eşi Fevziye Hanım'ın kolunda evden dışarı çıkarken şu sözleri sarf etmiştir: "Fevziye elektrikler mi kesik? Hiçbir şey görmüyorum?"²⁹ İşte o an Meriç'in deyiimiyle tel kopmuştur. Meriç, tedavi olmak için İstanbul Cerrahpaşa Hastanesine yatırılmıştır. Gözlerinden birkaç ameliyat geçirmesine rağmen sonuç başarısız olmuştur. Doktoru tedavi için yurt dışına gitmesini tavsiye etmiştir. Yabancı Diller Okulunun Müdürü Vehbi Eralp'in ilgililere yazdığı mektupla Meriç'in Paris'e gidip gözlerini tedavi ettirme süreci onaylanmıştır. Meriç'in Paris'teki ameliyatı başarılı geçmiş ve gözleri bandajlanarak odaya alınmıştır. Fakat yatağından kalkıp sargılı gözleriyle ilerlediği esnada açık olan kapı şiddetle Meriç'in gözlerine doğru çarpmıştır. Meriç'in gözleri yeniden kanamaya başladığı için tedavi süreci uzatılmıştır. Ancak gözdeki yüksek tansiyonun bir türlü düşmemesi nedeniyle Meriç, tekrar ameliyat olamamıştır. Büyük bir hevesle gittiği Paris'ten 7 Temmuz 1955'te hayal kırıklığı ile dönmüştür.³⁰

Görme yetisini kaybetmesi Meriç'i son derece etkilemesine rağmen Necip Fazıl Kısakürek'in deyiimiyle en üretken dönemini dış gözleri kapanıp iç gözleri açıldıktan sonra yaşamıştır.³¹ Bu süreçte birçok eser telif etmiş, çalışmanın temel kaynağı olan *Bir Dünyanın Eşiğinde* adlı eserini de yine bu dönemde yazmıştır.

2.1.5. Vefatı

Cemil Meriç, 1984'te beyin kanamasına bağlı olarak felç geçirmiştir. 3 yıl boyunca yatağa mahkûm bir şekilde hayatını sürdüren Meriç, 13 Haziran 1987 tarihinde vefat etmiştir. Meriç, kendisinden dört sene önce vefat eden eşi Fevziye Hanım'ın yanına Karacaahmet Mezarlığına defnedilmiştir. 15 Haziran'da yapılan cenaze törenine her kesimden birçok yazar, üniversite hocaları, öğrencileri, dostları ve okuyucuları katılmıştır.³²

²⁸ Meriç, *Babam Cemil Meriç*, 107.

²⁹ Meriç, *Babam Cemil Meriç*, 143.

³⁰ Meriç, *Babam Cemil Meriç*, 147-156.

³¹ Armağan, *Düşüncenin Gökkuşağı Cemil Meriç*, 49.

³² Armağan, *Düşüncenin Gökkuşağı Cemil Meriç*, 51.

Meriç'in vefatını kızı Ümit Meriç şöyle ifade etmektedir: “Cemil Meriç, 12 Haziran'ı 13 Haziran'a bağlayan gece, saat yarım beş kala, otuz iki yıldır uykusu çok olmayan gözlerini yeni bir dünyaya açmak üzere bu dünyaya kapatmıştır.”³³

Cemil Meriç gibi bir mütefekkirin hayatını etraflıca aktarmak güçtür. Meriç, Ergun Göze'ye verdiği röportajda hayatının fikri gelişim aşamalarını şu şekilde açıklamıştır:

“1917-1925: Koyu Müslümanlık devri (Hacı-Hoca olmak isterdim.)

1925-1936: Şoven Milliyetçilik devri.

1936-1938: Sosyalistlik devri.

1938-1960: Araf diyebileceğim kuluçka devri.

1960-1964: Hint Devri'm.

1964'ten sonra: Sadece Osmanlıyım.”³⁴

Çalışmada bu sınıflandırma yerine Meriç'in hayatı kronolojik sıraya uygun bir şekilde anlatılmıştır.

2.2. Eserleri

Cemil Meriç, arkasında çok sayıda telif ve tercüme eser, dergi ve gazete yazıları bırakmıştır. 1992'de Meriç'in çocukları ile İletişim Yayınları arasında yapılan sözleşme uyarınca Meriç'in basılmış bütün telif eserleri, basılmamış *Jurnal* ve *Mektuplar*'ı, çeviri eserleri ve yine basılmamış ders notları, konferansları ve diğer yazılarının yayınlanma hakkı İletişim Yayınlarına devredilmiştir.³⁵ Cemil Meriç'in eserleri “Telif Eserleri”, “Tercüme Eserleri”, “Dergi ve Gazetelerdeki Yazıları” başlıklarıyla aşağıda verilmiştir.³⁶

2.2.1. Telif Eserleri

Cemil Meriç'in hayatta iken dokuz kitabı, vefatından sonra da *Jurnal 1-2* ile *Sosyoloji Notları ve Konferanslar* adlı telif eserleri yayınlanmıştır. Çalışmanın bu bölümünde Meriç'in telif eserleri tarih sırasına göre içeriği ve ilk basımından itibaren varsa geçirdiği değişikliklerle verilmeye çalışılmıştır.

³³ Meriç, *Babam Cemil Meriç*, 462.

³⁴ Ergun Göze, *İçimizden 30 Kişi* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1975), 7-8.

³⁵ Meriç, *Bu Ülke*, 71.

³⁶ Geniş bilgi için bakınız: Cündioğlu, *Mabed Savaşcısı Cemil Meriç*, 265-269; Meriç, *Babam Cemil Meriç*, 340; Adem Yılmaz (ed.), *Türk Basınında Cemil Meriç* (İstanbul: Basın İlan Kurumu Yayınları, 2017), 67-130.

1. Hint Edebiyatı/ Bir Dünyanın Eşiğinde

Cemil Meriç'in ilk telif eseri olan *Hint Edebiyatı*, 1964'te Dönem Yayınlarından çıkmıştır. Kitabın ikinci baskısı, "Hint ve Batı" bölümünün eklenmesiyle birlikte *Bir Dünyanın Eşiğinde* adıyla 1976'da Ötüken Neşriyat tarafından yayınlanmıştır. Kitabın içerisinde Hint edebiyatından seçme metinler, temel tarihler, harita ve sözlük bulunmaktadır.

Hint Edebiyatı adlı ilk baskı "Sanskrit Edebiyatı" ve "Öteki Edebiyatlar" başlıklı iki bölümden meydana gelirken *Bir Dünyanın Eşiğinde*; "Hint ve Batı" ve "İnançları, Düşüncesi, Edebiyatı ile Hint" olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. "Hint ve Batı" adlı birinci kısım, "Ktesias'dan Voltaire'e", "Fatihler", "Endiyanizmin Vatanında" ve "Hocalar" bölümlerinden oluşmaktadır. Ek olarak "Asya Avrupa'ya Neler Borçlu?" başlığı yer almaktadır. "İnançları, Düşüncesi, Edebiyatı ile Hint" adlı ikinci kısım ise kendi içinde üç bölüme ayrılmıştır. Bunlar sırasıyla "Sanskrit Edebiyatı ve Orta Hint Dilleri", "Öteki Edebiyatlar" ve "Seçmeler" bölümüdür. "Sanskrit Edebiyatı ve Orta Hint Dilleri" bölümünde Brahmanizm'in, Caynizm'in ve Budizm'in kutsal metinleri; "Tanrısı Olmayan İki Din" başlığıyla da Caynizm ile Budizm'in tarihçesi ele alınmıştır. Yine bu bölümün altında Klasik Edebiyat: Şiir, Tiyatro ve Masal başlığıyla bu konular örnekleriyle detaylı olarak işlenmiştir. "Öteki Edebiyatlar" bölümünde Hint Edebiyatı, Batı Hint Edebiyatları ve Doğu Hint Edebiyatları başlıkları altında incelenmiştir. "Seçmeler" başlıklı son bölümde ise kutsal metinlerden ve bahsi geçen edebiyat metinlerinden derlemelere yer verilmiştir.

Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde* eseri ile Batı karşısına Doğu'yu çıkarmış ve Asya düşüncesinin önemini vurgulamıştır.³⁷ Genel itibariyle Meriç, bu eseriyle birlikte Hint'i keşfetmeye başlamış; Hint düşüncesini edebiyatı ve dinî metinleri ile anlamaya çalışmıştır. Meriç, bu eseri yazarken ne kadar çok çaba sarf ettiğini ve çalışmanın büyük bir birikiminin sonucunda ortaya çıktığını *Jurnal*'inde şu sözlerle ifade etmektedir: "48 yılımı gömdüm bu sayfalara. Ben bu sayfalarım. Heyecanlarımla, rüyalarımla, vehimlerimle ben. Bir kitaba bir kıtayı sığdırmak! Neden olmasın! Bir damla suda bütün bir deniz yok mu? Hint bir kitabın ilk cümlesi, onu sizler için yazdım."³⁸

³⁷ Meriç, *Bu Ülke*,12.

³⁸ Cemil Meriç, *Jurnal* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 1/370.

2. Saint Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist

Eser, 1967 yılında Çan Yayınları tarafından basılmıştır. Kitapta önce Saint Simon'un hayatı ele alınmış sonra onun düşünceleri etrafında toplanan öğrencileri ve Sosyoloji bilimine ait konular yer almıştır.

Cemil Meriç'e göre çağımız Saint Simon'la başlamıştır. Saint Simon hem endüstri devriminin fikir babası hem de sosyalizmin, Comte'un, Durkheim'in ve Marx'ın hocası olmuştur. Sosyalizm, on dokuzuncu yüzyılda başlamıştır. Kurucuları; Saint Simon, Proudhon, Marx ve Engels'dir. Marx, Saint Simon ile Proudhon'un öğrencisidir. Saint Simon'un öğrencileri arasında Auguste Comte da bulunmaktadır. Simon, Comte'un düşünce dünyasına büyük ölçüde yön vermiştir. Ancak Meriç'e göre Saint Simon'un görüşlerini devam ettiren Auguste Comte değil, Proudhon ile Marx olmuştur.³⁹

3. Bu Ülke

Bu kitabın ilk baskısı Ötüken Neşriyattan 1974'te yayınlanmıştır. Eser, ilk baskısında "Siham-ı Kaza", "Biz ve Onlar" ve "Fildişi Kuleden" olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. 1985'te İletişim Yayınlarından çıkan baskısında ise daha önce "Fildişi Kuleden" başlığı altında yer alan "Münzevi Yıldızlar" ve "Baki Kalan" başlıkları bölüm haline çevrilmiştir. "Kanaviçe" başlığı altında kitapta geçen kelimelerden oluşan bir sözlük ve kitapla ilgili basında yer alan yazılardan seçmeler eklenmiştir. Bunların yanında girişe "Entelektüel Bir Otobiyografi" ve "Cemil Meriç Kronolojisi" bölümleri ilave edilmiştir. Bahsedilen bölümler Meriç'in oğlu Mahmut Ali Meriç tarafından hazırlanmıştır. Genel hatlarıyla eserde *sağ* ve *sol* kavramlarının analizi, birbirleriyle olan kutuplaşması ve Doğu-Batı meselelerine ait hususlar çok yönlü bir şekilde ele alınmıştır.

Meriç, *Jurnal*'in ikinci cildinde *Bu Ülke* adlı eserinin kendisi için ne kadar önemli olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir: "Yarım asrı aşan çileli bir ömür, zirvelere tırmanan, nefes nefese bir tecessüs. Bu sayfalarda hayatımın bütünü yani bütün sevgilerim, bütün

³⁹ Cemil Meriç, *Saint Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 10-87. Meriç'in Saint Simon'dan sonra ilgilendiği ikinci sosyalist Proudhon olmakla beraber kızı Ümit Meriç'e göre onun Proudhon çalışması hiçbir zaman kitap boyutu haline gelmemiştir. Meriç, 1969 yılında İktisadiyat Enstitüsünde Proudhon ile ilgili konferans vermiştir. Daha sonra bu konferansı makale haline getiren Meriç, *Sosyoloji Konferansları* Dergisinde yayınlanması için teslim etmiştir. (Meriç, *Babam Cemil Meriç*, 281). *Türk Basınında Cemil Meriç* adlı kitapta ise bu eserin 23 sayfalık bir konferans metninin kitaplaşmış hâli olarak 1969 yılında Fakülteler Matbaası'nda basılıp Türkiye Harsi Araştırmalar Derneği Yayınları arasından çıktığı bilgisi yer almaktadır. (Yılmaz, *Türk Basınında Cemil Meriç*, 70). Bu konferansın yayınlanmış hali için ayrıca bk. Cemil Meriç, "Sosyalizm ve Sosyoloji Tarihinde Proudhon", *Istanbul Journal of Sociological Studies* 9 (September 2011), 111-132.

kinlerim, bütün tecrübelerim var. Bana öyle geliyor ki, hayat denen mülâkâta bu kitabı yazmak için geldim: etimin eti, kemiğimin kemiği.”⁴⁰

4. *Umrandan Uygarlığa*

Bu eserin ilk baskısı 1974 yılında Ötüken Neşriyattan çıkmıştır. *Umrandan Uygarlığa*’nın ilk baskısında yer alan “Hint ve Batı” bölümü daha sonraki baskılarda çıkarılmış ve *Bir Dünyanın Eşiğinde* adlı eserine ilave edilmiştir. Meriç’e göre, *Umrandan Uygarlığa*, *Bu Ülke* adlı eserinin devamı niteliğindedir. O, eserin zamanla çiçekleşen tomurcuk düşüncelerden meydana geldiğini ifade etmektedir.⁴¹

Kitap, beş bölümden oluşmakta ve çağdaşlaşma, medeniyet, umran, ideoloji gibi kavramların üzerinde yoğunlaşmaktadır. Meriç, *Umrandan Uygarlığa* adlı eserinin yayınlanmasından kısa bir süre sonra Türkiye Milli Kültür Vakfından fikir dalında ödül almıştır.⁴²

5. *Mağaradakiler*

İlk baskısı 1978 yılında Ötüken Neşriyat tarafından yapılan eser, “Mağaradakiler” ve “Mağaranın Dışı” olmak üzere iki bölümden meydana gelmiştir. 1980’de çıkan ikinci baskısında ise birtakım düzenlemeler yapılmış; okuyucunun eseri daha kolay anlayabilmesi için kitabın içerisindeki başlıkların yerleri değiştirilmiştir. “İlk Suçlu Kim?” başlığı da kitaptan çıkarılmıştır. İlk baskıdaki haliyle bu başlıkta Meriç, Türk düşünce dünyasının en büyük sıkıntısı olarak dildeki istikrarsızlıktan bahsetmektedir. Meriç’e göre bunu gidermenin yolu var olanı korumakla mümkündür. Toplumun yeni ihtiyaçlarına karşılık ise yeni kelimeler üretmek gerekmektedir. Burada önemli olan herkesçe ortak kabul edilen tek bir kuralı uygulayarak birliği sağlayabilmektir.⁴³

Meriç, *Mağaradakiler* kitabını son kısımda şu şekilde tanıtır: “Eflatun’un mağarası bu. İçinde bizler varız. Beşir Fuat’lar, Ali Suavi’ler, Hilmi Ziya’lar... Türk aydınının yüz yıllık dramı. Sonra da genel olarak Batı aydını ve Rus intelijansiyası...”⁴⁴

⁴⁰ Meriç, *Jurnal*, 2/187.

⁴¹ Cemil Meriç, *Kırk Ambar Lehçe-t-ül Hakayık* (İstanbul: İletişim Yayınları, 209), 542.

⁴² Meriç, *Bu Ülke*, 69.

⁴³ Cemil Meriç, *Mağaradakiler* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1978), 23.

⁴⁴ Cemil Meriç, *Mağaradakiler* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 285.

6. *Kırk Ambar*

Bu kitabın ilk baskısı tek cilt halinde 1980 yılında Ötüken Neşriyattan çıkmıştır. Kitap, “Rumuz-ul Edeb” ve “Lehçe-t-ül- Hakayık” adlı iki bölümden oluşmaktadır. “Rumuz-ul Edeb” bölümünde daha çok dünya edebiyatı konu edilmiştir. Edebiyatın tanımı, romanın tarihi, alanda öne çıkan isimler ve eserleri olmak üzere edebiyata dair birçok mesele ele alınmıştır. “Lehçe-t-ül Hakayık” bölümünde ise Avrupalılaşma, Sömürgecilik, Kapitülasyonlar, Marksizm, Liberalizm, Proudhon, İdeolojiler, Kadının Ruhu gibi çeşitli başlıklarla muhtelif konular işlenmiştir.⁴⁵ Meriç, kitabın yazımı bittikten sonra İzzet Tanju ile kitabın ismini istişare ederken “Kitap kırk ambara döndü. Ne ararsan bulunur derde devadan gayri”⁴⁶ demiştir. Bunun üzerine eserin adı *Kırk Ambar* olmuştur.

Mahmut Ali Meriç tarafından yeniden yayına hazırlanan eser, 2006’da İletişim Yayınlarından çıkmıştır. Bu baskıdan itibaren eser, iki cilde ayrılmıştır. 1. Cilt *Kırk Ambar Rumuz-ul Edeb* ve 2. Cilt *Kırk Ambar Lehçe-t-ül- Hakayık* adını almıştır. Kitabın ikinci cildine yeni konuların ilave edilmesiyle kapsam genişletilmiştir. Yapılan yeni düzenlemeye göre Meriç’in 1981’de basılan *Bir Facianın Hikayesi* adlı eserinde yer alan “19. Asrın Yüz Karası” ve “Anarşi -Terör -Anomi” başlıklı kısımlar ikinci cilde eklenmiştir. Buna ilaveten daha önce *Rumuz-ul Edeb*’te yer alan “İslâm’ın Geleceği” yazısı *Lehçe-t-ül Hakayık*’ın içerisine alınmıştır. Daha önce *Lehçe-t-ül Hakayık* bölümünde yer alan “Kitab-ı Mukaddes’te Politika” yazısı ise çıkarılmış, *Umrandan Uygarlığa* adlı eserine dâhil edilmiştir. *Lehçe-t-ül Hakayık*’ın içerisindeki yazıların sıralanışı da yeni düzenlemede değiştirilmiştir.⁴⁷

7. *Bir Facianın Hikayesi*

Kitabın ilk baskısı 1981 yılında Umran Yayınlarından çıkmıştır. Eser, “Anarşi-Terör-Anomi” ve “19. Asrın Yüz Karası” başlıklarını taşıyan iki bölümden oluşmaktadır. Meriç, giriş kısmında eserini “Bir Facianın Hikayesi; zifiri bir karanlıkta çakılan kibrit, kuledeki nöbetçinin feryadı” şeklinde tanıtmaktadır. Eserin ortaya çıkışı şu şekilde olmuştur; Meriç, bir gün dosyalarını karıştırırken dostu Sedat Zeki tarafından kaleme alınan “19. Asrın Yüz Karası” başlıklı yazı dikkatini çekmiştir. Akabinde Meriç, dostunun tamamlayamadığı sayfaları gün yüzüne çıkarmak ve geleceğin tarihçilerine sunmak için *Bir Facianın*

⁴⁵ Cemil Meriç, *Kırk Ambar* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980).

⁴⁶ Meriç, *Babam Cemil Meriç*, 346.

⁴⁷ Cemil Meriç, *Kırk Ambar Lehçe-t-ül Hakayık* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 14.

Hikayesi adlı eserini yazmıştır. Dostunun tespitlerine dokunmayan Meriç, yazıların daha rahat okunması için bazı başlıklar eklemiş ve yer yer ilavelerde bulunmuştur. Eserde genel itibarıyla Osmanlı'nın çöküşü hem ferd hem de aile olarak bizzat şahit olmuş bir kişinin gözünden anlatılmaktadır.⁴⁸

8. *Işık Doğudan Gelir*

Işık Doğudan Gelir (Ex Oriente Lux), Cemil Meriç'in çıkması planlanan bir "İslam Ansiklopedisi" için 1981 yılından itibaren yapmış olduğu çalışmaların yeniden düzenlenmiş halidir.⁴⁹ Kitabın ilk baskısı 1984 yılında Pınar Yayınlarından çıkmıştır. Kitap dokuz bölümden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla; Medeniyetlerin Defter-i Amâli: Ansiklopediler", "İslâm'da Kozmolojik Doktrinler", "Muhteşem Bir Abide: Doğu Kütüphanesi", "Bible Yahut Kitab-ı Mukaddes", "Ex Oriente Lux", "Akıl mı Cinnet mi", "Batı'da ve Doğu'da Hermetik Düşünce", "İslâm'da Tercüme", "İbn Haldun ve..." başlıklarıdır. Meriç eserinde ilk olarak "Medeniyetlerin Defter-i Amâli: Ansiklopediler" başlığı altında Batı'da ve İslam'da ansiklopedileri incelemiştir. Daha sonra geniş bir şekilde İhvanü's-Safa Risaleleri üzerine değerlendirme yapmıştır. Sonrasında Kitab-ı Mukaddes'i Eski Ahit ve Yeni Ahit olmak üzere detaylıca işlemiştir. "Ex Oriente Lux" başlığı altında Meriç'in düşünce gelişiminde ufuklar açan Michelet'nin *İnsanlığın Kitab-ı Mukaddesi* ve Schurê'nin *Doğu Mabetleri* adlı eserlerini incelemiştir. Meriç, "Akıl mı Cinnet mi?" başlığı altında önce Erasmus'un *Cinnete Methiye* adlı eserinden tahliller yapmış, sonrasında İslam düşünce ve felsefesinde akli incelemiştir. "Batı'da ve Doğu'da Hermetik Düşünce" başlığında Hermes ve Hermetik düşünceyle ilgili bilgiler vermiştir. "İslâm'da Tercüme" başlığında İslam dünyasındaki tercüme faaliyetlerine kısaca değinmiştir. Eser, Meriç'e göre çağdaş düşüncenin kutuplarından biri olan İbn Haldun ile son bulmuştur.

9. *Kültürden İrfana*

Cemil Meriç'in hayatta iken yayınlanan son kitabı *Kültürden İrfana*'dır. Bu kitap, 1985 yılında İnsan Yayınlarından çıkmıştır. Meriç, "Kültürün mü yoksa irfanın mı hizmetindesiniz?" sorusu üzerine şöyle karşılık vermiştir; "...Eserlerimin kültür cildi aşağı yukarı tamamlandı. Bundan sonra irfan cildine başlayacağım. Ayrıntılarla fazla uğraştım

⁴⁸ Cemil Meriç, *Bir Facianın Hikayesi* (Ankara: Umran Yayınları, 1981), 2-70.

⁴⁹ Cemil Meriç, *Işık Doğudan Gelir* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022), 9.

şimdiye kadar. Artık bu uzun yolculukta devşirebildiğim hakikat meyvelerini takdime çalışacağım okuyucularıma. Kültürden çok irfanla uğraşmak istiyorum.”⁵⁰

Kültürden İrfana sekiz bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kültür kavramının tarifi, tarihçesi ve Batı’nın bu kavramdan ne anladığı anlatılmıştır. İkinci bölüm “İslâm Denen Meçhul” yazısıyla başlamaktadır. Bu bölümde Şehbenderzade Ahmed Hilmi, Graudy, Hammer, Tunuslu Hayrettin, Celal Nuri gibi kişilere ait yorum ve tenkitler ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Bîrûnî, İbn Sina, İbn Rüşd ve orta çağ İslam düşüncesi incelenmiştir. Dördüncü bölümde agnostisizm ve ateizm gibi kavramlar ele alınmıştır. Bu bölüme “Kuğunun Son Şarkısı” başlığı altında Yahya Kemal’in yirminci ölüm yıldönümü üzerine Cemil Meriç’le yapılmış bir sohbet de eklenmiştir. Beşinci bölümde yer alan “İslâm’dan Önce İran Edebiyatı” başlığı altında Zerdüştiliğin kutsal metni Avesta’dan ve Ahura-Mazda ile Angra-Menyu’dan bahsedilmiştir. Altıncı bölümde, çocuk edebiyatının tarihçesine, Unesco’ya ve Gandi’ye değinilmiştir. Yedinci Bölümde “Fert ve Tarih” başlığı altında genel itibariyle ferdin tarihteki etkisi ele alınmıştır. Son bölümde ise “Batı’nın Yeniçerileri: Genç Osmanlılar” yazısı ile birlikte üç röportaj bulunmaktadır.

10. *Jurnal 1*

Eser, Meriç’in 1955-65 arası yaşadıklarını anlatmaktadır. İlk baskısı 1992 yılında İletişim Yayınları tarafından çıkarılmıştır. Meriç, göz ameliyatı için gittiği Paris’ten İstanbul’a döndükten birkaç gün sonra *Jurnal*’i yazmaya başlamış; 1955 yılından sonra bir süre yazmaya ara vermiştir. Sonraki yazıları 1959 yılına aittir. Meriç, *Hint Edebiyatı* eseriyle ilgilendiği için 1959- 1963 arasında da yazmamıştır. *Jurnal*’i en yoğun ve devamlı yazdığı dönemler ise 1963, 1964 ve 1965 yıllarıdır. *Jurnal*’le birlikte kendini tanımaya, gözlemlemeye ve yargılamaya çalışan; duygu ve düşüncelerini, heyecanlarını okurlarıyla paylaşan bir Cemil Meriç karşımıza çıkmaktadır.⁵¹

11. *Jurnal 2*

Jurnal’in ikinci cildi 1966-83 arası dönemi kapsamaktadır. Birinci ciltten farklı olarak eserin önemli bir kısmı Meriç’in yazdığı mektuplardan oluşmaktadır. Meriç’in *Bu Ülke* ve *Mağaradakiler* adlı eserlerine yazmış olduğu ithaf yazıları da bulunmaktadır. Meriç yer yer

⁵⁰ Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 34.

⁵¹ Meriç, *Jurnal*, 1/ 9-19.

çocukluğundan ve gençlik döneminden de bahsetmiştir. Cemil Meriç'in *Jurnal*'i bastırma düşüncesiyle yazmadığını kızı Ümit Meriç şöyle anlatmaktadır:

Jurnal'in sayfaları onun en yakın sırdaşıdır. Kimseye söylemeyeceği sıkıntılarını ve isyanlarını, o sayfalara dökerek onlardan kurtulmak ister. Bir parça hastası da doktoru da kendisinin olduğu bir deneydir *Jurnal*'ler. Ama o sayfalar basılınca Cemil Meriç'in bütün iç dünyası geniş kitlelere açılmış, onu okuru ile sırdaş ve yakın dost kılmıştır.⁵²

12. Sosyoloji Notları ve Konferanslar

Cemil Meriç'in vefatından sonra kızı Ümit Meriç tarafından yayına hazırlanan bu eser, Meriç'in 1965-1969 arası dönemde İstanbul Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğrencileriyle yaptığı derslerin ve bazı sohbetlerinin notlarından ve 1974 yılında emekli olduktan sonra verdiği birkaç konferansın metninden oluşmuştur. Cemil Meriç, Sosyoloji Bölümünde resmen hoca olarak görev almamıştır. O dönemin İstanbul Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölüm Başkanı olan Prof. Nurettin Şazi Kösemihal, Cemil Meriç'i dinledikten sonra, kendi bölümünde ders vermek için davet etmiştir. Böylelikle Meriç, 1962'den itibaren aralıklarla ders vermeye başlamıştır. Kızı Ümit Meriç de 1965'ten itibaren bu dersleri takip etmiştir. Bu nedenle ders notlarının ilki 9 Aralık 1965 tarihine aittir.⁵³

Görüldüğü üzere Meriç hayatta iken 9 telif eser yazmıştır. Vefatından sonra ise çocukları Mahmut Ali Meriç ve Ümit Meriç tarafından 3 eser daha Meriç okuyucularına kazandırılmıştır. Böylece aşağıda söz edilecek 10 tercüme eseriyle birlikte 22 ciltlik Cemil Meriç külliyesi meydana gelmiştir. Bunun yanında Meriç, 11.000 ciltlik muhteşem bir kütüphane bırakmıştır.

2.2.2. Tercüme Eserleri

Cemil Meriç, yaşadığı dönemin şartları düşünüldüğünde Balzac'dan Victor Hugo'ya, Uriel Heyd'den Maxime Rodinson'a kadar birçok tanınmış yazarın eserini tercüme ederek mevcut literatüre önemli katkılar sağlamıştır. Meriç'in tercümesini yaptığı çalışmalar sırasıyla aşağıda verilmiştir.

1. Honoré de Balzac, *Altın Gözlü Kız* (İstanbul: Üniversite Kitabevi, 1943)⁵⁴

2. Honoré de Balzac, *Otuzundaki Kadın* (İstanbul: Arif Bolat Kitabevi, 1945)⁵⁵

⁵² Meriç, *Babam Cemil Meriç*, 267-268.

⁵³ Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 14.

⁵⁴ Tercümenin başında Cemil Meriç'in Balzac hakkındaki 72 sayfalık incelemesi de yer almaktadır.

3. Honoré de Balzac, *Onüçlerin Romanı* (İstanbul: Yüksel Yayınevi,1945)
4. Honoré de Balzac, *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti* (İstanbul: İnkılap Kitabevi,1946)⁵⁶
5. Victor Hugo, *Hernani* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi,1956)⁵⁷
6. Victor Hugo, *Marion de Lorme* (İstanbul: MEB Yayınları:1966)⁵⁸
7. Antoin Meillet-Mihel Lejeun, *Dillerin Yapısı ve Gelişmesi* (İstanbul: Dönem Yayınları,1967)⁵⁹
8. Uriel Heyd, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Sebil Yayınevi,1980)⁶⁰
9. Thorton Wilder, *Köprüden Düşenler* (İstanbul: Tur Yayınları,1981)⁶¹
10. Maxime Rodinson, *Batıyı Büyüleyen İslâm* (İstanbul: Pınar Yayınları,1983)⁶²

2.2.3. Dergi ve Gazetelerdeki Yazıları

Cemil Meriç kırka yakın dergi ve gazetede sekiz yüz civarında yazısı yayınlanmış oldukça üretken biridir. Meriç, öncelikle edebiyat dergilerinde yazmaya başlamış; sonraki süreçte siyasi, fikrî ya da ideolojik boyutu ağır basan yayın organlarında yazmaya devam etmiştir.⁶³ Cemil Meriç'in yazılarının yayınlandığı dergiler ve gazeteler yayın tarihi sırasıyla aşağıda verilmiştir.

İnsan (1941), *Yeni Edebiyat* (1941), *Yeni Yol* (1942), *Aydın Bibliyografyası* (1942), *Yurt ve Dünya* (1944), *Tan* (1944) *Yücel* (1944-1946), *Tasvir* (1945), *Gün* (1945), *Amaç* (1946), *Yeni Sabah* (1946), *Yedigün* (1947), *Yirminci Asır* (1947-48, 1953), *Sosyoloji* (1964-1968), *Yapraklar* (1964-1965), *Dönem* (1965), *Çağrı* (1965-1966), *Yeni İnsan* (1967-1970), *Hisar* (1967-1980) *İş ve Düşünce* (1968), *Katkı* (1970-1971), *Türk Edebiyatı* (1972-1984, 1987,1993), *Hareket* (1972-1979), *Ortadoğu* (1974), *Tercüman* (1974), *Yeni Sanat* (1974), *Milli Gençlik* (1975), *Kubbealtı Akademi* (1975-1979), *Töre* (1976), *Sebil* (1976-1977), *Büyük Gazete* (1976), *Pınar* (1977-1979), *Köprü* (1977-1979), *Divan* (1978), *Devlet* (1978), *Büyük Doğu* (1978), *Nesrin Vakfı Yıllığı* (1978), *Gerçek* (1978-1979), *Son Havadis* (1979), *Meşale* (1979), *Birikim* (1979), *Milli Eğitim ve Kültür* (1980-1983), *Milli Kültür*

⁵⁵ Cemil Meriç'in Fransızca'dan tercüme ettiği ilk romanlardan olan eserin orijinal adı *La Femme de Trente Ans*'dir.

⁵⁶ Kitabın ikinci baskısı *İhtişam ve Sefalet* adıyla 1973'te Ötüken Neşriyat tarafından çıkarılmıştır.

⁵⁷ Eser, Meriç'in görme yetisini kaybettikten sonraki ilk çalışması olma özelliğini taşımaktadır.

⁵⁸ Eseri, Cemil Meriç ve Mahmut Sait Kılıççı ortaklaşa çıkarmıştır.

⁵⁹ Eser, Meriç ile öğrencisi Berke Vardar'ın ortaklaşa çalışmasıdır.

⁶⁰ Eser, Uriel Heyd'in Ziya Gökalp hakkındaki monografisinin tercümesi niteliğindedir.

⁶¹ Eseri, Cemil Meriç ile Lamia Çataloğlu birlikte çevirmiştir.

⁶² Eser, tarihsel süreç içerisinde Avrupalıların İslam ve Ortadoğu hakkındaki görüşlerine yer vermektedir.

⁶³ Meriç, *Babam Cemil Meriç*, 340.

(1980), *Yeni Devir* (1981) *Yazko Edebiyat* (1982), *Mavera* (1982), *Hamle* (1983), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (1983), *Doğuş Edebiyat* (1983-1984), *Tarih ve Toplum* (1984, 1987), *Hürriyet Gösteri* (1985,1989), *Boğaziçi* (1985), *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* (1985), *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı* (1986), *Yeni Nesil* (1987).

3. CEMİL MERİÇ'E GÖRE HİNT DİNLERİ

Cemil Meriç, daha önce de belirtildiği üzere eserlerinde din konusuna da yer vermiş, özellikle *Bir Dünyanın Eşiğinde* adlı eserinde çalışmanın da ana konusunu oluşturan Hint dinlerini işlemiştir. Bu kitabında Meriç, Hint dinlerinin kutsal metinlerine, inanç esaslarına ve mezheplerine dair bilgiler vermiştir. Bu bölümde Meriç'in verdiği bilgiler, günümüz Dinler Tarihi verileri ekseninde “Cemil Meriç'in Perspektifinden Hint Düşüncesinin Tarihsel Seyri”, “Meriç'e göre Hinduizm”, “Meriç'e göre Budizm”, “Meriç'e göre Caynizm” ve “Meriç'e göre Sihizm” başlıkları altında ilgili alt başlıklarla incelenmiştir.

3.1. Cemil Meriç'in Perspektifinden Hint Düşüncesinin Tarihsel Seyri

Meriç, 1960-1964 arası çalışmalarında dininden tarihine, edebiyatından kültürüne kadar bütün yönleriyle Hint düşüncesini işlemiştir. O, Hint dünyasıyla tanışmasını şöyle anlatır: “Avrupa’da dolaşmaktan bıkmıştım, ruhumun susuzluğunu ne Atina doyurabiliyordu ne Roma. Şiirin, düşüncenin, imanın kaynaklarına çıkmak istedim. Önümde Ganj vardı. Vecdimi⁶⁴ mısralaştırdım Hint’te, özdeyişlerimi, heyecanlarımı, keşiflerimi kitaplaştırdım.”⁶⁵ Meriç için Hint, irfanına katılan yeni bir dünya, bir arayış olmuştur. Meriç, bu arayışla birlikte bizzat gitmediği Asya’yı, Batı’nın çalışmaları aracılığıyla tanımıştır.⁶⁶ Meriç, burada mevsimlerin, çağların ve inançların sarmaş dolaş olduğu; şiirle duanın, felsefeyle dinin, inkârla imanın iç içe geçtiği görüşündedir.⁶⁷ Meriç’e göre “Düşünce dünyasını fethetme koşanların uğrayacağı ilk ülke Hint olmalı”dır.⁶⁸ Çünkü o Hint’in bütün inançlara söz hakkı tanıdığı, çağdaş Avrupa’nın en aydınlık taraflarıyla Hint’in bir devamı olduğu ve Hint’in bütün hakikat olmasa bile hakikatten bir parça taşıdığı kanaatindedir.⁶⁹ Meriç, Hint düşüncesi ile tanışmasının üzerinde bıraktığı etki ve kazanımları ise şu şekilde ifade eder: “Hint’ten tesâmuhu⁷⁰ öğrendim. Düşüncenin gökkuşağını bütün renkleriyle sevmeyi öğrendim. Peşin hükümlerin mahpesinden kaçmayı, hakikatin çeşitli yönlerine eğilmeyi, hayatın her tecellisine saygı göstermeyi öğrendim.”⁷¹

⁶⁴ Vecd; kendinden geçecek derecede dalgınlık, kendini kaybedercesine ilahi aşka dalma, aşırı heyecan, kederlenme demektir. Ferit Devellioğlu, “Vecd”, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, ed. Aydın Sami Güneyçal (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2006), 1141.

⁶⁵ Meriç, *Kırk Ambar Lehçe-t-ül Hakayık*, 541.

⁶⁶ Meriç, *Mağaradakiler*, 282.

⁶⁷ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 94.

⁶⁸ Meriç, *Jurnal*, 1/372.

⁶⁹ Meriç, *Jurnal*, 1/372.

⁷⁰ Tesâmuh; müsamaha etme, hoş görme, hoş görü demektir. Devellioğlu, “Tesâmuh”, 1088.

⁷¹ Meriç, *Kırk Ambar Lehçe-t-ül Hakayık*, 541.

Meriç, Asya'yı dinlerin beşiği konumunda görmektedir. Asya'nın zengin bir tabiata sahip olması Meriç'in düşüncesini desteklemiştir.⁷² Zira dinî inançların gelişiminde coğrafi şartların da etkisi vardır. Hindistan'ın coğrafi konumu sebebiyle diğer ülkelere nazaran daha az istilaya uğradığı ve bu sayede Hint kültürü ve düşüncesinin tahrif edilmeden uzun süre boyunca korunduğu söylenebilir.

Meriç, Hint'i neden tanımak gerektiğini ve Hint düşüncesinin önemini şöyle anlatmıştır: "Hint'i tanımak zorundayız, çünkü İslâmi tefekkürün sertâc-ı ibtihâcî⁷³ tasavvuf o ülkeden fışkırdı... Hint'i tanımak zorundayız. Asya düşüncesinin dayandığı temel, Hint düşüncesidir. İnsanlığın irfan ve idrakine istikamet veren iki yaratıcı millet var: Hint ve Yunan... Biz bu iki ülkenin merkezindeyiz."⁷⁴

Meriç, Hint'i tanıma noktasında etkili şahsiyetlerden birisi olarak gördüğü Bîrûnî'den de bahsetmekte; onu Hint düşüncesinin ilk fatihi, İslam dünyası ile Brahmanlar diyarı arasında köprü işlevi gören ilk eser sahibi olarak tanıtmaktadır.⁷⁵ Bilindiği üzere Bîrûnî, Gazneli Mahmut'un Hindistan'ın büyük bir bölümünü fethetmesinden sonra Hindistan'a gitmiş, orada Sanskritçe'yi öğrenmiş, Hint kültürünü yakinen inceleme fırsatı bulmuş ve 1030 yılında Hindoloji alanında *Tahkîku mâ li'l-Hind* isimli kitabını yazmıştır.⁷⁶ Bîrûnî, eserinde yer yer yapmış olduğu mukayeselerle Dinler Tarihi alanı açısından önemli kabul edilen karşılaştırma metodunun da ilk öncülerinden olmuştur.⁷⁷ Bu eserinde Bîrûnî, Hint kültürünün temel nitelikleri, tanrı inancı, kutsal metinler, hukuk, kast sistemi, dinî bayramlar, kutsal yerler, evlilik gibi çeşitli konularda ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bunun dışında Hint edebiyatı, coğrafyası ve astronomisi gibi konulara da yer vermiştir. Eser, Hindularla iç içe yaşamakta olan Müslümanlara yardımcı olmak maksadıyla Arapça yazılmıştır. Edward Sachau tarafından 1880'li yıllarda *Al-Beruni's India* adıyla Almanca ve İngilizce çevirisi yapılmıştır. Eserin Arapça'dan Türkçe'ye tercümesi ise 1932 yılında Kıvameddin Burslan tarafından yapılmış ancak bazı sebeplerden dolayı yayınlanamamıştır ve mevcut haliyle Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde bulunmaktadır. Ali İhsan Yitik, Kıvameddin Burslan'ın eski Türkçe harflerle yazmış olduğu tercümeyi sadeleştirmiş,

⁷² Meriç, *Kırk Ambar Lehçe-t-ül Hakayık*, 193-194.

⁷³ Sertâc; baş tacı olan, çok sevilen, sayılan demektir. Devellioğlu, "Sertâc", 944. İbtihâc; sevinç, sevinme, gönlü açılma demektir. Devellioğlu, "İbtihâc", 405.

⁷⁴ Meriç, *Jurnal*, 1/150.

⁷⁵ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 89.

⁷⁶ Mehmet Alıcı, "Bir Dinler Tarihçisi Olarak Bîrûnî ve Tahkîku mâ li'l-Hind'de Tanrı Kavramına Yaklaşımı" *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003), 217.

⁷⁷ Günay Tümer, *Bîrûnî'ye Göre Dinler ve İslam Dini* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), 111.

Arapça aslı ile İngilizce tercümesini karşılaştırarak eseri 2015 yılında yayına hazırlamıştır.⁷⁸

Bîrûnî, 11. yüzyılda yapmış olduğu araştırmaları ve eserleriyle Hint dinleri ve kültürüne dair bilgi sahibi olmamızda önemli bir katkı sağlamıştır. Ancak Türk ve İslam dünyası, Bîrûnî'den sonra Hint Kıtası'na gerekli alakayı göstermemiştir. Bu ilgisizliği Meriç, "...Harzemli bilginin kitabını, bir daha açmamak üzere kütüphanemizin tozlu raflarına atmıştık."⁷⁹ şeklinde ifade etmiştir. Avrupa ise Hint'i, Meriç'in yeni Bîrûnî olarak tarif ettiği Anquetil-Duperron'un ve diğer araştırmacıların çalışmalarıyla tanımıştır. Meriç, kitabında Anquetil-Duperron'dan fecrin ilk pırıltısı olarak bahsetmiş ve ona özel alt başlık açmıştır. Burada Meriç, Anquetil'in 1771 yılında *Avesta*'nın Fransızca tercümesini yayınlarken Batı'ya tanıttığını söyler. Ayrıca Meriç, Anquetil'in 1787'de bitirdiği elli Upanişad tercümesini 1801'de yayınlarken Batı kütüphanesine önemli bir eser olan Upanişadlar'ı kazandığına da değinmektedir. Meriç'e göre Batı, Asya düşüncesine Anquetil-Duperron'un açtığı kapıdan girmiş ve bunu diğer araştırmacıların çalışmaları takip etmiştir.⁸⁰

Meriç, Hint kültür ve edebiyatının Avrupa'da gelişmesinde Friedrich von Schlegel'in 1808'de yayınladığı *Hint Dili ve Bilgeliği Üzerine Deneme* adlı eserinin de etkili olduğu görüşündedir. Schlegel'e göre, bütün inançların, bütün düşüncelerin kökü Hint'tedir. Avrupa'nın yarattığı en yüksek felsefe olan Yunan idealizmi bile Doğu idealizmi yanında, her an söneceğe benzeyen, titrek ve zavallı bir ışıktır. Bu eser sonrasında Avrupalılar Sanskritçe öğrenmeye başlamıştır. Baron Huumbolt, 1818'de Bonn ve Berlin Üniversitelerinde Sanskritçe kürsüleri açtırmıştır. Meriç'e göre böylelikle hem dilbilim ilmi bir kimlik kazanmış hem de Dinler Tarihi sağlam temeller üzerine inşa edilmeye başlamıştır.⁸¹ Meriç, bizdeki durgunluğa karşın Avrupa'daki gelişmeleri şöyle ifade etmiştir:

Çağımızın nice ünlü filozofları kurtuluşu Doğu'da arıyor, hikmetin ezeli vatanı Doğu'da. Avrupa artık Asya'dan ipek ve baharat değil, şiir, inanç, felsefe istemektedir. Biliyor ki edebiyat sarayına Doğu revakından girilir. Biliyor ki Doğu'yu kucaklamayan bir hümanizma anadan doğma sakat. Ve Asya Avrupalılaşıırken, Avrupa Asyalılaşıyor. Yunan-Roma kültürü bir avuç mutlunun has

⁷⁸ Bîrûnî, *Tahkîku mâ li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*, çev. Kıvameddin Burslan, ed. Ali İhsan Yitik (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 16.

⁷⁹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 90.

⁸⁰ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 41-44.

⁸¹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 61.

bahçesiydi; Hint düşüncesi bütün bir insanlığın susuzluğunu giderebilecek bir Ganj. Batı'nın iki yüz yıldan beri dudaklarını ayırmadığı o büyülu ırmaktan biz ne zaman içeceğiz?⁸²

Meriç, o dönemlerde Avrupa bu kadar ilerleme kaydederken Türkiye’de yapılan çalışmalarda Hint dinleri ve kültürüne değinilmemesinden şu sözlerle de yakınmaktadır: “Tanımıyoruz Hint’i, Hikmet Bayur’un üç büyük ciltlik Tarihine rağmen (!) tanımıyoruz. Yıllardan beri Ankara Üniversitesinde hizmet veren kıymetli Hindiyatçılarımız var. Ama biz yine de tanımıyoruz Hint’i. Neden tanımıyoruz?”⁸³

Meriç’in bu yakınmalarının nedenini görebilmek için öncelikle 1960’lı yıllara kadar Türkiye’de Dinler Tarihi alanında yapılan çalışmalara ve içeriklerine göz atıp bunlardan Hint konulu olanlara değinmek uygun olacaktır. Burada karşımıza Cumhuriyet öncesi dönemde ilk olarak Şemseddin Sami’nin *Esâtir*’i (1878) çıkmaktadır. Sami’nin eseri, Yunan, İran, Hint, Çin ve Japonya başta olmak üzere birçok mitolojiyi ve dinsel geleneği kısa ve öz olarak ele alan bir çalışmadır.⁸⁴ Çalışmanın “Hint Esatiri” başlığı altında Brahma dininin tanrıları, kutsal kitapları ve inançları genel hatlarıyla incelenmiş ve son olarak kısaca Budizm’den bahsedilmiştir.⁸⁵ Hikmet Tanyu, henüz o zamanlarda bu sahada kapsamlı çalışmalar olmadığından bu kitapta tarih ve esâtirle ilgili bazı yanlışlıklar yapıldığı; mitoloji ile dinlerin birbirine karıştığı; Brahmanizm, Budizm, Zerdüştilik, Şintoizm ve Konfüçyanizm gibi dinlerin mitoloji ile bir tutulduğu görüşündedir.⁸⁶

İkinci olarak karşımıza çıkan eser Ahmet Mithat Efendi’nin yazmış olduğu *Tarih-i Edyan* (1912)’dir. Bu eser aynı zamanda Dârü’l Fünûn’da okutulan ilk Dinler Tarihi ders kitabı olarak geçmektedir. Eserde öncelikle Dinler Tarihi’nin önemi, gerekliliği, öğrencinin ve hocanın derse hazırlanması, dinlerin ortaya çıkışı ve gelişimi, animizm, totemizm gibi konular işlenmiştir. Daha sonrasında fetişistlerin, Moğolların ve Afrika, Amerika, Meksika halklarının inançlarına değinilmiş; Keldani, Asur, Babil, Finike, Eski Arap, Çin, Hint, Japon dinleri, Budizm, Zerdüştilik gibi dinlere yer verilmiştir. Eserin Hint ile ilgili olan kısmında Hindistan dinleri, Hindistan’ın dinî coğrafyası, Hint kutsal kitapları, Brahmanizm dini, kastı, mezhepleri ve Budizm dininin inanç yapısı ile yayılma gösterdiği bölgelere değinilmiştir.⁸⁷ Ayrıca Ahmet Mithat Efendi’nin Paris’te yaşayan Budistleri ele alarak

⁸² Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 91-92.

⁸³ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 89-90.

⁸⁴ Şemseddin Sami, *Esatir*, sad. Cengiz Batuk (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 14.

⁸⁵ Sami, *Esatir*, 72-83.

⁸⁶ Hikmet Tanyu, “Türkiye’de Dinler Tarihinin Tarihçesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 1960), 113.

⁸⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Dinler Tarihi*, sad. Ali Gül (İstanbul: İz Yayıncılık, 2021), 11.

Budizm'i incelediği yazıları da "Paris'te Otuz Bin Budî" başlığı altında toplanarak 1890'da kitap haline getirilmiştir. Bu eserde Budizm'in inanç esaslarından Brahmanizm Budizm ayrılığına kadar pek çok konuya yer verilmiş olması kıymetlidir.⁸⁸

Bir başka eser, 1912 yılında Mahmud Es'ad b. Emîn Seydişehrî tarafından yazılan *Tarih-i Edyan*'dır. Seydişehrî, eserini dönemindeki Fransızca Dinler Tarihi kaynaklarından yararlanarak oluşturmuştur. Eserinde Dinler Tarihi'nin önemi, mahiyeti, diğer bilim dallarıyla ilişkisi; tabu, dinin menşei, animizm, fetişizm, totemizm, politeizm, gök perestlik, insan perestlik, ilâhî dinler, vahiy ve peygamberlik gibi konuları incelemiştir.⁸⁹

Osmanlı döneminin son Dinler Tarihi çalışması ise 1922'de yayınlanan M. Şemseddin Günaltay'ın *Tarih-i Edyan*'ıdır. Günaltay eserinde önce teizm, ateizm, monoteizm, henoteizm gibi kavramları açıklamış, sonra animizm, totemizm, fetişizm, naturizm gibi akımlardan ve Afrika, Amerika, Okyanus halkı dinlerinden bahsetmiştir. Son bölümde "Çin'de Din" ve "Japonların Dini" başlıkları altında Çin ve Japon dinlerini incelemiştir.⁹⁰

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Hint dinleri üzerine yapılan çalışmalarda önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1925-1927 yılları arasında Darü'l- Fünûn'da Tarih-i Edyan derslerine Georges Dumézil girmiştir. Dumézil'in işlemiş olduğu derslerin muhtevasında dinin tanımı, kökeni, Alman, İngiliz, Fransız müelliflerinin Dinler Tarihi'ne olan katkıları, geniş bir şekilde Hint dinleri ve çok kısa olarak da Çin Dinleri yer almaktadır. Dumézil'in, derslerinde Vedalar'la ilgili ayrıntılı bilgiler vermesi, Budizm ve Caynizm'den bahsetmiş olması o dönem için oldukça kıymetlidir.⁹¹

1935'te Georges Dumézil'in asistanı Ömer Hilmi Budda, *Dinler Tarihi* adlı eserini yayınlamıştır. Budda'nın eseri Hint Dinleri, Caynizm, Hinduizm, Budizm, Lamaizm ve Çinlilerin Dini başlıklı altı bahisten oluşmaktadır. Görüldüğü üzere eserin büyük çoğunluğu Hint dinlerini konu edinmektedir.⁹² Daha sonra 1938'de Ömer Rıza Doğrul'un *Yeryüzündeki Dinler Tarihi* adlı eseri yayınlanmıştır. Eserin genişletilerek yeniden hazırlanan ikinci baskısı 1947 yılında çıkmıştır. Doğrul, sekiz kitap şeklinde

⁸⁸ Cengiz Batuk, "Türkiye'de Dinler Tarihi Çalışmalarının Tarihsel Seyri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/1 (Ağustos 2009), 75-77.

⁸⁹ Baki Adam, "Dinler Tarihi Bilimi", *Dinler Tarihi*, ed. Baki Adam (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 25.

⁹⁰ M. Şemseddin Günaltay, *Dinler Tarihi*, sad. Sevdıye Yıldız (İstanbul: Köprü Kitapları, 2016).

⁹¹ Darü'l- Fünûn'da yurt dışından ders vermeye gelen hocalar kendi ana dilleriyle ders verir, kendileri için görevlendirilen bir yardımcı tarafından verdikleri ders Türkçe'ye çevrilirdi. Öğrenciler de dersleri bu çeviriler yoluyla takip ederlerdi. Günümüzde Dumézil'in bu ders notlarının Türkçe'ye çevrilmiş nüshaları düzenlenerek kitap haline getirilmiştir. Bk. Fuat Aydın-Feyza Betül Aydın (ed.), *Georges Dumézil'den Dinler Tarihi Dersleri* (Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2012), 36-38.

⁹² A. Hilmi Ömer Budda, *Dinler Tarihi* (İstanbul: Vakıf Gazete Matbaası, 1935).

bölümlendirmiş olduğu eserinin üçüncü bölümünde Hindistan dinlerini ele almıştır. Burada Brahmanizm, Hinduizm, Caynizm ve Budizm hakkında bilgiler vermiştir.⁹³

1955'te Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Dinler Tarihi dersi veren Annemarie Schimmel'in ders notlarından oluşan *Dinler Tarihine Giriş* adlı kitabı yayınlanmıştır. Schimmel bu eserinde İptidai Dinler, Çin Dinleri, Eski Amerikan Dinleri, Eski Mısır, Sümer ve Akad Dinleri, Eski Yunanistan, Romalılar, Jermenler, Keltler, Eski İran Dini, Maniheizm, Hinduizm, Budizm, İsrail, Hristiyanlık, Dinî Şahsiyetlerin ve İlâhî Varlıkların İsimleri başlıkları altında bilgiler vermiştir.⁹⁴ Aynı dönemde Hikmet Tanyu Schimmel'in asistanı olmuş ancak o, araştırmalarında daha çok karşılaştırmalı fenomenoloji alanına ve doğrudan Türk dinî tarihiyle ilgili konulara yönelmiştir.⁹⁵

Sonraki yıllarda hazırlanan çalışmalarda ise ağırlık Yahudilik ve Hristiyanlığa verilmiştir. Baki Adam'a göre, bu durum Türkiye'de Dinler Tarihi'nin İlahiyat Fakültelerinde ders olarak verilmesinden kaynaklanmaktadır. Yahudilik ve Hristiyanlık dışındaki diğer dinler, İslamî ilimleri doğrudan ilgilendirmediği gerekçesiyle geri planda kalmaktadır.⁹⁶ Hint dinlerine oranla Yahudilik ve Hristiyanlıkla ilgili literatüre daha kolay erişilebilmesi, çalışmaların bu dinlerde yoğunlaşmasının bir diğer sebebi olabilir. Hint dinlerine ait birincil kaynakların Türkiye'de o dönemde Dinler Tarihçiler tarafından pek bilinmeyen Sanskritçe gibi dillerde olması da Hint dinleri üzerinde çalışmayı zorlaştırmış olan bir diğer unsur olarak zikredilebilir.

Sonuç olarak Türkiye'de Dinler Tarihi ile ilgili o döneme ait literatür incelendiğinde Cumhuriyet öncesi dönemde Ahmet Mithat Efendi'nin eserinde ve yazdığı makalesinde Hint dinlerine yer verdiği görülmektedir. Mahmud Es'ad b. Emîn Seydişehirî ve M. Şemseddin Günaltay'ın eserlerinde Hint dinlerine yer vermediği; kısmen yer veren Şemseddin Sami'nin ise sağlıklı bilgi sunmadığı söylenebilir. Cumhuriyet dönemiyle birlikte önemli gelişmeler yaşanmış, Georges Dumézil, Hilmi Ömer Budda ve Annemarie Schimmel gibi kıymetli hocalar derslerinde Hint dinleri ile ilgili geniş bilgiler vermiştir. Görüldüğü üzere Meriç'in Hint'i tanımadığımız ve bu alanda yeterli araştırma yapılmadığı konusundaki görüşlerinin tamamen haklı olduğunu söylemek mümkün değildir. Meriç'in gördüğü eksikliği giderme adına eserlerinde bu alana yer vermesi ve onun deyimiyle

⁹³ Ömer Rıza Doğrul, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1947).

⁹⁴ Annemarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş* (Ankara: Güven Matbaası, 1955).

⁹⁵ Batuk, "*Türkiye'de Dinler Tarihi Çalışmalarının Tarihsel Seyri*", 83.

⁹⁶ Baki Adam, "Prof. Dr. Hikmet Tanyu'dan Günümüze Dinler Tarihi Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/1 (Haziran 1997), 514.

“Hint’ten bir damla su taşıma gayreti” elbette değerlidir. Türkiye’de genel Dinler Tarihi kitaplarıyla başlayan çalışmalar günümüzde yerini çok daha özel konulardaki derin araştırmalara bırakmıştır. Çalışmada kullanılan kaynaklarda görüleceği üzere Türkiye’de özellikle Ali İhsan Yitik, Fuat Aydın, Hammet Arslan, Cemil Kutlutürk gibi Dinler Tarihçiler Hint dinleri üzerine yaptıkları çalışmalarla ön plana çıkmaktadır. Dinler Tarihi alanı dışında da Hindolog Korhan Kaya’nın çalışmaları önem taşımaktadır.

3.2. Meriç’e Göre Hinduizm

Hinduizm, yaklaşık olarak milattan önce ikinci bin yılın ortalarında Hindistan’a gelen *Ariler*’in inanç ve gelenekleri ile yerli *Dravidyenler*’in dünya görüşlerinin karışması sonucu ortaya çıkan dinî sistemin adıdır.⁹⁷ Genellikle *Hindu* kelimesinin, Sanskritçe nehir anlamına gelen *Sindhu* (İndus) kelimesinden türetildiği kabul edilmektedir. O dönemlerde *Arilerin* ülkesi olarak tanınan kadim Hindistan ile *Persliler* arasında Sanskritçe de *Sindhu* olarak adlandırılan *İndus* nehri sınır oluşturmaktadır. *Persliler*, *Sindhu*’yu yanlış telaffuz ederek *Hindu* şeklinde söylemişler ve bu kelime *Sindhu* nehrinin etrafında yaşayanlar anlamında kullanılmıştır. *Hinduizm* ise genel olarak *Hinduların* inanmış olduğu dini ifade etmektedir. Fakat bu dinin mensupları “ezeli ve ebedi din” anlamına gelen *Sanatana Dharma* ismini kullanmayı tercih etmektedir.⁹⁸ *Meriç* ise eserlerinde *Hinduizm*’i *Enduizm* şeklinde ifade etmektedir.⁹⁹ Bu isimlendirmelerin haricinde *Veda* metinlerinin ortaya çıktığı erken dönem *Hinduizm*’i için *Vedizm* ismi kullanılmıştır. Ayrıca din adamı sınıfı olan *Brahmanların* MÖ 2000 ile MÖ 400 yılları arasındaki gücünden ve *Brahman* adı verilen yüce varlığa olan inancın gelişmesinden hareketle *Brahmanizm* de denilmektedir. *Hinduizm*’in belirli bir kurucusu ve amentüsü bulunmamaktadır.¹⁰⁰

Hinduizm’e dair bu genel bilgilerden sonra sırasıyla *Hindu* kutsal metinleri ve *Hinduizm*’in temel inanç esasları *Meriç*’in vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda ele alınacaktır.

⁹⁷ Ali İhsan Yitik, *Doğu Dinleri* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 22.

⁹⁸ Swami Bhaskarananda, *The Essentials of Hinduism* (Seattle: Viveka Press, 2002), 5-6.

⁹⁹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 133.

¹⁰⁰ Cemil Kutlutürk, “Hint Dinleri”, *Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz (İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2021), 192.

3.2.1. Hindu Kutsal Metinleri

Kaynaklarda Hindu kutsal metinleri genel olarak *sruti* ve *smriti* olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. *Sruti*, “vahyedilen” veya “ilham edilenler” anlamına gelmektedir. Genel kabule göre *sruti* türü eserler; *Vedalar*, *Brahmanalar*, *Aranyakalar* ve *Upaniṣadlar*’dır. *Smriti* ise, “akledilen, düşünülerek kaleme alınan eserler” anlamında kullanılmaktadır. Bu başlıkta yer alan eserler kaynak yönünden beşeri kabul edilen *Sutralar*, *Destanlar*, *Puranalar* ve dinsel hukuk alanında yazılmış *Dharma Śāstralar*’ı içermektedir.¹⁰¹ Meriç, böyle bir tasnife yer vermediği için bu çalışmada konu Meriç’in başlıklarına bağlı kalınarak ele alınmıştır.

Meriç’in Hint kutsal metinleri ile ilgili görüşlerinden *Vedalar* ve *Brahmanalar*’a ait olanları *Bir Dünyanın Eşiğinde* adlı eserin önceki baskılarında notlar kısmında yer alırken 1994’te İletişim Yayınlarından çıkan baskılarından itibaren metin içinde verilmeye başlamıştır.

3.2.1.1. Vedalar

“Veda” kavramını kutsal bilgi olarak açıklayan Meriç, bin yılı aşan bu edebiyatın bütün ürünlerinin ilâhî bir kaynaktan gelmediğini söylemiştir.¹⁰² Hindu inancına göre kutsal bilgi tanrıdan gelmektedir hatta *Vedalar*’da ilk öğretilen şey tanrı *Brahman*’dır. Hindu geleneğine göre tanrıdan gelen bu bilgi *ṛiṣi* denilen bilgeler aracılığıyla talebelere aktararak günümüze kadar gelmiştir. *Vedalar*’ın hangi tarihte yazıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte MÖ 1500-1000 yılları arasında oluştuğu düşünülmektedir.¹⁰³ *Vedalar*, *mantra* ve *brahmana* olmak üzere iki bölümden meydana gelmiştir. Mantraların içerisinde şiir formunda yazılmış dualar veya farklı tanrısal varlıklara övgüler yer almıştır. *Brahmanalar* bölümünde ise mantralarda bahsi geçen olayların mensur biçimde açıklaması yapılmıştır.¹⁰⁴

Kuşaktan kuşağa aktarılan çeşitli gelenekleri de içeren *Vedalar*’a derleme mahiyetinde dört kutsal kitap eklenmiştir. Meriç, bu kitaplara “*Samhita*” (derleme) denildiğini ifade etmiştir. *Samhitaların* ilki *Rig Veda*, ikincisi *Yacur Veda*, üçüncüsü *Sama Veda*, dördüncüsü *Atharva Veda*’dır.¹⁰⁵ Meriç, eserinde bu kitapların içeriğine dair bilgiler vermeyi de ihmal

¹⁰¹ Yitik, *Doğu Dinleri*, 49.

¹⁰² Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 113.

¹⁰³ Cemil Kutlutürk, *Hindu Kutsal Metinleri Upaniṣadlar* (İstanbul: Dergâh Yayınları: 2014), 43.

¹⁰⁴ Ali İhsan Yitik, “Hinduizm”, *Dinler Tarihi*, ed. Baki Adam (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 335.

¹⁰⁵ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 113.

etmemiştir. Burada Meriç'in verdiği bilgilerle mevcut Dinler Tarihi verilerinin mukayesesi yapılmaya çalışılacaktır.

a. Rig Veda

Rig Veda, Hint düşüncesinin en klasik metinlerinden kabul edilmektedir. Meriç, kitabında öncelikle Vedalar'ın en eskisi kabul edilen Rig Veda'nın, arkaik bir dil olan Sanskritçe ile yazıldığını söyler. Meriç'in verdiği bilgilere göre Rig Veda, kendi içerisinde on bölüme ayrılmıştır ve 1028 ilahiden oluşmaktadır. Her ilahinin altında bir ad olsa da bunun ilahinin asıl şairine mi yoksa yazıya geçirene mi ait olduğu tam bilinmediğinden söz eder. Meriç, Rig Veda'da yer alan ilahilerde savaş tanrısı İndra'ya, ateş tanrısı Agni'ye, ulu tanrı Varuna'ya övgüler bulunduğunu; ayrıca büyü, felsefî ve kozmogonik düşünceler ile Aryalar ve yerli halk arasındaki savaş gibi konular da işlendiğini ifade eder. Bu ilahilerin öncelikli olarak ağızdan ağıza yayılarak geldiğini belirtir. Rig Veda'da her ilahi kendi içerisinde bir bütündür. Önce tanrılara övgü ile başlar; sonra şükran, nakarat ve sözlü ayinin bitip asıl törenin başladığını bildiren bazı formüller ile devam eder. Bu ilahilerde mantikî bir düzen olmadığını da söyleyen Meriç, içerisinde yer alan benzetmelerin de çoğunlukla gündelik hayattan alındığını ifade etmiştir.¹⁰⁶

Rig Veda'nın içerisinde yer alan ilahilerin sayısı bazı kaynaklarda 1017 olarak geçmektedir. Bu ilahilerde kâinatın ve hayatın esrarengizliği, rahiplerin ağzıyla şükür ve istek türünden dualarla anlatılmaktadır. Rig Veda'nın diğer Vedalar'dan daha önce yazıldığı kabul edilir. Bunun nedenlerinden biri kullanılan dile ait sözcüklerin diğer Vedalar'dan daha eski olmasıdır. Bir diğer neden Rig Veda'da yer alan ilahilerin temel kabul edilerek diğer Vedalar'da yer alması olabilir. Bazı Rig Veda ilahileri altında yer alan isimlerin yazana ait olup olmadığının bilinmediğini söyleyen Meriç'e karşılık ilahi sonundaki "... söyledi" ifadesinin yazan tarihi şahsiyeti gösterdiğini düşünenler de bulunmaktadır.¹⁰⁷

b. Yacur Veda

Yacur Veda, Hintlilerin kurban törenleri ile ilgili kutsal metnidir. Meriç, Yacur Veda'nın adak törenlerinde okunan dualarla Hint nesrinin ilk örnekleri sayılan yorumların bir araya gelmesiyle oluştuğunu söylemiştir. Ayrıca "Kara" ve "Ak" olmak üzere iki Yacur

¹⁰⁶ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 114.

¹⁰⁷ Kürşat Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar* (İşaret Yayınları: İstanbul, 1991), 40-42.

Veda'dan bahsetmiştir. *Kara Yacur*'da dualarla yorumların birlikte verildiğini, *Ak Yacur*'da ise yalnız duaların bulunduğunu açıklamıştır.¹⁰⁸

Yacur Veda, kurban törenleri ile ilgili kutsal bir metin olmasının yanı sıra içerisinde Rig Veda'dan bazı ilahiler ile Meriç'in de ifade ettiği gibi bu ilahileri açıklayan nesirler yer almaktadır. Yacur Veda'nın, içerisindeki yorumlarla asıl metnin ayırt edilebilmesi için *siyah/krişna* ve *beyaz/sukla* olmak üzere iki farklı kısım bulunmaktadır. Beyaz Yacur Veda, asıl öğreticisi olan Yajnavalkya Vagasane'ya nispetle *Vagasaneyinler* olarak da bilinmektedir. İki Yacur Veda arasındaki temel fark, Beyaz Yacur Veda'nın içerisindeki gerçek metinle yorumların birbirinden daha sistemli ayırt edilebiliyor olması, Siyah Yacur Veda'da ise aksine metinle yorumların birbirine girmiş ve karışık halde bulunmasıdır.¹⁰⁹

c. Sama Veda

Vedalar'ın bir diğer kitabı olan *Sama Veda*'yı melodi bilgisi olarak açıklayan Meriç, hepsi de Rig Veda'dan alınmış 1500 kadar ilahiden meydana geldiğini söylemiştir. Meriç'e göre Sama Veda, edebiyatçıyı ilgilendirmese de musiki tarihçisi için paha biçilmez bir hazinedir.¹¹⁰ Sama Veda, Hindu dinsel törenlerinde okunan ilahileri içermektedir. Nesir olarak yazılmış kısımları olsa da çoğunluğu manzum ilahilerden oluşmuştur. Ancak Meriç'in belirttiğinin aksine bu ilahilerin hepsi Rig Veda'dan alınmamıştır. 1549 beyitten oluşan Sama Veda'nın içerisinde Rig Veda ilahileri hariç 75 ilahi daha bulunmaktadır. Bu ilahiler de Soma, Agni ve İndra gibi tanrısal varlıklara yazılmıştır.¹¹¹

d. Atharva Veda

Meriç, Vedalar'ın sonuncusu kabul edilen *Atharva Veda*'yı, 20 kitap ve 731 ilahiden oluşan ilahiler mecmuası olarak tanımlamıştır. Atharva Veda'nın ana konusu çoğunluğu aşk üzerine olan büyülerdir. Nesirle nazımın karıştığı Atharva Veda'da evlenme, ölüm gibi törenlerle ilgili şiirler de bulunmaktadır. Meriç, Atharva Veda'nın Rig Veda'dan çok sonra yazıldığını ve kuşaktan kuşağa geçerken değişikliklere uğraması nedeniyle kutsallığı üzerine tartışmaların bulunduğunu söylemiştir.¹¹² Meriç'in de ateş rahibi, şaman anlamına geldiğini söylediği *atharvan* kavramı, aynı zamanda Atharva Veda'nın içerisinde yer alan metnin adıdır. Atharva Veda'da dönemin halk inançları, hekimlik, büyücülük gibi konular

¹⁰⁸ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 115.

¹⁰⁹ Yitik, *Doğu Dinleri*, 57.

¹¹⁰ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 115.

¹¹¹ Ali İhsan Yitik- Hammet Arslan, "Vedalar ve Kaynağı Üzerine", *Milel ve Nihal* 8/1 (Mart 2011), 234.

¹¹² Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 115.

da yer almaktadır. Meriç'in de bahsettiği tartışmalar Hindu geleneğinde Atharva Veda'nın kanonikliği konusunda iki ayrı görüş ortaya çıkarmıştır. Birinci görüş Atharva Veda'nın içerisinde avami büyü formüllerinin çokça bulunmasından dolayı onun Veda külliyatına dâhil edilmemesi gerektiği yönündedir. İkinci ve genel kabul edilen görüşe göre ise Atharva Veda her ne kadar en son ortaya çıkmış olsa da içerisindeki büyü formüllerinin Vedalar öncesi yerli halk tarafından kullanılmış olması onun Rig Veda'ya yakın dönemlerde ortaya çıktığına delil gösterilerek Veda külliyatı içerisine dâhil edilmesi gerektiği savunulmaktadır.¹¹³

3.2.1.2. Brahmanalar

Hindular'a göre kutsal kitaplardan bir diğeri de *Brahmanalar*'dır. Meriç'e göre Brahmanalar, Vedalar'ı yorumlayan ve onların eki sayılan kitaplardır.¹¹⁴ Meriç, kurban doktrininin bütün sertliği ve incelikleriyle bu metinlerde belirginleştiğini ifade eder. Ona göre artık ilahinin yerini tefsir, duanın yerini ise vaaz almıştır. “Vedalar'ı yorumlayan rahipler, işlerine geleni söylemişler: Brahmanalar bir çiçek bahçesinden çok bir sarmaşık ormanı, tefsir kâh şuurun ayağına vurulan bir zincir, kâh zekâyı bakir ufuklara yükselten bir kanat” olmuştur.¹¹⁵ Brahmanalar'a kurban törenlerini açıklaması ve tefsir etmesi yönüyle “Hindu Talmudu” da denilmektedir.¹¹⁶

Bazı kaynaklarda Brahmanalar, Aranyakalar ve Upanişadlar'ın yukarıda zikredilen dört Veda'nın içerisine dâhil edildiğinden bahsedilir. Bu nedenle Rig Veda, Yacur Veda, Sama Veda ve Atharva Veda'nın sadece samhitaları değil, aynı zamanda Brahmanalar'ı, Aranyakalar'ı ve Upanişadlar'ı da bulunmaktadır. Bu bağlamda *Aitareya Brahmana*'nın Rig Veda'ya, *Şatapatha Brahmana*'nın Beyaz Yacur Veda'ya ve *Chandogya Upanişad*'ın Sama Veda'ya ait olduğu kabul edilir.¹¹⁷ Dört Veda'ya ait olan Brahmanalar şöyle sıralanmaktadır:¹¹⁸

¹¹³ Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, 43-44.

¹¹⁴ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 118.

¹¹⁵ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 118.

¹¹⁶ Yitik, *Doğu Dinleri*, 59.

¹¹⁷ Maurice Winternitz, *A History of Indian Literature*, çev. S. Ketkar (Delhi: Pearl Ofset Press,1977), 1/54.

¹¹⁸ Suren Navlakha, “Introduction”, *Upanishads*, çev. Max Müller, ed. Suren Navlakha (Londra: Wordsworth Editions,2000), 10.

Tablo 3. 2: Dört Veda'ya ait Brahmanalar

BRAHMANALAR	YER ALDIĞI VEDA
1.Aitareya Brahmana 2.Kauṣṭhiki Brahmana	Rig Veda
Ṣatapatha Brahmana	Beyaz Yacur Veda (Sukla)
Taittiriya Brahmana	Kara Yacur Veda (Kriṣṇa)
1.Panchavimsha Brahmana 2.Shadavimsha Brahmana 3.Jaiminîya Brahmana ¹¹⁹	Sama Veda
Gopatha Brahmana	Atharva Veda

Meriç de Rig Veda'nın iki, Sama Veda'nın on, Atharva Veda'nın bir, Yacur Veda'nın iki Brahmanası olduğunu ve birçok Brahmanın da kaybolduğunu söyler.¹²⁰ Yani günümüz verileri ile Meriç'in söylemleri uyushmaktadır.

3.2.1.3. Aranyakalar

Hint kutsal metinlerinden *Aranyakalar*, ormandaki münzevilerin ve çilekeşlerin tanrı, insan ve dünya üzerine derin tefekkürlerini içeren “orman metinleri” olarak bilinir. Aranyakalar hakkında çok fazla bilgiye yer vermeyen Meriç de, bu eserleri ormanda okunan kitaplar olarak açıklamakta ve Brahmanalar'a bağlanan eserlerden birisi olarak görmektedir.¹²¹

Aranyakalar, kurban törenlerini anlatan Brahmanalar ile felsefeyi anlatan Upanişadlar arasında geçiş aşaması olarak kabul edilir.¹²² Hindoloji alanında önemli bir isim olan Maurice Winternitz, Aranyakalar'ın gizli ve esrarengiz bir doğaya sahip olup acemiler için tehlikeli olduğunu belirtir. Bu yüzden sadece ormanda öğretilmeli ve öğrenilmelidirler. Ona göre Aranyakalar'ın ana içeriği sadece kurbanların yerine getirilme kurallarının açıklanması değil, aynı zamanda mistisizm, kurban sembolizmi ve rahiplik felsefesidir. Bu tür bir düşünceye erişebilmek için kişinin konsantrasyon ve meditasyon uygulaması gerekir.¹²³ Bunun için de insanlardan ve sıradan yaşamdan uzakta sakin bir yer seçmelidir.

¹¹⁹ Bazı kaynaklarda Sama Veda'ya ait on tane Brahmana olduğu da aktarılmaktadır. Bk. Kutlutürk, *Hindu Kutsal Metinleri Upanişadlar*, 51.

¹²⁰ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 118.

¹²¹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 119.

¹²² Sushanth P. Bhat, “Role of Aranyakas in Vedic Literature”, *Sadvidya Journal of Research in Sanskrit* 5/1 (2011), 71.

¹²³ Winternitz, *A History of Indian Literature*, çev. S. Ketkar, 1/233.

“Aranya” terimiyle de bu sakin yer kastedilir ve bu düşünce tarzıyla yazılan risaleler veya metinler de “Aranyakalar” olarak adlandırılmaktadır.¹²⁴ Brahmanalar içerisinde yer alan Aranyakalar, zamanla onlardan kopmuştur. Daha sonraları Aranyakalar, “Sutralar” ve “Upanişadlar” olmak üzere kendi içerisinde bölümlere ayrılmıştır.¹²⁵

3.2.1.4. Upanişadlar

Hint düşüncesini ve felsefesini etkileyen en önemli kaynaklar arasında gösterilen *Upanişadlar*, yakın anlamına gelen “upa” ve oturmak anlamına gelen “nişad” kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Upanişad kelimesi “bir üstadın ayaklarının dibinde oturmak” manasına gelmektedir. Bir başka görüşe göre “şad” kelimesi tahrip etmek anlamında olup “upanişad” ise cehaleti yok eden şey demektir. Ancak bu kelime daha sonraları “gizli öğreti” manasında kullanılmıştır.¹²⁶ Meriç, kitabında Brahmanalar’a bağlanan bir diğer eser olarak “gizli dersler” anlamında zikrettiği Upanişadlar’dan şöyle bahsetmektedir:

“Upanişadlar bütün inançlara söz hakkı tanıyan tek kutsal kitap. Kemerleri her adımda çökeceğe benzeyen bu köprü, üç bin yıldan beri milyonlarca Hintli’yi huzura ulaştırmış. Vedalar geleceğe ümitle bakan genç bir kavmin sevinç çığlıklarıyla örülüydü. Upanişadlar çözülmeye yüz tutan bir düzenin karamsar felsefesi.”¹²⁷

Meriç, ormanlarda okunan bu “gizli derslerle” dünyaya geliş sebebi, ölümün ne olduğu ve acılardan kurtulma yolları gibi sorulara cevap arandığını söylemiştir. Meriç’e göre Hint düşüncesi, Upanişadlar ile birlikte adak doktrininden sıyrılarak metafizik düşünceye ulaşmıştır.¹²⁸

Meriç, Upanişadlar’ı kendi içerisinde iki gruba ayırır. Birinci grupta en eski Upanişadlar, Brahmanalar dönemine yani MÖ 1000-500 yılları arasına ait olanlar yer almaktadır. Bu dönemde Budizm’in olmadığına değinen Meriç hem kullandıkları dil hem de adak törenlerini ele alan bölümleri dolayısıyla, dönemin Upanişadlar’ı ile Brahmanalar’ı arasında bir yakınlık olduğunu söylemiştir. O, en eski Upanişadlar’a “*Brihadaranyaka Upanişad*” ile “*Kena Upanişad*”ı örnek göstermiştir. İkinci grupta daha sonraki dönemlere ait Upanişadlar’dan bahseden ve bunların ne şekil ne de içerik yönünden Brahmanalar ile

¹²⁴ Bhat, “Role of Aranyakas in Vedic Literature”, 74.

¹²⁵ Kutlutürk, *Hindu Kutsal Metinleri Upanişadlar*, 54.

¹²⁶ Roshen Dalal, “Hinduism and its Basic Texts: The Vedas, Upanishads, Epics and Puranas”, *Reading the Sacred Scriptures: From Oral Tradition to Written Documents and their Reception*, ed. Fiachra Long-Siobhán Dowling Long (Londra: Routledge, 2018), 162.

¹²⁷ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 119.

¹²⁸ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 119.

bir ilgisi olmadığına değinen Meriç, çoğunun Buda'dan sonra yazıldığını belirtmiştir. Meriç, ikinci grup olarak değerlendirdiği Upanişadlar'a örnek olarak *Katha Upanişad*'ın, Budizm'i eleştirmesini verir. Ona göre ikinci grupta yer alan *Śvetāśvatara Upanişad*, en dikkate değer Upanişadlar'dan biridir.¹²⁹

Winternitz ise Upanişadlar'ı üç aşamaya ayırmıştır: Birinci aşama: Buda öncesi, çoğunlukla düzyazı olarak yazılmış olan Upanişadlar (*Aitareya*, *Brhadāranyaka*, *Chāndogya*, *Taittirīya*, *Kaushītaki* ve *Kena*). İkinci aşama: İlk aşamadan daha sonra ama yine de muhtemelen Buda öncesi manzum olarak yazılmış Upanişadlar (*Katha*, *Śvetāśvatara*, *İśa*, *Mundaka* ve *Praśna*). Üçüncü aşama: Budizm sonrası yazılan Upanişadlar: (*Maitrī* ve *Mandūkya*).¹³⁰

Meriç ile Winternitz'in tasnifleri Buda öncesi ve Buda sonrası ayrımı bakımından paralellik göstermektedir. Ancak *Katha* ve *Śvetāśvatara Upanişad*'ı Meriç Budizm sonrasına, Winternitz ise Budizm öncesine koymuştur. Bu durum Upanişadlar'ın tarihi ile ilgili belirsizlik olması nedeniyle bazı yorum farklılıklarının oluştuğunu göstermektedir.

Kaynaklarda en eski Upanişadlar'ın ortaya çıkışı ile net bir tarih bulunmamaktadır. Ancak MÖ 5. yüzyılda öldüğü bilinen Buda'nın Upanişadlar'a dair bilgiler vermesi en eski Upanişadlar'ın MÖ 6. yüzyıldan itibaren bulunduğu kanıt olarak gösterilmektedir. Ayrıca Upanişadlar'ın el yazma nüshalarının miladi 1000 yılının öncesine gitmediği de bilinmektedir.¹³¹ Günümüze ulaşan Upanişad metinlerinin yazarları ya da tarihleriyle ilgili net bir bilgi mevcut değildir. Upanişadlar'ın bilge kişiler tarafından sezgi ve ilham yoluyla oluşturulduğu, vedik gelenek içinde derlendiği ve sözlü olarak nesilden nesile günümüze kadar geldiği kabul edilir.¹³²

Meriç de Upanişadlar'ın farklı düşünürlerin değişik dönemlerde yazmış oldukları metinlerin bir araya gelmesiyle oluştuğunu ifade etmiştir. Buna ek olarak eserin bütününde bir devamlılığın bulunmadığını ve çoğu zaman birbiriyle ilgisiz konuların arka arkaya sıralandığını belirtmiştir.¹³³ Meriç, Upanişadlar'da brahmanların bağnaz düşüncelerine karşılık kşatriya sınıfının isyan mücadelesi üzerinde önemle durulduğunu aktarır.¹³⁴ Nitekim kşatriya sınıfı, brahminlerin Brahmanalar'da yer alan kurban hakkındaki

¹²⁹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 121-122.

¹³⁰ Winternitz, *A History of Indian Literature*, çev. S. Ketkar, 1/236-239.

¹³¹ Kutlutürk, *Hindu Kutsal Metinleri Upanişadlar*, 56.

¹³² *Upanishads*, "Introduction" çev. Patrick Olivelle (New York: Oxford University Press, 1998), 34.

¹³³ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 122.

¹³⁴ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 120.

iddialarını kabul etmez. Bu nedenle Upanişadlar, Brahmanalar’da ortaya konulan görüşlere tepki olarak onların sunduklarından başka bir kurtuluş yolu arama gayesiyle oluşturulmuş metinler olarak da görülmektedir.¹³⁵

Meriç’e göre hiç kimse toplum içindeki görevlerini yerine getirip ormana çekilmeden bir hoca gözetiminde Upanişadlar’ı okuyamaz. Bu düşüncesini şöyle ifade etmektedir: “Köyle ilgisi kalmayacak insanın, ihtiraslarından sıyrılmış olacak. Fırtına dinmeli ki, deniz güneşin ışığını bütün ihtişamıyla aksettirebilsin. Fethedilecek tek ülke var: kendin. Bakışlarını iç dünyana çevir, vehimlerden soyun.”¹³⁶ Meriç’in bu sözlerini daha iyi anlayabilmek için Hindu geleneğine ait dört aşamadan oluşan hayat tarzına bakmakta fayda vardır. Buna göre kişi öncelikle Veda öğreticisinden Vedalar’ı öğrenen bir öğrenci (brahmacarin), sonra ritüel yükümlölüklerini yerine getiren bir ev sahibi (grhasthya), yaşlılığa yaklaştığında ritüelin içsel anlamı üzerinde meditasyon yapan bir münzevi (vanaprastha) ve son olarak da kendini sadece mistik bilgi arayışına adan bir çileci (sanyasin) olmalıdır. Upanişadlar’ı aktaran bilge kişiler de dünya hayatından çekilmiş ve kendilerini ormanlarda meditasyona adanışlar, etraflarına edindikleri sırrı aktarabilecekleri öğrenci gruplarını toplamışlardır. Nitekim Upanişadlar da genellikle, yüksek bilgiye sahip olan bir hocanın bu metinleri araştıran öğrencisine açıklamaya giriştiği diyaloglardan oluşmaktadır.¹³⁷

Meriç, Upanişadlar’ı Hint’in Kitâb-ı Mukaddesi olarak görmektedir. Bunun yanında Vedalar’ın sonuncusu olarak ifade ettiği bu kitabın kalabalığa seslenen bir kitap olmadığını, sayfalarında imanla inkârın kucaklaştığını söylemektedir.¹³⁸ Meriç, Hintlilerin Upanişadlar’a Vedalar’ın arkasına ilave edilmiş metinler olması sebebiyle “Vedalar’ın sonu” anlamına gelen *Vedanta* dediklerini belirtmiştir. Sonraları Vedanta Upanişadlar’a bağlanan metafizik düşüncelerin yorumunda “Vedalar’ın nihaî gayesi” manasında kullanılmıştır.¹³⁹ Vedanta kavramı Upanişadlar’ın içeriğinin gizemli ve anlaşılması zor olması nedeniyle öğrencinin konunun ciddiyetini ve karmaşık doğasını kavrayabilecek kadar olgunlaştığı son aşamada öğretilmesini ifade eder. Vedalar’ın önceki kısmı maddi şeyleri elde etmeyi amaçlarken, Upanişadlar ilerde açıklanacak nihai hedefe ulaşmayı amaçlamaktadır.¹⁴⁰

¹³⁵ Fuat Aydın, *Hint Dinlerine Giriş* (Ankara: Eskiyeeni Yayınları, 2021), 39-40.

¹³⁶ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 120-121.

¹³⁷ Sidney Spencer, *Mysticism in World Religion* (Britanya: Penguin Books, 1963), 19-20.

¹³⁸ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 120

¹³⁹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 122.

¹⁴⁰ Sharma, *Life in the Upanishads*, 2.

Meriç Upanişadlar'ı ele alırken *samsara*, *karma*, *atman-brahman* ve *mokşa* gibi kavramlara yer vermiştir. Ancak çalışmada bu kavramlar Hinduizm'in inanç esasları başlığı altında ele alınacağı için burada incelenmemiştir.

3.2.1.5. Sutralar/ Dharma şastralar

Meriç, *Sutralar*'ın Vedalar'a dayandığını, onların bir parçası olduğunu ancak onlar gibi tanrısal olmadığını söyler. Ona göre, *Sutralar*'ın amacı adak törenlerini savunmak ve yeni inançlara karşı mücadele etmektir. İlk *Sutralar*'la son yazılan *Sutralar* arasında bin yıllık bir zaman (M 500- MS 500) diliminin bulunduğunu ifade eden Meriç, bu edebî türün en çok gelişme gösterdiği dönem olarak da Buda'nın lm (M 484) ile Morya Hanedanının tahta ıkışı (M 322) arasında geçen yüz altmış iki yılı işaret eder. Meriç'e göre bu zaman aralığında kastlar arası hiyerarşı dondurulmuş, artık Aryalılar'la yerliler kaynaşmış, çeşitli devletler kurulmuş ve Hintli, geçmişi ile de ilgilenmeye başlamıştır. Meriç, *Sutralar*'a örnek olarak *şrota Sutra* ile *Grihya Sutra*'yı açıklamıştır. Buna göre *şrota Sutralar*'ın konusunu büyük adaklar oluştururken *Grihya Sutralar*'ın konusu ise ev ibadetleridir. Ortodoks Hintli'nin hayatı doğumdan ölüme kadar, çeşitli dualar ve törenlerle birlikte *Grihya Sutralar*'da yer almaktadır.¹⁴¹ Meriç'in *şrota Sutra* adıyla ele aldığı *Sutra*, kaynaklarda *Srauta Sutra* olarak geçmektedir. *Srauta Sutra*, adak törenlerini düzgün bir şekilde yerine getirilmesi için ayrıntılı -bazılarına göre idealize edilmiş- kurallarla açıklayan metinlerdir.¹⁴² *Grihya Sutra*'da ise ev içerisindeki ibadetlerin ve törenlerin nasıl gerçekleştirileceği ile ilgi bilgiler yer alır. Bunun yanı sıra evlenme ve ölüm gibi çeşitli geçiş törenlerinin ayrıntılarını ve gündelik din meseleleri içermektedir.¹⁴³

Meriç'e göre hukukun ilk belgeleri olan *Dharma Sutralar*¹⁴⁴ Vedalar ağının yarı hukuki, yarı din metinlerdir. *Dharma* kavramı, şeriat, kanun, kural demektir. *Dharmalar* hukuk ve din bakımından Hintliler'in bağlı bulundukları kuralları ifade eder. Meriç, *Dharma Sutralar*'ın daha sonra *Dharma şastra* şeklini aldığını ve *Sutralar*'a bağlandığını, *Dharma şastralar*'ın en eskisinin ise *Manu Kanunları* olduğunu söylemektedir.¹⁴⁵

¹⁴¹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 128-129.

¹⁴² W. J. Jahnson, *Dictionary of Hinduism* (New York: Oxford University Press, 2009), 306.

¹⁴³ Jahnson, *Dictionary of Hinduism*, 133.

¹⁴⁴ Meriç *dharma* kavramını *darma* şeklinde kullanmaktadır.

¹⁴⁵ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 130.

3.2.1.6. Mahabharata

Hint kutsal metinlerinin iki büyük destanından biri olan *Mahabharata* destanında aynı soydan gelen Kavrava ve Pandava ailelerinin hükümdarlık mücadelesi anlatılmaktadır. Destan, yaklaşık olarak yüz bin beyitten oluşmaktadır. Ana konunun arasına bazen eğlendirmek bazen de tartışılan noktaları açıklamak için birçok yan hikâye eklenmiştir. Mahabharata destanını Vyasa'ya atfedenler olduğu gibi farklı kuşaklardan birçok şairin ortak çabasının sonucunda meydana geldiğini söyleyenler de vardır. Destan genel kabule göre MÖ 4. yüzyıl ile 2. yüzyıl arasında bugünkü şeklini almıştır.¹⁴⁶

Meriç'e göre Hint'in ilk destanı olan Mahabharata, başlangıçta bir cenk türküsü iken zamanla kuşaktan kuşağa aktarılarak dünyanın en büyük destanına dönüşmüştür.¹⁴⁷ Meriç, Muhabharata destanını şu benzetmeyle anlatmıştır:

“Ünlü bir ağacı var Hint'in: banyan. Dalları toprağa değer değmez kök salar, filiz verir; tek banyandan koca bir orman doğar. Sonsuzluğa uzanan bu ağacın kökü nerede, ana gövde hangisi bilemezsiniz. Mahabharata da öyle. Yüzlerce hikâye, yüzlerce şiir, yüzlerce serüven... hepsi de ayrı ayrı güzel.”¹⁴⁸

İki büyük destan Ramayana ve Mahabharata'nın yazım tarihleriyle ilgili net bilgi mevcut değildir. Ancak Mahabharata destanının ana konusu her ne kadar Ramayana destanından daha eski bir tarihe ait olsa da Ramayana'nın yazımının Mahabharata'dan daha önce bittiği gerekçe gösterilerek Ramayana'yı daha eski tarihli bir destan olarak kabul edenler bulunmaktadır.¹⁴⁹ Meriç de Mahabharata destanını derleyip bir araya getirenin Vyasa olduğunu söylemiştir. Efsaneye göre Vyasa, tanrı Vişnu'nun kendisidir. Vyasa'nın, İsa'dan 1200 yıl önce Kavrava ile Pandava ailesinin dedesi olarak tecelli ettiği, torunlarının savaşlarını gördüğü ve kahramanlıklarını ebedileştirdiği kabul edilir. Meriç, bazı kaynaklarda da Vyasa'nın 4. yüzyılda yaşayan bir brahman olarak gösterildiğini, destanı halk geleneklerine ve kastının çıkarlarına uygun olarak işlediğinin aktarıldığını belirtir.¹⁵⁰

Mahabharata destanında Vyasa ile ilgili Meriç'in aktardıklarını doğrulayan birkaç pasaj bulunmaktadır. Burada Vyasa, hikâyede aktif rol alan, her şeyi bilen bir kâhin olarak tanımlanmıştır. Kşatriya bir anne ve brahman bir babadan doğan Vyasa'nın Pandu ve

¹⁴⁶ K.M. Sen, *Hinduism* (Baltimore: Penguin Books, 1961), 72-73.

¹⁴⁷ Dünyanın en uzun destanı kimilerine göre Mahabharata, kimilerine göre Manas Destanı'dır.

¹⁴⁸ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 147.

¹⁴⁹ *Ramayana*, çev. Korhan Kaya (Ankara: İmge Kitabevi, 2002), 13.

¹⁵⁰ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 149.

Dhritarastra adında iki oğlu dünyaya gelmiş ve bu iki oğlun çocukları daha sonra tüm destanın başkahramanları olmuştur.¹⁵¹

3.2.1.7. Bhagavat Gita

Hint kutsal metinlerinin en önemlilerinden biri olan *Bhagavat Gita* (Tanrının Şarkısı), Mahabharata destanının altıncı bölümü olan Bhishma Parva'nın içerisinde yer alır. Bhagavat Gita'da Pandava ailesinden Prenses Arjuna'nın, bir iç savaş sırasında, kendi kuzenlerine karşı savaşa girmekten duyduğu endişe dile getirilmektedir. Burada Vişnu'nun vücut bulmuş hali olarak kabul edilen Krishna, kral arabacısı olarak hizmet etmektedir. Krishna savaşa giderken Arjuna'ya ebedi hakikatler, tanrısal gizemler ve hayatın anlamı ile ilgili bilgiler verir. Bhagavat Gita, Krishna ile Arjuna arasında geçen, kişinin kendisini eylemlerinin sonuçlarından soyutlamasıyla ilgili yedi yüz mısradan oluşan diyaloglardan meydana gelmektedir.¹⁵²

Meriç, Bhagavat Gita'nın on sekiz bölüme ayrıldığını ve yazarın tek kılavuzunun ilham olduğunu söyler. O, Bhagavat Gita'da yer alan konuları üç başlık etrafında toplamıştır. Ona göre I-VII. bölümler ahlak, VII- XII. bölümler Tanrı'nın vasıfları, XII-XVIII. bölümler metafizik üzerinedir.¹⁵³ Meriç'in böyle bir tasnif yoluna gitmesi önemlidir.

Meriç'e göre Bhagavat Gita, insan eseri olmasına rağmen Tanrı kelâmı kadar kutsaldır. Ne zaman ve kim tarafından yazıldığı konusunda net bir bilgi olmamakla birlikte İsa'dan 4 yüzyıl önce yazılmış olması muhtemeldir.¹⁵⁴ Bazı kaynaklarda Bhagavad Gita'nın yazılmış olabileceği tarih için Upanişadlar'dan sonra ve Hint felsefelerine son biçimini veren bazı Sutralar'ın yazılmasından önce şeklinde bir sınır çizildiği görülmektedir. Buna göre muhtemelen Bhagavad Gita MÖ 700 ile MÖ 200 yılları arasındaki bir tarihte yazılmıştır. Genel kabul edilen görüş MÖ 200 tarihinde yazıldığıdır. Gita'nın Buda'dan önce ya da Buda'nın yaşadığı çağda yazılmış olduğunu savunan bazı araştırmacılar ise alt sınır olarak MÖ 500 tarihini kabul etmektedir.¹⁵⁵

Meriç, Bhagavad Gita'yı Mahabharata destanının içerisine sıkıştırılmış büyük bir felsefi poem olarak tarif etmektedir. Ona göre Bhagavat Gita, düşünceye ve tecrübeye açılan bir

¹⁵¹ Bharadvaja Sarma, *Vyasa's Mahabharatam* (Kalküta: Academic Publishers, 2008), 4-8.

¹⁵² Moritz Winternitz, *Hint Destanları*, çev. Korhan Kaya (Ankara: İmge Kitabevi, 2016), 15; Manoj Shah-Siroj Sorajjakool, "Hinduism", *World Religions for Healthcare Professionals*, ed. Siroj Sorajjakool vd. (New York: Routledge, 2010), 36.

¹⁵³ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 157.

¹⁵⁴ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 154.

¹⁵⁵ *Bhagavat-Gita*, çev. Ömer Cemal Güngören (İstanbul: Yol Yayınları, 2001), 14.

kapıdır. O, Bhagavat Gita'nın Hindu kutsal metinleri içerisindeki yerini şöyle değerlendirir:

“Vedalar’ın kaygısı tezatları ahenkleştirmek değil miydi? Vedalar, insanın psikolojik varlığı ile tanrıların kozmik varlığını kucaklayan bir sentez. Upanişadlar ihtiyar rüşilerin tecrübelerini yeni bir terkibe temel yaptılar. Bhagavad Gita, işte, bu sentezlerin bıraktığı yerden başladı. Üç büyük yolu, üç büyük gücü ahenkleştirdi: amel, bilgi, aşk.”¹⁵⁶

Meriç’in üç büyük güç olarak ifade ettiği şey Bhagavad Gita’da geçen Krishna’nın kurtuluşa götüren üç ana yol anlatımı ile uyuşmaktadır. Bunlar sırasıyla bilgi öğretisi (jnana-yoga/marga), eylem öğretisi (karma-yoga/marga) ve adanmışlık/aşkla bağlanma öğretisi (bhakti-yoga/marga)’dır. Kurtuluşa götürdüğüne inanılan yolların içeriğine ve bunlardan neyin kastedildiğine kısaca değinmekte fayda vardır. Kaynaklarda bilgi öğretisinin aslında Upanişad geleneğini ifade ettiği geçmektedir. Ulaşılması gereken bilgi, Brahman ile aynı özelliklere sahip olan ve Atman olarak tanımlanan özün gerçek mahiyetinin anlaşılmasıdır. Atman’ı bilen bilge kişi huzurludur çünkü arzulardan kurtulmuştur. Bilgi yolu zaman ve eğitim gerektirir, bir öğreticinin gözetiminde takip edilebilir. Eylem yolu, kişinin görevlerini *Varnashrama Dharma*’ya (kast sistemine) göre yerine getirmesini ama bunu eylemlerinin sonuçlarına bağlanmadan yapmasını gerektirir. Başka bir deyişle, eylemler ceza korkusu veya ödül umudu olmadan, yalnızca görev bilinciyle gerçekleştirilmelidir. Adanmışlık yolu ise, Veda geleneğinde dışlanan kadınlar ve Sudralar da dâhil olmak üzere herkesin erişebileceği bir yoldur. Bu yolda Krishna’ya içten bağlılık, tüm bilginin ve hatta eylemlerin üstündedir. Krishna’ya bölünmemiş bir bağlılıkla ibadet eden bir kötünün bile kurtuluşa erişebileceği söylenir. Çünkü bu ibadet onun erdemli olmasına ve böylece ebedi huzura kavuşmasına neden olacaktır. Adanmış kişi Krishna’yı yaşamının her anının odağı haline getirirse, o zaman karmanın bağlarından kurtularak kurtuluşa ereceğine inanılır.¹⁵⁷

Meriç, Bhagavat Gita’yı Hint’in ve bütün zamanların kutsal metinleri arasında en kutsal olarak değerlendirmektedir.¹⁵⁸ Bhagavad Gita kimi kaynaklarda da “Popüler Hinduizm’in İncil’i” olarak adlandırılabilir. Hindular arasında Gita’ya adeta İncil’in Hristiyanlar nezdindeki değeri kadar önem verilmektedir. Pek çok Hindu bu kitabı ezberlemektedir. Hatta aralarında daha çok Hare Krishna olarak bilinen Uluslararası Krishna Bilinci

¹⁵⁶ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 152.

¹⁵⁷ Cybelle Shattuck, *Hinduism* (London: Routledge, 1999), 39-40.

¹⁵⁸ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 152.

Topluluğu (ISKCON) üyelerinin de bulunduğu Krishna'ya adanmış kişiler ise, yalnızca Gita bilgisinin ve uygulamasının kurtuluş getireceğini savunmaktadır.¹⁵⁹

3.2.1.8. Ramayana

Rama, tanrı Vişnu'nun yeryüzündeki avatarlarından yedincisi olarak kabul edilmektedir. *Ramayana* destanında genel olarak Rama'nın, eşi Sita ile kardeşi Lakshmana'nın yanına sürgüne gönderilişi, sürgündeyken Sita'nın kendisine âşık olan Lanka Kralı Ravana tarafından kaçırılması ve Rama'nın eşini maymun ordusunun ve Hanuman'ın desteğiyle kurtarması anlatılır. Destanın yazılış tarihi ve kim tarafından yazıldığı ile ilgili net bir bilgi yoktur. Ramayana, kesin olmamakla birlikte bir Hint şairi olan Valmiki'ye atfedilir.¹⁶⁰

Meriç, Hint'in en büyük iki destanından biri olduğunu belirttiği Ramayana'nın Mahabharata'dan çok daha eski olarak görüldüğünü söyler. Ancak bu hükmün Mahabharata'nın mevcut şekli için doğru olduğunu da ekler. Ona göre, Valmiki'nin ne zaman yaşadığı ve Ramayana'nın tek yazarının o olup olmadığı bilinmediği için bu konuda bir netlik bulunmamaktadır.¹⁶¹ Ramayana destanının başkahramanı olan Rama güç ve erdemi, eşi Sita güveni, kardeşi Lakshmana itaat ve bağlılığı, Ravana ise kötülüğü temsil etmektedir.¹⁶²

Meriç, uzun uzun anlattığı Ramayana destanında Hintlilerin kendisinden izler bulduğunu, destanı içselleştirdiklerini ve kutsallaştırdıklarını söyler. Öyle ki Meriç'e göre, kahraman Rama'nın adı mabetlerde yaşatılmıştır. Rama ile Sita'nın yaşadığına inanılan orman kutsal bir ziyaret yeri olarak kabul edilmiştir. Vişnu tapınaklarının kapısında, maymunlar padişahı Hanuman'ın büyük bir heykeli ve eski Ayahodya şehrinin bulunduğu yerde de bir mabedi bulunmaktadır. Meriç'in o dönemde vermiş olduğu bu bilgiler kıymetlidir.¹⁶³

3.2.1.9. Puranalar

Puranalar, Hint kutsal kitap literatürünün önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Puranalar'ın başlıca konuları arasında dünyanın yaratılışı, yıkılışı ve yeniden yaratılışının ebedi döngüsü, tanrıların soyağacı, Manu egemenliği, güneş ve ay ırklarının prensliği dönemi ile ilgili hikâyeler yer almaktadır. Hint geleneğine göre Puranalar, Vedalar'da

¹⁵⁹ James B. Radinson, *Religions of the World Hinduism* (New York: Chelsea House Publishers, 2004), 34.

¹⁶⁰ *Ramayana*, ed. Daljit Nagra (London: Faber and Faber, 2013), 1.

¹⁶¹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 159-160.

¹⁶² *Ramayana*, çev. Asuman Belen Özcan- Hatice Derya Can, ed. Mehmet Emin Özcan (Ankara: Dost Yayınları, 2002), 11.

¹⁶³ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 163.

öğretilen hakikatleri yaygınlaştırmak amacıyla yazılmıştır. Bahsedilen hakikatler bu metinlerde belirli kişilerle ve onların yaşamlarındaki olaylarla ilişkili olarak sunulmaktadır. Böylelikle Puranalar, Hindu toplumuna rehber olarak hizmet etmiştir. Puranalar, Vedalar'ın ahlakını, felsefesini ve dinin gerçek amacını bilmemizi sağlamış ve aynı zamanda Dharma Şastralar'ın çerçevesini oluşturmuştur. Puranalar'ın önemli bir diğer özelliği ise mitoloji, din ve felsefe gibi tüm yönleriyle Hinduizm'in kapsamlı bir ansiklopedisini oluşturmalarıdır.¹⁶⁴

Meriç de benzer bir ifade ile Puranalar'ı "...tam bir kırkambar, başka bir deyişle düzensiz bir ansiklopedi" olarak nitelendirmektedir. O, Puranalar'ı mitolojiye ve tarihe kök salmış geleneklerin şiirle anlatıldığı kutsal metinler bütünü olarak tarif etmektedir. İlk Puranalar'ın Mahabharata destanı ile aynı döneme denk geldiğini, sonuncuların ise İsa'dan bin yıl önce yazıldığını söylemiştir. Meriç, 8. yüzyılda yaşamış bir Hint bilginine dayandırarak Puranalar'da dünyanın yaratılışı, belli çağlarda yıkılıp yeniden kuruluşu, tanrılarla ermişlerin soyları ve hükümdar aileleri gibi pek çok konuya yer verildiğini aktarır. Fakat Meriç'e göre bu sistematige uygun şekilde yazılan Purana sayısı azdır. Meriç, on sekiz büyük Purana'nın bilindiğini ve bunların Balık, Yaban Domuzu, Aslan, Cüce, Güneş, Ay... gibi tuhaf adlarının olduğunu eklemiştir. Meriç'e göre içlerinde en ünlüleri tanrı Vişnu'nun maceralarını destanlaştıran Vişnu Purana ile Krishna'nın menkıbelerini anlatan Bhagavata Purana'dır.¹⁶⁵

Puranalar, Mahapuranas ve Upapuranas olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mahapuranas asıl olarak görülmekte, on sekiz kitaptan oluşmakta ve Upapuranas'dan daha etkili olduğu kabul edilmektedir. Upapuranas ise yardımcı Puranas olarak görülmekte ve on sekiz kitaptan meydana gelmektedir.¹⁶⁶ Meriç'in üzerinde durduğu Puranas Mahapuranas'dır.

Puranalar'ın MS 500 civarında bugünkü şeklini aldığı fakat yazılı hale getirilmeden yaklaşık 1500 yıl öncesine kadar sözlü olarak aktarıldığı düşünülmektedir. Puranas arasında en etkili olanları *Şiva Purana*, *Vişnu Purana* ve *Markendeya Purana*'dır. Krishna'ya inananlar için özellikle *Bhagavata Purana* önem taşımaktadır.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Meka Ramakrishna, "Purana Literature of Hindus and Jains", *Kalyana Mitra: a Treasure House of History, Culture and Archaeological Studies*, ed. P. Chenna Reddy (London: BlueRose Publishers, 2023), 9/239-240.

¹⁶⁵ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 165-166.

¹⁶⁶ Ramakrishna, "Purana Literature of Hindus and Jains", 9/241.

¹⁶⁷ Radinson, *Religions of the World Hinduism*, 36.

3.2.1.10. Tantralar

Sanskritçe “genişletmek” manasına gelen *Tantra* sözcüğü, Sanskrit edebiyatında “belirli bir doktrini ortaya koyan herhangi bir el kitabını ya da kılavuzu” ifade etmektedir. Bununla birlikte Tantra, Hint dinî tarihinde Vedalar’a ait olmayan öğreti ve uygulamaları, özellikle de Şakta mezhebini açıklayan kutsal kitapları içeren bir manada kullanılmaktadır.¹⁶⁸

Meriç’e göre *Tantralar*, yeni dinî inançların yer aldığı kutsal metinler olup onlara *Agamalar* da denilmektedir. Meriç Tantralar’ın yazarının bilinmediğini; efsaneler, inançlar ve törenler gibi birçok konuda düzensiz bir şekilde yazıldığını ifade etmektedir.¹⁶⁹ Tantralar, Şiva ve Parvati arasındaki diyaloglardan oluşmaktadır. Tanrıça Parvati’nin bir öğrenci gibi sorular sorduğu ve Şiva’nın bir öğretmen gibi cevap verdiği diyaloglar *Agamalar* olarak adlandırılmıştır. Parvati’nin öğretmen olup Şiva’nın sorularını cevapladığı diyaloglara ise *Nigamalar* denmiştir. Tantralar’da tanrılarla ilgili görüşler, derin felsefî tartışmalar, batıl inançlar, doğüstü güçler, sihir gibi okültizme dair bilgiler, katı ahlak kuralları ve münzevi bir yaşam olan çilecilik yaygın olarak işlenmiştir.¹⁷⁰

Meriç, Tantralar’da karşımıza çıkan yeni bir inanç olarak Şaktacılık’tan bahsetmiştir.¹⁷¹ Zira Şakta mezhebi ana kaynak olarak Tantralar’ı kullanmaktadır. Tantralar’da esas olarak Kali, Durga, Parvati gibi dişil tanrılara nasıl dua, tâzim ve ibadet edileceğiyle ilgili açıklayıcı bilgiler verilmektedir.¹⁷² Meriç, Tantralar’ın yapısı bakımından daha çok Atherva Veda ile bazı Upanişadlar’a benzediğini söyler. Meriç’in Tantralar’ı Atherva Veda’ya benzetmesi muhtemelen bunlarda büyümlü ayinlerin konu edilmesi nedeniyledir. Zira Meriç, önceleri “kanaviçe” anlamına gelen Tantra kelimesinin daha sonraları “sihir, gizli doktrin” gibi manalara geldiğini ifade etmiştir.¹⁷³ Tantralar, Vedalar arasında en yüksek konumu Atharva Veda’ya tahsis etmektedir. Hatta kaynaklarda Atharva Veda’nın en eski Tantrik metin olduğu bile iddia edilmektedir.¹⁷⁴

Burada Tantralar’ın metin boyutuna değinilmiştir. Meriç’in Tantralar başlığı altında yer verdiği Şaktizm kavramı, Meriç’e Göre Hinduizm’in Temel İnanç Esasları başlığı altında ele alınacaktır.

¹⁶⁸ Teun Goudriann, “Introduction, History and Philosophy”, *Hindu Tantrism* (Leiden: E.J. Brill, 1979), 5-6.

¹⁶⁹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 169.

¹⁷⁰ Winternitz, *A History of Indian Literature*, çev. S. Ketkar, 591-592.

¹⁷¹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 170.

¹⁷² Kutlutürk, “Hint Dinleri”, 208.

¹⁷³ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 169.

¹⁷⁴ Goudrian, “Introduction, History and Philosophy”, 16.

3.2.2. Hinduizm'in Temel İnanç Esasları

Bu bölümde Hinduizm'in tanrı tasavvuru, kast sistemi, karma, samsara, tenasüh ve kurtuluş öğretisi mokşa ile ilgili Meriç'in vermiş olduğu bilgiler, Dinler Tarihi biliminin süzgecinden geçirilerek aktarılmaya çalışılmıştır.

3.2.2.1. Hinduizm'in Tanrı Tasavvuru

Hindular ilk zamanlar rüzgâr, güneş, dağ, ağaç, su, toprak, ateş ve gökyüzü gibi doğal fenomenleri kutsal olarak görmüş ve onlara tapmışlardır. Ariler'in gelmesiyle birlikte bunların yerini hayvan figürleri ve daha sonraları da insan formları almıştır. En eski Veda tanrılarının elle tutulur bir forma sahip olmadığı ancak tasvir olarak yansıtıldığı görülmüştür. Daha sonra tanrılar, beşeri özellikleri ve arzuları olan daha insani varlıklar haline dönüşmüştür.¹⁷⁵ Meriç de gök kubbenin Ariler'in ilk tanrısı olduğundan ve Sanskritçe olan Deva sözcüğünün aydınlık anlamında tanrı kelimesi yerine kullanıldığından söz etmiştir.¹⁷⁶ Meriç, Ariler'in ilkel din ve mitolojisinin kaynağı hakkında fikir sahibi olmak isteyenlerin Rig Veda'yı okuyarak çoğu bilgiye ulaşabileceğini söyler. Çünkü ona göre Vedalar'da tanrı fikrinin gelişimi açıkça yer almaktadır. Adlarından da anlaşılacağı üzere Vedalar'da geçen bütün tanrılar büyük tabiat olaylarını temsil etmektedir. Gökyüzünün ve yerin büyük güçleri Deva adını alarak tanrılaşmış fakat zamanla tapınma ihtiyacını karşılayamaz hale gelmiştir. Meriç, bu nedenle bir tek Tanrı'nın varlığının sezilmeye başladığını aktarmıştır.¹⁷⁷

Hinduizm'de tanrı, belirli bir sayı, cinsiyet, görünüm veya isimle sınırlandırılmamıştır. Bu nedenle Hinduların tanrı tasavvurunu ifade etmek üzere politeist, monist, panteist, monoteist ve teslis (trimurti) terimleri aynı anda kullanılabilir. Bunun en önemli sebebi Hindu kutsal metinlerinde yer alan farklı tanrı tasvirleri ile tanrıyı algılayış ve aktarış biçimlerindeki ayrılıklar olsa gerektir.¹⁷⁸ Örneğin Vedalar'da daha çok politeist bir tanrı anlayışı yer alırken Upanişadlar'da Brahma olarak isimlendirilen panteist bir tanrının varlığı, Puranalar ile birlikte ise Brahma, Vişnu ve Şiva olmak üzere teslis inancı görülmektedir. Hindular görünüşte çoktanrııcıdır, çeşitli tanrılarının veya ruhların tasvirlerine

¹⁷⁵ Eva Rudy Jansen, *The Book of Hindu Imagery* (Diever: Binkey Kok Yayınları, 1998), 63.

¹⁷⁶ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 107.

¹⁷⁷ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 116.

¹⁷⁸ Yitik, "Hinduizm", 343.

saygı gösterirler, ancak çoğu ibadetlerini tek bir tanrıya yöneltmeleri anlamında monoteisttir. Fakat bu tektanrıcılık panteistik bir tona bürünmüştür.¹⁷⁹

Meriç'in Hindu tanrı tasavvuruna ait görüşleri *Bir Dünyanın Eşiğinde* adlı eserinde “Brahmanizm'in Kutsal Metinleri” ve “Trimurti: Hint'in Üç Büyük Tanrısı” bölümlerinde yer almaktadır. Burada da aynı sıralama ile öncelikle Meriç'in Vedalar, Brahmanalar, Upanişadlar'ı anlatırken değinmiş olduğu tanrılardan söz edilmiştir. Daha sonra Destanlar ve Puranalar ile birlikte gelişen Trimurti kavramı yani üçlü tanrı anlayışı ele alınmıştır. Bu doğrultuda çalışmayı daha anlaşılabilir kılmak için konu “Meriç'in Perspektifinden Hindu Kutsal Metinlerinde Yer Alan Tanrılar” ve “Meriç'e göre Trimurti: Hint'in Üç Büyük Tanrısı” olmak üzere iki başlık altında işlenmiştir.

3.2.2.1.1. Meriç'e Göre Hindu Kutsal Metinlerinde Yer Alan Tanrılar

Vedalar'da genel olarak politeist anlayışın hâkim olduğu ve tanrıların genellikle tabiat olaylarını temsil ettiği daha önce belirtilmişti. Hindular tanrılarını yüksek, orta ve düşük yahut gökyüzünün, atmosferin ve yeryüzünün tanrıları olmak üzere üç sınıfa da ayırabilmektedir.¹⁸⁰ Ancak bahsedilen tanrıların birbirleri arasında işlevsel farklılıklarının olduğu görülmektedir. Meriç, bu farklılıklar ile tanrıların görevlerini şöyle değerlendirmektedir:

“Hristiyanların Tanrısı dünyaya bir kere iner. Bu bir fedakârlıktır onun için. Hint'in Tanrısı yeryüzündeki savaşa sık sık katılır. Dünyayı karanlıklar basınca tarih sahnesinde boy gösterir ve yeni bir devir açar. Kızmadan, heyecanlanmadan başarır işini. Tanrı'nın zaman zaman insan kılığına tecellisi, kâinatın bitip tükenmeyen operasında bir nevi leitmotiv¹⁸¹.”¹⁸²

Vedalar'da çok sayıda tanrının adı geçmektedir. Özellikle Rig Veda'nın büyük bir kısmı Agni, İndra, Varuna gibi tanrılara yapılan dualardan oluşmaktadır. Burada konunun kapsamı gereği sadece Meriç'in değinmiş olduğu tanrılar ve özellikleri üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır.

Meriç, ilk olarak o dönemlerde insanın iki dostu olarak tanıttığı Agni ve İndra'dan bahsetmiştir. Agni'yi ateş tanrısı ve Vedalar dininin en büyük tanrılarından birisi olarak

¹⁷⁹ Sir Charles Eliot, *Hinduism and Buddhism an Historical Sketch* (London: Routledge and Kegan Paul, 1957), 1/18.

¹⁸⁰ Edward Washburn Hopkins, *The Religions of India* (Delhi: Munshiram Manoharlal, 1970), 39.

¹⁸¹ Leitmotiv (Leitmotif): Almanca kökenli olan bu kelime öncü, önder anlamına gelen “leit” ile “motiv” sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuştur. Bir edebi eserde sık sık tekrarlanan, genellikle bir temayı gösteren ayırt edici motif, sembol veya durum demektir. Chris Baldick, *The Oxford Dictionary of Literary Terms* (New York: Oxford University Press, 2008), 185.

¹⁸² Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 157.

ifade etmiştir. Agni'nin insanlarla yakınlık kurduğundan; onların bir nevi dostu, misafiri, yoldaşı gibi olduğundan söz etmiştir. Meriç, Agni'nin büyük ermiş ailelerinin cediti sayıldığını, tanrılar katında insanların elçisi olduğunu, üstelik adakları ve duaları arşa onun ilettiğini söylemiştir. Ayrıca Rig Veda'nın her kitabının Agni'yi öven bir ilahi ile başladığını, Agni'nin yapılan bütün günahların şahidi olduğunu ve resimlerde üç bacaklı, yedi kollu olarak tasvir edildiğini belirtmiştir.¹⁸³

Meriç, İndra ile ilgili sadece onun savaş tanrısı olduğuna değinmiştir.¹⁸⁴ Kaynaklarda İndra, Rig Veda ilahilerinin dörtte birinde geçmesi sebebiyle adına en çok ilahi sunulan tanrı olarak kabul edilmektedir. İndra, şimşekli, yağmurlu fırtına tanrısıdır. Görevi kuraklıkla ve karanlıkla mücadele etmektir. Onları yenerek yağmur yağdırır, suları coşturur ve karanlığı yok ederek aydınlığı getirir. Ayrıca İndra, Meriç'in de aktardığı gibi Ariler'in savaş tanrısı olarak da bilinmektedir.¹⁸⁵

Hilmi Ömer Budda, Agni'yi, ibadet edenlerin dualarını yükselen alevler ve dumanlarla gökteki yerlerine ulaştıran, kötü ruhları yakan, günahları temizleyen, böylelikle insanlar ile tanrı arasındaki yakınlığın tekrardan kurulmasını sağlayan ve Meriç'in belirttiği gibi insanların bir nevi dostu yahut evlerinde misafir olan bir tanrı şeklinde tasvir etmiştir. Ayrıca Agni'nin, kendisine ibadet edenleri koruyan ve yapılan kötü büyüleri haber vererek inananları tehlikelerden kurtaran bir tanrı olduğunu da söylemiştir.¹⁸⁶

Meriç, Agni'nin biri beyaz diğeri siyah olan kızları Mitra ve Varuna'dan bahsetmiştir. Buna göre Mitra, sabahın aydınlığı, Varuna ise akşamın pırlıtsıdır. Sonra Mitra'nın ışık, Varuna'nın da ay ve yıldızlarıyla birlikte gece olduğunu aktarmıştır. Meriç, Mitra ile Varuna'yı "Göğü aydınlatan, yağmur yağdıran, karanlığı ve yalanı kovan bu ikiz Tanrı: ışık ve adalet Tanrıları" olarak ifade etmiştir.¹⁸⁷ Meriç açıklamalarına Vedalar'da Mitra ile Varuna'nın birlikte anılması sebebiyle bunların adeta tek bir tanrı gibi görüldüğünü, Mitra'yı anlatan tek ilahi bulunduğunu ve Varuna'nın zamanla ululaşarak kendisinden mağfiret istenilen bir tanrı halini aldığını da eklemiştir.¹⁸⁸

Vedik gelenekte Mitra, güneş tanrısı olarak geçmektedir. Mitra, Meriç'in de belirttiği gibi Rig Veda'da genellikle Varuna ile birlikte anılmış ve isminin geçtiği tek ilahide ise

¹⁸³ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 106-107.

¹⁸⁴ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 114.

¹⁸⁵ Korhan Kaya, *Hint Mitolojisi Sözlüğü* (Ankara: İmge Kitabevi, 1997), "İndra" 75.

¹⁸⁶ Budda, *Dinler Tarihi*, 31.

¹⁸⁷ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 108.

¹⁸⁸ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 107-108.

özellikleri hakkında fazla bir bilgi yer almamıştır. Brahmanalar’da Mitra gündüzle, Varuna ise geceyle ilişkili olarak yer almıştır.¹⁸⁹ Gökyüzü tanrısı olan Varuna’nın bilgisi ve gücünün sınırsız olduğu, binlerce gözünün bulunduğu ve bu gözlerle dünyayı denetlediğine inanılır. Bu nedenle onun ahlak yasasının efendisi olduğu, bu yasayı çiğneyenleri cezalandırdığı ama tövbe edip dua edenleri merhameti ile bağışlayacağı kabul edilir.¹⁹⁰

Meriç’in verdiği Mitra ve Varuna’nın Agni’nin çocuğu olduğuna dair bilgiye diğer kaynaklarda rastlanmamıştır. Bununla birlikte Vedalar’da geçen sayısız tanrının yine tanrı olan ana ve babaların soyundan geldiğine inanıldığı için böyle olduğu düşünülebilir.¹⁹¹

Meriç bir diğer tanrı Soma’dan da kutsal içki olarak şöyle bahseder: “Herkesin dileği başka, töresi başka... Brahman’ın derdi somayı hazırlamak. İndra’nın derdi: Soma... Somaya bayılan yalnız o mu? Kutsal içkinin Tanrılar da sevdalısı, kullar da. Savaşçıya yiğitlik verir soma, ozana şiirler fısıldar, içeni ölümsüzleştirir.”¹⁹² Vedalar’daki en önemli tanrılar arasında sayılan Soma, bir tanrı olduğu kadar aynı zamanda tanrılara ölümsüzlük sunan yani içildiğinde ilahlaştıran bir içki çeşididir. Soma içildiğinde insanlara uzun ömür verdiği, düşüncüyü canlandırdığına, savaşta cesareti arttırdığına ve hastalıkları uzaklaştırdığına da inanılır.¹⁹³ Soma düşmanla olan mücadelede ona yardımcı olup güçlendiren bir içki olarak da tanımlanmaktadır.¹⁹⁴ Meriç’in “İndra’nın derdi Soma” ifadesi de muhtemelen savaş tanrısı İndra’nın düşmanlarıyla mücadelesinde başvurduğu içkiyi işaret etmektedir.

Hint tanrı anlayışının gelişmesinde Vedalar’dan sonra Brahmanalar ve Upanişadlar’da yer alan tanrı tasavvuru gelmektedir. Hindular söz edilen tanrıları temsil eden doğal olayların nedenleri yerine, zamanla ilk veya nihai nedenleri aramaya başlamışlardır. Böylelikle tanrıların çokluğundan ziyade hepsini kontrol eden ve yöneten tek bir tanrıyı keşfetmeye çalışmışlardır. Çünkü zamanla herhangi bir tanrı diğerine çok benzemeye başlamış ve farklı tanrılar aynı şekilde tasvir edilmiştir. Söylenilen ilahilerde hangi tanrının övüldüğünü belirlemek zorlaşmıştır. Bu nedenle bilgiler, övdükleri tanrının önemini artırmak ve onu yüce tanrı olarak göstermek için diğerlerini göz ardı etme yoluna gitmişlerdir. Daha sonraları da tanrı anlayışı, diğer tanrıların üzerinde bir tanrı değil, hepsinin ardında işleyen

¹⁸⁹ Kaya, “Mitra”, 104.

¹⁹⁰ Swami Harshananda, *Hindu Gods and Goddesses* (Chennai: Sri Ramakrishna Math Printing Press, 1987), 16.

¹⁹¹ Cemil Sena, *Tanrı Anlayışı* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1978), 75.

¹⁹² Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 109.

¹⁹³ Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, 58-59.

¹⁹⁴ Kaya, “Soma”, 144.

ortak gücü aramaya dönmüştür. Nihayetinde Brahmanalar'da doğanın yaratıcı gücünün kişileşmiş hali olan ve “baba tanrı” olarak geçen *Paracapati*, evrenin yaratılmasından ve yönetilmesinden sorumlu bağımsız bir tanrı karakterine bürünmüştür. Böylece Paracapati, “ulu tanrı” kavramıyla ön plana çıkarılmış, aynı zamanda tek tanrıçılık yönünden önemli bir gelişme sağlanmıştır.¹⁹⁵

Brahmanalar'ın rahipler tarafından gerçekleştirilen kurban törenlerini içeren metinlerden oluştuğu daha önce zikredilmişti. Brahmanalar ile birlikte Veda tanrılarının işlevlerinde azalma olmuş, kurban törenleri ve bunların uygulayıcısı olan brahmanlar ön plana çıkmıştır. Brahmanalar'da ulu tanrı olarak geçen Pracapati'nin yerini, Upanişadlar ile birlikte *Brahman* kavramı almıştır.¹⁹⁶ Winternitz, Pracapati'nin tanrı Brahma ile eşleştirilmesiyle ilgili olarak kurbanın doğanın gücü olduğunu ve Brahmanalar'da “Pracapati kurbandır.” ifadesinin sıklıkla geçtiğini söyler. Buna göre kurban, bütün canlıların ve bütün tanrılarının ruhudur. Bu nedenle kurbanın uygulayıcısı Brahman da tanrı kabul edilmiştir.¹⁹⁷ Meriç Hinduların zaman içerisinde tanrı anlayışlarındaki değişimi şöyle anlatır:

“Başlangıçta yalnız saf varlık vardı, belirsiz ve şekilsiz, dünyayı O'nun düşüncesi yarattı. Bu varlığa yüzyıllar sonra isim bularak Veda tanrılarının en soyutu, kurban sonunda okunan dua Brahman dediler. Hintliler Brahman'ı en büyük tanrı yaptılar. Onlar için dua herhangi bir tanrıya yalvarıp yakarıştan çok tabiata ferman dinleten kutsal bir kuvvetti. Brahman'ın zaferi ruhun madde üzerindeki zaferidir. Dua rahipler kastının bir imtiyazı idi, onu tanrılaştırmak, kastın kendi kendini tanrılaştırması demekti.”¹⁹⁸

Vedalar'da Brahman kelimesi, insanın ilahi varlıkları etkilemek veya onlardan bir şey elde etmek istediği büyümlü dinsel formüller ile gizemli sihirli gücü ifade etmektedir. Brahmanalar ile birlikte din adamlarının anlayışı haline gelen Brahman kavramı, yaratıcı ilke, tüm varoluşun nedeni olarak kullanılmaya başlamıştır.¹⁹⁹ Meriç, Brahman kavramını şu şekilde tarif etmiştir: “Brahman, ötelere ötesidir, yücelerin yücesi. Tanrıları yaratan O. Başlangıçta yalnız O vardı. Her yerde O, her şeyde O. Adlar değişik, kalıplar ayrı, cevher tek: Brahman. Göremeyiz, duyamayız, kavrayamayız Brahman'ı. Beyin sınırlı, Brahman uçsuz bucaksız.”²⁰⁰ Upanişadlar'a göre ise Brahman, en yüce gerçekliktir. Brahman ezeli,

¹⁹⁵ M. Hiriyanna, *Outlines of Indian Philosophy* (Delhi, Motilal Banarsidass Publishers, 2005), 38-41.

¹⁹⁶ Korhan Kaya, *Hintlilerde Tanrı* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998), 9.

¹⁹⁷ Winternitz, *A History of Indian Literature*, 1/197.

¹⁹⁸ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 134.

¹⁹⁹ Winternitz, *A History of Indian Literature*, 1/248-249.

²⁰⁰ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 124.

ebedî, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve bilgisi kendi doğasında bulunandır. Brahman, bütün yaşayan ve yaşamayan dünyayı saran esrarengiz özdür.²⁰¹

Upanişadlar'da tanrı tasavvuru ile ilgili Brahman ve Atman kavramları geçmektedir. Upanişadlar'ın temel öğretisi olarak çoğu yerde “Evren Brahman'dır ama Brahman Atman'dır” bir başka deyişle “Dünya Tanrı'dır ve Tanrı ise benim ruhumdur.” ifadeleri yer almaktadır.²⁰² Meriç de aynı şekilde Tanrı nedir sorusuna verilen Tanrı sensin (tat tvam asi) cevabını aktarmıştır.²⁰³ Burada tanrı ile kişinin aslında özdeş olduğu fikri işlenmiştir. Atman kavramı nefes, benlik, insanın yahut dünyanın özü anlamlarında kullanılmıştır.²⁰⁴ Upanişadlar'da geçen manası ile Atman, varlığın benliği niteliğindeki “özvarlığı” ifade etmektedir. Bu anlamıyla Atman, Brahman'ın bir nevi bireydeki parçasıdır.²⁰⁵

Meriç de Atman'ı benlik manasında kullanarak “Brahman'ın dışında başka bir kâinat da var: medleri, cezirleri, fırtınalarıyla benliğimiz: Atman. Atman zerreden küçük, Atman evrenden yüce”²⁰⁶ şeklinde açıklamıştır. Atman-Brahman özdeşliğini ise Hegel'in diyalektiğine uyarlayan Meriç, konuya yeni bir açılım sağlamıştır. Buna göre Meriç, Atman'ı tez, Brahman'ı antitez, Atman-Brahman özdeşliğini ise tek varlık, mutlak varlık yani sentez olarak eşleştirmiştir.²⁰⁷ Tez olan Atman insan ruhunu ve özünü temsil ederken, antitez Brahman daha çok dış gerçekliği ve evrenin özünü içermektedir. Bu durumda ortaya çıkan yeni sentez yani mutlak varlık, Atman ve Brahman değildir. Aynı zamanda hem Atman'dan hem de Brahman'dan bir öz taşıdığı söylenebilir. Meriç, Atman ve Brahman kavramlarının daha iyi anlaşılabilmesi için çeşitli örnekler kullanmıştır. Bunlardan biri şu şekildedir:

“Her meyvede tohum, her canlıda Atman var... Brahman'ı Atman'ın dışında arayanı terk eder Brahman. Tanrıları Atman'ın dışında arayanı terk eder Tanrılar. Bütünü Atman'ın dışında arayanı terk eder bütün. Atman Brahman'dır, dünyalardır. Tanrılar'dır, kâinattır. Atman-Brahman'a sığınmış kâinat, yuvalarına sığınan kuşlar gibi.”²⁰⁸

²⁰¹ Ali İsmail Güngör- Cemil Kutlutürk, “Upanişadların Temel Kavramları, Getirdiği Yeni Yaklaşımlar ve Hint Dini ve Felsefi Dünyasına Katkıları”, *Dini Araştırmalar*, 12/35 (Haziran 2009), 37.

²⁰² S. Radhakrishnan, *Indian Philosophy* (London: Allen and Unwin, 1966), 170; Winternitz, *A History of Indian Literature*, 1/247.

²⁰³ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 125.

²⁰⁴ Surendranath Dasgupta, *A History of Indian Philosophy* (Cambridge: Cambridge at the University Press, 1963), 1/27.

²⁰⁵ Güngör- Kutlutürk, “Upanişadların Temel Kavramları, Getirdiği Yeni Yaklaşımlar ve Hint Dini ve Felsefi Dünyasına Katkıları”, 39.

²⁰⁶ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 124.

²⁰⁷ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 125.

²⁰⁸ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 126.

Meriç'in ifadelerine benzemesi açısından Upanişadlar'da bilgin Uddalaka ile oğlu Şvetaketu arasında geçen diyalogdan bir kesit burada zikredilebilir:

“Şu Nyagrodha ağacından bir incir getir bana. -Getirdim efendim. Onu ikiye böl. -Böldüm efendim. İçinde ne görüyorsun? -Çok küçük tohumlar efendim. Sevgili oğlum, onlardan birini ikiye böl. -Böldüm efendim. Ne görüyorsun orada? -Hiçbir şey efendim. Sonra o ona dedi ki: Sevgili oğlum, bu en ince özü görmüyorsun; inan bana oğlum, o en ince özden şu koca Nyagrodha ağacı meydana geldi. Bu en güzel özdür. Tüm dünya bu öze sahiptir. O gerçektir. O Atman'dır. O sensin Şvetaketu.”²⁰⁹

Örneklerden de anlaşılacağı üzere Upanişadlar'da Brahman ile Atman kavramının özdeşleştirildiği görülmektedir. Vedalar'daki aşkın tanrı anlayışının yerini Upanişadlar ile birlikte içkin bir tanrı anlayışı almıştır. Buna göre sonsuz olan, sonlu olanın ötesinde değil içindedir.²¹⁰

3.2.2.1.2. Meriç'e göre Trimurti: Hint'in Üç Büyük Tanrısı

Trimurti kelimesi *tri* (üç) ve *murti* (biçim/form) sözcüklerinden meydana gelmiştir. Brahma, Vişnu ve Şiva'dan oluşan üçlü tanrı grubunu ifade etmektedir. Brahma yaratıcı tanrı, Vişnu dünyanın sürdürücüsü, yaşatıcısı ve Şiva da yok edicisi olarak görülür. Ancak bunlar üç ayrı tanrı olmayıp tek bir tanrının üç ayrı fonksiyonunu yerine getiren üç tezahürü olarak kabul edilir.²¹¹ Gerçekte üç ayrı varlık değil de üç faaliyeti olan tek bir varlık olduklarını göstermek için üç başlı ve altı kollu ama tek vücutlu bir figürle temsil edilebilmektedirler.²¹² Trimurti, muhtemelen Hristiyanlık döneminin başlangıcından sonra geliştirilen teolojik bir kavramdır. Trimurti'nin, Destan ve Purana türü eserlerde (MS 3. yüzyıl) yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.²¹³ Meriç de Destanlar ile birlikte Hint'in düşünce tarihinde yeni bir sayfanın açıldığını söylemiştir. Ona göre eski tanrılar artık ihtişamlarını kaybetmiştir.²¹⁴

Meriç'in “Trimurti: Hint'in Üç Büyük Tanrısı” başlıklı bölümü *Bir Dünyanın Eşiğinde* adlı eserinin önceki baskılarında notlar kısmında yer alırken 1994'te İletişim Yayınlarından çıkan baskılarından itibaren metin içinde verilmiştir. Burada Meriç'in aktarmış olduğu

²⁰⁹ Chandogya Upanişad / XII. *Upanişadlar*, çev. Korhan Kaya (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), 153-154.

²¹⁰ S. Radhakrishnan, *Indian Philosophy*, 169.

²¹¹ Costance A. Jones- James D. Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, ed. J. Gardon Melton (New York: Facts on File, 2007), “Trimurti”, 453.

²¹² Florence Mary Fitch, *Their Search for God* (New York: Lothrop, Lee and Shepard, 1967), 16.

²¹³ Greg Bailey, *Encyclopedia Of Hinduism*, ed. Denise Cush- Catherine Robinson vd. (New York: Routledge, 2008), “Trimurti”, 886.

²¹⁴ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 133.

bilgiler doğrultusunda Hindular arasında ön plana çıkan üç tanrı Brahma, Vişnu ve Şiva ayrıntılı olarak incelenecektir.

a. Brahma

Hindular için önemli tanrılardan birisi Brahma'dır. Korhan Kaya, Brahma kelimesinin iki kullanımı olduğundan bahsetmiştir. Buna göre ilk olarak sözcüğün yalın hali olan Brahma ve Brahman biçimi “evrenin en yüce gücü” anlamını ifade etmektedir. Bu güç kendi kendine oluşan, öncesi ve sonu olmayan, bütün her şeyi kapsayan bir güçtür. Kaya, bu anlamdaki bir gücün ilk olarak Rig Veda X, 129'da isimsiz olarak geçmekte olduğunu, Brahmanların yükselişte olduğu dönemde ise bu güce “Brahma” denildiğini aktarmaktadır. Brahma sözcüğünün eril halinde olan ikinci kullanımında ise, Vişnu ve Şiva ile birlikte oluşturulan tanrı üçlemesinin bir üyesi olarak geçmektedir. Burada tüm evrenin, canlıların hatta tanrıların da yaratıcısı olması önemlidir.²¹⁵

Brahma'nın doğumuyla ilgili çok sayıda efsane anlatılmaktadır. Meriç, soyut bir varlık olan Brahma'nın, Vişnu'nun göbeğinden bir lotusun fişkırması sonucu yaratıldığını söylemiştir. Meriç, evreni yaratmasıyla ilgili olarak da Brahma'nın uyuduğunda evrendeki varlıkların yok olduğuna, uyandığında ise yeni varlıklarla donatıldığına değinmiştir.²¹⁶ Mahabharata destanında Brahma, Vişnu'nun göbeğinden ya da orada büyüyen bir lotustan doğmuş olarak tasvir edilmektedir. Bu nedenle ona *Nabhija* (göbekten doğan) da denilmektedir.²¹⁷ Bir diğer anlatıma göre evrenin yaratıcısı olan Brahma, *Hiranyagarbha* (altın yumurta)'dan doğmuştur. Brahma şekil aldığı anda *Hiranyagarbha*'yı suya yerleştirmiş ve evrenin yaratılışına yön vermiştir. Böylelikle evrendeki her canlı varlık Brahma'dan kaynaklanmış ve onun bir tezahürü olmuştur. Bu doğrultuda Meriç'in de ifade ettiği gibi yaratıcı tanrı Brahma'nın uyurken her şeyin hareketsiz bir çekirdeğe dönüştüğüne ancak uyanırken evrenin oluştuğuna, şekillendiğine inanılmaktadır.²¹⁸

Brahma'yı tek gerçek olarak nitelendiren Meriç, onun gizli adının *Om*, filozoflar dilindeki adının ise *Tat* olduğunu söyler.²¹⁹ *Om* hecesi birçok Hint kutsal metninde yer almakta ve onlar için kutsal bir sözcük olarak kabul edilmektedir. Örneğin Upanişadlar'da *Om* sözcüğünün tanrı Brahma'yı işaret ettiği ve dinî törenler yerine getirilirken bu sözcüğün

²¹⁵ Kaya, “Brahma”, 48.

²¹⁶ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 134.

²¹⁷ Kurian Mathothu, *The Development of the Concept of Trimurti in Hinduism* (Bangalore: St. Paul's Press Training School, 1974), 53.

²¹⁸ Sunita Pant Bansal, *Hindu Gods and Goddesses* (Delhi: Smriti Books, 2005), 19.

²¹⁹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 134.

kullanılması gerektiği yer almaktadır. Aynı zamanda Om sözcüğünün, A-U-M harflerinin bir araya gelmesiyle oluştuğu bilinmektedir. Bu harflerin toplamı bir bütünü meydana getirmiştir. Buna göre Om sözcüğünün her bir harfi benliğin dört aşaması ile bağlantılı olarak ele alınmıştır. A harfi benliğin ilk aşaması olan uyanma durumunu, U harfi ikinci aşama olan rüya durumunu, M harfi ise üçüncü aşamayı yani derin uykuyu temsil etmekte ve son aşama Om sözcüğünün parçalanmamış bütün halini ifade etmektedir. Fakat bu durumun idrak ve tarif edilmesinin zor olduğu belirtilmiştir.²²⁰ Bhagavat Gita’da “Om Tat Sat” kelimeleri bir arada geçmektedir. Bu üç kelime Brahman’a işaret etmektedir. Buna göre herhangi bir kurban törenine yahut zühd uygulamasına başlamadan önce kutsal yazılarda belirtildiği şekliyle daima Om hecesi zikredilir. Mükâfat arzusu olmaksızın, özgürlüğü arayan kullar ise bahsedilen uygulamalara başlayacakları zaman “Mutlak” anlamına gelen Tat hecesini zikreder. Sat hecesi ise Brahman’a adanmış bütün eylemleri ifade etmektedir.²²¹ Bir diğer görüşe göre ise Om hecesi, yaratma, koruma ve yok etme gibi üç işlevi olan Trimûrti’nin sembolüdür. Buna göre A-U-M harfleri Trimurti’nin üç tanrısı Brahma, Vişnu ve Şiva’yı simgelemektedir.²²²

Meriç, Brahma’nın nasıl tasvir edildiğine de yer vermiştir. O, Brahma’nın dört yüzlü olarak ya bir kuğuya ya da bir tavusa binmiş veya bir lotus yaprağında dinlenir biçimde gösterildiğini söylemiştir.²²³ Meriç’in belirttiği gibi Brahma dört yüzlü olarak tasvir edilmektedir. Kırmızı veya pembe olan dört yüzün, dört Veda’yı temsil ettiğine inanılır. Bu yüzlerden birini Vişnu’nun yakması sebebiyle üç yüzünün görüldüğü de rivayet edilir. Ya ayakta dururken ya da bir lotusun üzerinde otururken veya bilginin sembolü olan kuğu veya kaza biner vaziyette tasvir edilmektedir. Dört eli olan Brahma ile birlikte yaratıcı işlevinin sembolü olan bir su testisi (tüm yaşam sudan doğar), bir kaşık, bir asa, yayı Parivita, bir kitap (Vedalar), bir lotus ve boncukları zamanı temsil eden tespihler de bulunmaktadır.²²⁴

Meriç, Brahma’nın karısı Sarasvatî’den de söz etmektedir. Onu müzik, şiir ve felsefe tanrıçası olarak tanıtmaktadır. Sanskrit yazısını onun icat ettiğini belirtmekte; bir eliyle kocasına çiçek uzatırken öteki elinde palmiye yapraklarından bir kitapla, bazen de bir

²²⁰ Kutlutürk, *Hindu Kutsal Metinleri Upanişadlar*, 22-24.

²²¹ *Bhagavat-Gita*, çev. Mehmet Ali Işım (Bursa: Verka Yayınları, 2019), 124.

²²² Mathothu, *The Development of the Concept of Trimurti in Hinduism*, 42; Kaya, “Om”, 112.

²²³ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 134.

²²⁴ Jansen, *The Book of Hindu Imagery*, 87-88.

lotusa oturup vina (Hint lavtası) çalar biçimde tasvir edildiğini söylemektedir.²²⁵ Meriç'in belirttiği gibi Sarasvati, Brahma'nın eşidir. Dolayısıyla tüm yaratılışın doğuranı, anası olarak kabul edilmektedir. Brahma'nın karısı olduğu için ona Brahmi de denir. Rig Veda'da Sarasvati, bir nehri ve ona hükmeden tanrıçayı temsil etmektedir.²²⁶ Vedalar sonrası ise bilgi, şiir ve müzik tanrıçası olarak kabul edilmiştir. Sarasvati, süt beyazı bir yüze sahip, beyaz giysiler giymiş, harika bir güzellik olarak tanımlanır. Bir lotusun üzerinde ayakta ya da oturarak veya bir tavus kuşunun/kazın üzerinde vina çalar ve ayrıca bir kitap (Vedalar) ve tespih tutar biçimde tasvir edilmektedir.²²⁷ Aynı zamanda Sarasvati, Sanskrit dilini ve Devanâgarî alfabesini bulan tanrıça olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle konuşma tanrıçası olarak da bilinir ve ona bu yönüyle Vâç (söz) denir.²²⁸ Meriç, Vişnu ile Şiva tanrılarının ortaya çıkmasından sonra Brahma'nın önemini kaybettiğini, onun artık sadece "varlıkların anası" olduğunu söyler. Ona göre evrenin yaratılmasıyla birlikte Brahma'nın görevi sona ermiş ve yerine büyük oğlu Vişnu geçmiştir.²²⁹

Meriç'in belirttiği gibi zamanla Brahma'nın önemi azalmıştır. Brahma'nın değerini kaybetme nedenlerinden birisi muhtemelen Meriç'in de bahsetmiş olduğu gibi Brahma'ya atfedilen yaratılış görevidir. Bazı Hindular yaratılış sona erdiğinde Brahma'nın artık yapacak bir şeyi kalmadığı gerekçesiyle onunla bağlantılarını koparmışlar; yaşatıcı ve yok edici tanrılarını aramaya başlamışlardır. Bir diğer neden olarak Puranalar'da, Brahma'nın yalan söylediği için Şiva tarafından lanetlendiğine dair hikâye gösterilmektedir.²³⁰ Ancak Vişnuculuk, Şivacılık gibi mezheplerin kendi tanrılarını ön plana çıkararak diğer tanrılarını önemsizleştirme gayretiyle bu tür hikâyeleri oluşturdukları da söylenmektedir. Brahma'ya ait tapınaklar, Vişnu ve Şiva'ya nazaran daha azdır. Bunlardan en ünlüsü Rajasthan'da bulunan Pushkar Brahma tapınağıdır. Brahma tasvirleri de diğer tapınaklarda genellikle Vişnu ya da Şiva'ya göre ikincil konumdadır. Caynist ve Budist tapınaklarında ise yardımcı tanrı olarak yer almaktadır.²³¹

²²⁵ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 134.

²²⁶ Harshananda, *Hindu Gods and Goddesses*, 78-80.

²²⁷ Jansen, *The Book of Hindu Imagery*, 89.

²²⁸ Kaya, "Sarasvati", 139.

²²⁹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 135.

²³⁰ Mathothu, *The Development of the Concept of Trimurti in Hinduism*, 58.

²³¹ Rosen Dalal, *Hinduism: An Alphabetical Guide* (Delhi: Penguin Books, 2010), "Brahma" 79.

b. Vişnu

Trimurtinin ikinci tanrısı olan Vişnu'nun isminin, kaplamak, sarmak anlamına gelen “viş” kelimesinden geldiği, zira Vişnu'nun dünyayı kapladığı söylenir. Vişnu'dan ilk kez Rig Veda'da İndra'ya savaşlarında yardımcı olduğu şeklinde söz edilir. Diğer Vedalar'da ise ondan, üç adım atarak cenneti ve dünyayı dolaşan bir tanrı olarak bahsedilir.²³² Meriç de Vişnu'yu benzer ifadelerle “Vedalar çağının Vişnu'su bütün kâinata işleyen ışıktı (Viş), üç adımda dolaşıyordu evreni” şeklinde açıklamaktadır.²³³ Vişnu daha sonra büyük öneme sahip olarak Hindu tanrı üçlüsünün bir üyesi haline gelmiştir. O evrenin koruyucusu, iyilik ve merhametin vücut bulmuş halidir. Vişnucular için o, her şeyin kendisinden çıktığı Yüce Varlık'tır.²³⁴ Meriç, Vişnu'ya atfedilen çeşitli sıfatlardan da sırasıyla şöyle bahsetmiştir: “Savayambu (kendiliğinden varolan), Ananta (sonsuz), Hari (kendine bağlayan, çeken), Mukunta (kurtarıcı), Madhava (baldan), Keşava (uzun saçlı), Narayana (varlıkların kaynağı ve barınağı).”²³⁵

Meriç, Vişnu'nun müntesipleri tarafından lacivert olarak tasarlandığını söyler. O, Vişnu'nun sarı renkli elbisesi olduğunu, kartal *Caruda*'ya bindiğini aktarır. Brahma gibi dört kolu olduğunu söylediği Vişnu'nun, bu kolların her biriyle gürz, kurs, sedef boru ve lotus tuttuğunu belirtir. Vişnu'nun saltanat sürdüğü göğün altın, sarayının mücevherler, tahtının ise beyaz lotuslardan olduğunu ifade eder.²³⁶ Vişnu kaynaklarda mavi ya da koyu mavi renkli olarak anlatılmaktadır. Dört veya daha fazla kolu bulunmaktadır. Elllerinde bir gürz, bir çark silahı, bir sedef/deniz kabuğu ve bir lotus tutar. Vişnu'nun yanında genellikle bir güneş kuşu olan Garuda vardır. Ayrıca Vişnu, Kaustubha olarak bilinen asırlık bir mücevher takar. Gürz, güç ve otoritenin sembolüdür. Çarkın evrensel düşünceyi, yaratıcı ve yok edici gücü simgelediğine inanılır. Deniz kabuğu sularla ilgisi olması yönünden varlığın temeliyle ilişkilendirilmiştir. Yine sularla olan bağı lotusla gösterilmiştir.²³⁷ Meriç, Vişnu'nun karısı Lakşmi'den de söz etmiştir. Ona göre Vişnu'nun sağında güzellik, aşk, mutluluk, servet tanrıçası olarak kabul edilen karısı Lakşmi yer almaktadır. Meriç, denizin çalkalanmasından doğduğunu söylediği bu tanrıçanın diğer adının da Sri olduğunu ifade

²³² Dalal, “Vişnu”, 458.

²³³ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 135.

²³⁴ Margaret Stutley- James Stutley, *Harper's Dictionary of Hinduism: Its Mythology, Folklore, Philosophy, Literature and History* (New York: Harper and Row Publishers, 1977), “Vişnu”, 336.

²³⁵ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 136.

²³⁶ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 136.

²³⁷ Korhan Kaya, *Hinduizm* (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2011), 14; Robert S. Ellwood- Gregory D. Alles, *The Encyclopedia of World Religions* (New York: Facts on File, 2007), “Vişnu”, 468; Felicien Challege, *Dinler Tarihi*, çev. Samih Tiryakioğlu (İstanbul: Varlık Yayınları, 1962), 60.

etmiştir.²³⁸ Vedalar'da Sri ya da Lakşmi, Meriç'in de ifade ettiği gibi zenginlik, bereket, güç ve güzellik tanrıçası olarak tasvir edilmektedir. Destan dönemi mitolojisinde Lakşmi'nin, Asurlar'ın savaşları sonucu çalkalanan okyanustan doğduğu anlatılmaktadır. Lakşmi genellikle, lotusun üzerinde ve iki elinde de lotuslar tutar vaziyette tasvir edilmektedir. Ayrıca Vişnu, ne zaman insan olarak bedenlense, Lakşmi'nin de onun karısı olarak bedenlendiğine inanılmaktadır.²³⁹

Vişnu, bir başka tasvirde de yılan Sesha'nın üzerinde uyurken gösterilir. Mitolojiye göre Vişnu, mevcut evrenin sonu ile diğerinin başlangıcı arasındaki süre boyunca Sesha'nın üzerinde uyumaktadır. Uyandığında göbeğinden bir lotus filizlenir. Üzerinde de evrenin yaratıcısı tanrı Brahman oturmaktadır.²⁴⁰ Meriç de bu durumu şöyle anlatmaktadır;

“Kâinat yokolur, yeniden yaratılır, yeniden yokolur. Vişnu dinlenir arada. Sulara uzanır, Ejder Şeşa'nın yelpaze biçiminde yedi başı, Vişnu'nun üstünde bir çardak. Vişnu ölmemiştir, yeni evrenler yaratacak. Vişnu kâh dinlenir, kâh çalışır. Her devre milyonlarca yıl sürebilir, ama büyük bir düzenle kovalar birbirini. Hint, Tanrı'nın soluk alıp veriş sayar bu devreleri.”²⁴¹

Meriç, evrenin her yaratılışında Vişnu'nun yeniden toprağa indiğini, bu inişe *avatar* dendiğini ve onun kabul edilen on avatari olduğunu söylemiştir.²⁴² Avatar kelimesi “geçmek, ulaşmak, kurtarmak” anlamlarına gelen *-tri* fiili ile “aşağı” anlamındaki *ava* önden oluşmuş olup “içine inmek, görünmek, bedenlenmek” anlamlarına gelir. Meriç'e göre avatar bir aşağı iniştir. Avatar terim olarak ise başta Vişnu olmak üzere tanrıların birtakım amaçları ve görevleri gerçekleştirmek için insan yahut hayvan formunda yeryüzüne inişlerini ya da görünüşlerini ifade etmektedir. Vişnu'nun öne çıkan on avatari bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla; Balık, Kaplumbağa, Yaban Domuzu, Aslan-İnsan, Cüce, Baltalı Rama, Rama, Krişna, Buda ve Kalki'dir.²⁴³ Meriç ise bunları Balık, Yaban Domuzu, Kaplumbağa, Cüce, Aslan, Krişna, Rama ve Kalki olarak zikreder. Meriç, bu avatarların hepsini saymaya gerek görmemiş bazılarını kısaca değinmiş, Krişna avatarını ise detaylıca işlemiştir.²⁴⁴ Burada konunun kapsamı gereği avatarları ismen vermek yeterli

²³⁸ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 136.

²³⁹ Harshananda, *Hindu Gods and Goddesses*, 82-84; Kaya, “Lakşmi”, 92.

²⁴⁰ Ellwood-Alles, “Vişnu”, 468.

²⁴¹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 136.

²⁴² Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 136.

²⁴³ Geoffrey Parrinder, *Avatar and Incarnation the Divine in Human Form in the World's Religions* (Oxford: Oneworld Publications, 1997), 19; Cemil Kutlutürk, *Hinduizm'de Avatar İnancı* (Ankara: Otto, 2017), 37-107.

²⁴⁴ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 136-139.

görülmüştür.²⁴⁵

c. Şiva

Trimurti'nin son tanrısı Şiva'dır. Meriç, Şiva'dan bütün tezatları ahenkleştiren ve hem zaman gibi yıkıcı hem anne kadar merhametli bir tanrı olarak bahsetmektedir. Bu doğrultuda acı ve mutluluğun ondan kaynakladığını söyler. Meriç'e göre Şiva, hazlara aldırış etmeyen ezeli bir çilekeş ama müntesiplerinin gözünde zürriyet tanrısıdır.²⁴⁶ Meriç'in belirttiği gibi Şiva tüm zıtlıkların uzlaştırıcısı olarak bilinmektedir. Bu nedenle Şiva'ya hem yaratıcı hem yok edici; hem korkunç hem yumuşak; hem kötü hem iyi; hem erkek hem dişi olma gibi özellikler atfedilmektedir.²⁴⁷ Aynı zamanda Şiva, büyük bir çilecidir/zahittir çünkü Hindistan'da çilecilik güç demektir. Şiva'nın da tabiattaki güçlerin kişileştirilmiş hali olduğuna inanılmaktadır. O, züht ve sefahat arasında gidip gelmektedir. İlave olarak Şiva, zaman ve ölümle de özdeşleştirilmektedir. Bazen yarı dişi yarı erkek olarak (ardhanari) tasvir edilmektedir.²⁴⁸

Meriç, Şiva'nın rakederek evreni yarattığını, aynı şekilde rakederek yıktığını ve tekrardan yarattığını anlatır. Şivacılığın ne karamsarlığa ne de tembelliğe yönelttiğini söyleyen Meriç'e göre Şivacılık, coşmaya, evrenle kaynaşmaya, varlıkların bitip tükenmeyen raksına ayak uydurmaya davet eden bir felsefedir. Bu doğrultuda Şiva'nın bir diğer adının da Nata Raca (Dans Racası) olduğunu söyler.²⁴⁹ Meriç'in ifade ettiği gibi Şiva genellikle Dansın Efendisi "Nataraja" olarak bilinmektedir. Şiva'nın yapmış olduğu bu dans, yaratma ve yok etme faaliyetlerini dengede tuttuğuna inanılan kozmik bir dandır. Burada Şiva, Vişnu'ya ait olan koruma işlevini de kendinde toplayarak Evrenin Yüce Efendisi olarak görülmektedir.²⁵⁰

Şiva'nın muhtelif özelliklerini açıklamak için birçok tasvir yapılmaktadır. Bu bağlamda Meriç, Şiva'nın evren yok olmasın diye zehir ırmağını bir solukta içmesi sonucu gırtlığının yandığını ve bu nedenle ona mor hançereli anlamında "Nilanakta" dendiğini söyler. Yine Meriç, Ganj nehri gökten toprağa boşalırken evreni paramparça etmesin diye Şiva'nın bu nehri saçlarına hapsedtiğini ve yedi kola ayırdıktan sonra toprağa boşalttığını

²⁴⁵ Detaylı bilgi için bkz. Kutlutürk, *Hinduizm'de Avatar İnancı*, 107-151.

²⁴⁶ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 139.

²⁴⁷ R.C. Zaehner, *Hinduism* (London: Oxford University Press, 1962), 112.

²⁴⁸ Sir Charles Eliot, *Hinduism and Buddhism An Historical Sketch* (London: Edward Arnold & Co., 1921), 2/145.

²⁴⁹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 139.

²⁵⁰ Mathothu, *The Development of the Concept of Trimurti in Hinduism*, 84.

aktarır.²⁵¹ Kaynaklarda Şiva'nın dünyayı tehdit eden zehiri içtiği ve zehirin etkisiyle boynu maviye boyandığı için ona mavi boyunlu anlamında “Nilakantha” dendiği yer almaktadır. Burada zehir içme fiili Meriç'in ifadesiyle uyuşmakla birlikte renk konusunda farklılık olduğu görülmektedir. Yine Şiva'nın Ganj nehrini örgülü saçlarında hapsettiği ve yedi akıntı halinde serbest bıraktığından bahsedilmektedir. Bu da Meriç'in söylemi ile paralellik göstermektedir.²⁵²

Meriç, Şiva'nın eşi Parvati'ye de yer vermiştir. Şiva'nın eşi Himalaya'nın kızı Parvati'nin bir sürü adı olduğundan bahsetmiş ve birkaçını zikretmiştir. Bunlar; Uma (nazlı), Beravi (korkunç), Sati (vefakâr), Gori (parlak), Kali (siyahi) ve Durga (yaman)'dır. Meriç, Parvati'nin yeri geldiğinde ifritleri yok etmek için Durga olup korkunçlaştığını ve Kali olup ortalığı kasıp kavurduğunu söyler. Kali'nin Hint'in en çok sayılan tanrılarından biri olduğunu söyleyen Meriç, müntesipleri tarafından ona “Siyah Ana” dendiğini de ekler. Meriç, Kali'nin koyu esmer tenli, dağınık uzun saçlı, bir elinde kılıç, insan iskeleti küpeleri, kellelerden oluşan gerdanlılığı... ile tasvir edildiğini ifade eder.²⁵³

Korhan Kaya, Şiva'nın eşi ve büyük tanrıça olarak Devi'yi ele alır. Devi'nin diğer isimlerinin ise Parvati (dağlı), Bhairavi (korkunç), Sati (erdemli), Gauri (sarı, parlak), Kali (siyah) ve yumuşak halde iken Uma (parıltı), sert ve öfkeli haldeyken Durga (erişilemez) olduğunu zikretmiş; bunların dışında Meriç'in belirtmediği başka isimlerine de yer vermiştir.²⁵⁴ Kali kaynaklarda Şiva'ya kötü işlerde yardımcı olan eşi olarak geçmektedir. Kali, siyah teni, uzun düzensiz saçları, sivri dişleri ve uzun tırnaklı pençe benzeri elleriyle; Meriç'in bahsettiği gibi kafataslarından oluşan bir kolye, kesik kollardan bir kemer, çocuk cesetlerinden küpeler ve yılanlardan bilezikler takar biçimde; bir elinde kesik baş, diğerinde ise büyük bir kılıç tutar şekilde tasvir edilmektedir. Kali'nin iyi yönü olarak ise ifritleri yok ettiği anlatılır.²⁵⁵

Tantralar konusunda Meriç'in ortaya çıkan yeni inanç sistemi olan Şaktacılık'tan bahsettiği ve konunun detaylı olarak bu bölümde inceleneceği zikredilmişti. Meriç, Şaktacılık'a göre bütün varlıkları yaşatanın “siyah ana” olduğunu söylemiştir. Şakti inancının Devi, Durga, Kali, Parvati, Uma gibi değişik isimlerle anılan bu ana tanrıçayı baş tacı ettiğini ifade eden

²⁵¹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 140.

²⁵² Kaya, *Hintlilerde Tanrı*, 43; Eliot, *Hinduism and Buddhism An Historical Sketch*, 2/145; Mathothu, *The Development of the Concept of Trimurti in Hinduism*, 85.

²⁵³ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 140-141.

²⁵⁴ Kaya, “Devi”, 61.

²⁵⁵ Suresh Chandra, *Encyclopedia of Hindu Gods and Goddesses* (Delhi: Sarup&Sons, 2001), “Kali”, 164.

Meriç, bu inançta evreni yaratan ilk cevherin hem erkek hem de dişi olduğuna inanıldığını belirtir. Aynı zamanda Şakti, tanrının maddeleşen ve kendi dışında varlık kazanan yaratıcı gücü olarak görülür. Meriç'e göre zamanla tanrı silikleşmiş ve yerine Şakti ön plana çıkmıştır. O, tanrının ezeli uykusunda olup harekete geçiren ve yaratanın Şakti olduğunu, bu nedenle tanrıya değil Şakti'ye yalvarıldığını ifade etmiştir. İlaveten Meriç, Şakti'yi önemli kılan bir diğer unsur olarak insanın kadına karşı duyduğu sonsuz hayranlığın etkisi olduğuna değinmiştir.²⁵⁶

Meriç'in belirttiği gibi Şakti, tanrının ilkel yaratıcı, sürdürücü ve yıkıcı gücü olarak kabul edilir. Bu gücün dişi olduğuna ve tanrıların eşlerinde tezahür ettiğine inanılmıştır. Şakti'nin biri merhametli, diğeri korkutucu olmak üzere iki yönü bulunduğu düşünülür. Yumuşak yönünü Uma, Gauri, Parvati; korkunç tarafını ise Kali ve Durga temsil etmektedir.²⁵⁷ Şiva'nın eşi Şakti, Meriç'in ifade ettiği gibi tanrının maddeleşen, kendi dışında varlık kazanan yaratıcı gücü olarak kabul edilmektedir. Şakti ezeli uykusunda olan tanrının yaratma işlevini gerçekleştirme görevini üstlenmiştir. Dolayısıyla tanrıya değil Şakti'ye dua edilmektedir.²⁵⁸ Meriç'in Şakti ile ilgili söylemleriyle bu bilgilerin uyduğu görülmektedir.

Meriç, Parvati ile Şiva'nın oğlu Ganeşa'dan da bahsetmiştir. Ganeşa'nın fil başlı ve aydınların koruyucusu olduğunu, tacirlerin de ona büyük saygı duyduğunu ve Hint bankalarında heykelciklerinin bulunduğunu söylemiştir. Ayrıca Şiva'nın savaş tanrısı Skanda ile servet tanrısı Kubera olmak üzere iki oğlunun daha olduğunu ismen zikretmiştir.²⁵⁹ Şiva'nın oğlu olduğuna inanılan Ganesha, fil başlı ve bilgelik tanrısı olarak bilinmektedir. Günümüzde tüm Hindu mezhepleri tarafından saygı görmektedir. Ganesha, yazarların, muhasebecilerin, tüccarların ve iş adamlarının koruyucu tanrısı olarak önem kazanmıştır. Hindular yeni bir işe başlamadan önce ona ibadet ederler. Ganesha'nın ilerleme, refah, bilgelik sağladığına ve engelleri ortadan kaldırdığına inanırlar.²⁶⁰ Şiva'nın oğulları arasında Meriç'in bahsettiği savaş tanrısı Skanda diğer bir adıyla Karttikeye olmakla birlikte zenginlik tanrısı Kubera yer almamaktadır. Kubera, Şiva'nın oğlu olarak değil Visravas adlı Brahman'ın oğlu olarak geçmekte ve babasından ötürü Vaisravana

²⁵⁶ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 171.

²⁵⁷ Jones- Ryan, "Shakti", 399-400.

²⁵⁸ Aydın, *Hint Dinlerine Giriş*, 64.

²⁵⁹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 141.

²⁶⁰ Dalal, "Ganesha", 141.

ismiyle de bilinmektedir.²⁶¹ Meriç, Hindu tanrı anlayışı ile ilgili görüşlerini şöyle özetlemiştir.

“Hint panteonundaki mabutlar saymakla bitmez. Tanrılar’ın, cinlerin, ifritlerin, kahramanların, ağaçların, hayvanların ateşli müritleri var. Üç yüz milyon Tanrı’ya bir o kadar da cine inanır halk. Brahman dehası bu keşmekeşten bir düzen yaratmak istemiş. Tanrılar ehramının zirvesine üç uknum yerleştirmiş: yaratan, ayakta tutan, yok eden yüce teslis: Brahma, Vişnu, Şiva. Misyonerleri cazip karşılaştırmalara sürükleyen bu üçüzlülük çok eski inançların hünerli bir düzenlenişi. Gerçekte böyle bir teslis yok. Trimurti’nin ilki Brahma, bugün bir isimden ibaret. Ötekiler de boyuna birbiriyle çatışmada ve Tanrılar Tanrısı rolüne özenmede.”²⁶²

Sonuç olarak Meriç’inde ifade ettiği gibi Hint panteonunda çok fazla sayıda tanrı ve ruhani varlık bulunmaktadır. Bu durumun evrenin işleyişinde düzensizliğe yol açtığı var sayılmaktadır. Bu nedenle Hindu kutsal metinlerinde Vedalar’dan Upanişadlar’a doğru gidildikçe tanrı anlayışının politeistten monoteiste doğru dönüştüğü görülmektedir. Trimurti, aslında Meriç’in de dediği gibi eski inançların yeniden düzenlenmiş halidir. Nitekim Vedik dönemde Agni, Vayu ve Surya’dan oluşan üçlünün yerini Destanlar döneminde Brahma, Vişnu ve Şiva almıştır.²⁶³ Günümüzde daha önce de belirtildiği üzere Brahma’nın önemini kaybettiği bilinmektedir.

3.2.2.2. Kast Sistemi

Hint inançları içerisinde kast sistemi de yer almaktadır. *Kast* kelimesi, Hintçe olan *jati* (doğum) kelimesinin Portekizce karşılığı *caste/casta* (soy)’den türetilmiştir. Kast terimi, kişinin doğduğu topluluğu ifade etmektedir. Veda geleneğinde bu kelimenin yerine renk, ırk gibi anlamlara gelen *varna* kavramı kullanılmıştır. Varna terim olarak ise toplumu dört sınıfa ayırtıran manasına gelmektedir.²⁶⁴ Öyle ki Hindular kendileri için “Vedalar’ın takipçileri” anlamına gelen *Varnasrama* ifadesini de kullanmaktadır. Kelimenin tam çevrilmiş hali ise “dört kastı kabul eden” demektir. Bu bakımdan varna teriminin içerisinde kast anlamını da barındırması, Hindular için bu sistemin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.²⁶⁵ Kast sisteminin ortaya çıkışının Ariler ile Dravidyen olarak bilinen yerli Hintlilerin mücadeleleri sonucu olduğu düşünülmektedir. Ariler, bu savaşlarda esir düşen kimselere *Dasyu* (düşman, köle) adını vermişlerdir. Nitekim Dasyular’ın koyu siyah tenli, Ariler’in ise açık tenli olduğu bilinmektedir. Bu nedenle Ariler devrinde kastın, varna yani

²⁶¹ Bansal, *Hindu Gods and Goddesses*, 37; Kaya, “Kubera”, 89; Dalal, “Kubera”, 213.

²⁶² Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 144.

²⁶³ Kaya, “Trimurti”, 154.

²⁶⁴ Jones- Ryan, “Caste”, 100.

²⁶⁵ Kürşat Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*, 25.

renk esasına dayandığı kabul edilmektedir.²⁶⁶ Meriç de Ariler ile Dravidyenler arasında gelişen savaşa değinmiş ve Ariler'e baş eğmeyen yerlilerin kanun dışı ilan edildiğini söylemiştir. Ayrıca Meriç, Dravidyenlerin “sudra” ismini alarak Ariler'in hizmetkârları olduklarından da bahsetmiştir.²⁶⁷

Kast sistemine göre toplum; *brahmanlar/brahminler* (din adamları), *kşatriya* (yöneticiler ve askerler), *vaisyas* (tüccar, esnaf ve çiftçiler) ve *sudra* (hizmetçiler) olmak üzere dört sınıfa ayrılmaktadır. Bunların haricinde değişik sebeplerden ötürü kastın dışına itilen *parya* (dokunulmazlar) sınıfı da bulunmaktadır. Kast sisteminin oluşumuna dair ilk izler Rig Veda'da yer alan *Puruşa* ilahisine dayandırılmıştır. Bu ilahide Brahma'nın ağzından brahminlerin, kollarından kşatriyaların, midesinden veya bacaklarından²⁶⁸ vaisyaların, ayaklarından ise sudraların yaratıldığı anlatılmaktadır.²⁶⁹ Burada insan biçiminde tasavvur edilen tanrı üzerinden kastlar belirli özelliklerine göre ayrıma tâbi tutulmuştur. Bununla ilgili olarak brahminlerin insanlar arasında elçi olma ve tanrının isteklerini sözle iletme görevi nedeniyle ağızla gösterildiği düşünülmektedir. Yine savaşçı sınıf olan kşatriyaların en önemli uzvu güçlü kolları olduğu için bu özellikle gösterildiği söylenmektedir. Ticaretle uğraşan, şehirden şehire göç ederek ve mallarını satarak geçimini sağlayan vaisyaların yürütmesine yardımcı olan en önemli uzvu bacakları olduğu için bu uzuvla birlikte temsil edildiği iddia edilmektedir. Sudraların ise bütün sistemi ayakta tutan işçi sınıfı olması sebebiyle ayakla eşleştirildiği ifade edilmektedir.²⁷⁰

Meriç, kastla ilgili Rig Veda'da geçen anlatım şeklini kendi görüşleriyle birleştirerek şöyle açıklar: “Rahip kafadır, raca kol... Birincisi Mitra'yı temsil eder, ikincisi Varuna'yı. Mitra: tasavvur, Varuna: amel. Mitra'nın Varuna'ya iltifatı bir kerem...”²⁷¹ Meriç'in brahman sınıfında yer alan rahibi kafayla, raca olarak bahsettiği kşatriya sınıfını ise kolla eşleştirdiği görülmektedir. Meriç, bunlardan da rahibi Mitra'ya, kşatriya sınıfını da daha önce savaş tanrısı olarak bahsettiği Varuna'ya benzetir. Yine Meriç, Mitra'yı zihinde canlandırılan tasavvurla, Varuna'yı ise daha aktif eylemlerde bulunan anlamında amelle bağdaştırmıştır.

²⁶⁶ Kemal Çağdaş, *Hint Eski Çağ Kültür Tarihine Giriş* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974), 20.

²⁶⁷ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 117.

²⁶⁸ Bazı kaynaklarda vaisyalar için Brahma'nın bacaklarından yaratıldığı geçmektedir. Çağdaş, *Hint Eski Çağ Kültür Tarihine Giriş*, 20; Kaya, “Puruşa”, 122.

²⁶⁹ Yitik, *Doğu Dinleri*, 46-47. Brahmanlar, brahminler şeklinde de ifade edilmektedir. Meriç, kitabında brahmanlar şeklini kullandığı için onunla ilgili cümlelerde bu kullanım tercih edilmiştir.

²⁷⁰ Esra Büyükbahçeci, “Hint'te Kast Sisteminin İlk İzleri ve Hint Edebiyatındaki Yeri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 56/2 (Ocak 2016), 242.

²⁷¹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 117-118.

Kast sisteminin oluşturulma amacı ve kastlar arasında belirlenen görev dağılımları Manu Kanunnamesi'nde de geçmektedir. Meriç, bu Kanunname'nin kast konusunu içeren bir kesitine yer vermiştir. Buna göre kastların görevleri şöyledir: "...Brahman Veda okuyacak, adakla uğraşacak; Kşatriya halkı koruyacak; Vaişya toprağı sürececek, hayvan yetiştirecek; Şudra'nın vazifesi: hizmet."²⁷² Burada kastlar ile ilgili görevlendirmelerin bir nevi meslek grupları olarak anlatıldığı görülmektedir. Örneğin brahmanlar Vedalar'ı okuyan birer rahip, kşatriyalar halkı koruyan birer savaşçı, vaisyalar toprağı eken birer çiftçi yahut tacir, sudralar ise hizmetçi olarak gösterilmiştir. Meriç, ayrıca kast sistemiyle birlikte rahiplere çok fazla önem verildiğini ve onların dönemin hükümdarları olarak görüldüğünü, savaşçıların tek görevinin ise onları korumak olduğunu söylemiştir.²⁷³

Meriç, kastlar için vazifenin ibadetten de önce geldiğini, nitekim dünyaya gelinmesinin nedeninin de bu görevleri yerine getirmek olduğunu söylemiştir. O böylece gidilecek doğru yolun daha önceden seçildiğini belirtmiş ve bunu "kastımızın darması" olarak ifade etmiştir. Ayrıca Meriç, her sınıf için ayrı bir ahlâkın bulunması gerektiğini de şu sözleriyle açıklamıştır. "Brahman sabırlı olacak, dürüst olacak, yol gösterecek kalabalığa. Kşatriya hak uğrunda dövüşecek. Vaişya toprağı ekecek, sürüleri güdecek."²⁷⁴ Zira Meriç'e göre Hint'te herkes kastının damgasını taşımaktadır ve her kastın kendi içerisinde bir haram-helal dengesi bulunmaktadır. O, bu durumu da şöyle aktarmaktadır:

"...Kastın faziletleri kendi faziletlerimiz. Şahsiyetimizin bir parçası kast, daha önceki hayatlarımızın bir sonucu. An bir halka. Bu oyun biz doğmadan önce başlamış, rolümüzü seçmek elimizde değil. Hüner bize düşen rolü başarı ile oynamak. Herkesin Darma'sı başka... Doğmak, Tanrı tarafından hizmete çağrılmak. Herkes kendi Darma'sını yaşayacak. Güneş çiçekleri kurutur, ay şebnemle canlandırır onları. Varlıklar da birbiri ile çatışır görünür ama, her varlık başka bir varlığın yaptığını tamamlar. Gece, gündüz bir tezat değil, bir ahenk. Kastlarla meslekler kâinattaki bu düzenin beşer planındaki akisleri."²⁷⁵

Görüldüğü üzere Hindular, her bireyin doğuştan farklı sosyal sınıflara bağlı olarak dünyaya geldiğine inanmaktadır. Onların önceliğı, Meriç'in de ifade ettiğı gibi bulundukları kastın görevlerini yerine getirmektir. Çünkü bu inanca göre bireyin mevcut hayatında çalışarak kastını değiştirmesi mümkün değildir ama içinde bulunduğu sınıfın görevlerini eksiksiz

²⁷² Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 353; *The Laws of Manu*, çev. George Bühler (Oxford: Clarendon Press, 1886), I/88-91.

²⁷³ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 117.

²⁷⁴ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 158.

²⁷⁵ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 130.

yerine getirirse bir sonraki hayatında değiştirebileceğine inanılır.²⁷⁶ Meriç de bu bağlamda hangi kastta doğulursa o kastta ölüneceğini söylemiş; kişinin başarısının etrafındakilerini sevindirip başarısızlıklarının üzdüğünü ama sadece kendi kastı içinde yükselip düşebildiklerini eklemiştir.²⁷⁷

Ariler, kast sistemini halka benimsetmek için dinsel bir zemine oturtmaya çalışmışlardır. Bunun için de bir sonraki konuda açıklanacak olan reenkarnasyon ve karma öğretisinin öne sürüldüğü görülmektedir. Ayrıca ilerde anlatılacağı üzere kast sisteminin toplum içerisinde yol açtığı adaletsizliklerin erken dönemlerde Budizm ve Caynizm'in doğmasına, orta çağ döneminde ise Kebir/Kabir ve Nanak gibi isimlerin bu uygulamaya karşı çıkmasına neden olduğu bilinmektedir.²⁷⁸

3.2.2.3. Karma- Samsara ve Mokşa

Samsara, Hint kökenli dinler tarafından kabul edilen, dünyadaki doğum- ölüm- yeniden doğum döngüsünü ifade etmektedir.²⁷⁹ Upanişadlar'da kişinin ölümden sonra yeniden doğacağı ve kurtuluşa erişinceye kadar sürekli olarak doğum-ölüm-yeniden doğum döngüsünün devam edeceği söylenmektedir.²⁸⁰ Bu yeniden doğum döngüsüne sebep olan şeyin *avidya* (cehalet) olduğuna inanılmaktadır. Avidya kavramı, Atman-Brahman ve evrenin gerçek doğasına ilişkin bilgisizliği içermektedir. Bu cehaletle birlikte insanların, evrendeki çokluğun arkasındaki birliği ve Atman-Brahman özdeşliğini göremediği; bu nedenle de bu cehaletten kurtulmadıkça samsara çarkında dönmeye devam edeceği düşünülmektedir.²⁸¹

Meriç samsara kavramını “Sar, akmak. Samsara ezeli akış...” şeklinde tarif etmektedir.²⁸² Samsaranın sonsuza uzanan bir zincir olduğunu ve birbirinden farklı olan halkalardan yalnızca bir defa geçildiğini söyleyen Meriç, yaşadığımız hayatın bu halkaların sonsuz şekillerinden bir tanesi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Meriç, bu inançta ne ölümün ne de ölümsüzlüğün bulunduğunu, ruhun ise ezeli olduğunu vurgulamıştır.²⁸³ Hindu inancına göre ruh ölümsüzdür ve insanların yapıp ettiklerinin bir sonucu olarak dünyaya gelip gitme döngüsü geçirmektedir. Bu döngünün cehalet giderilinceye kadar Meriç'in belirttiği gibi

²⁷⁶ Yitik, *Doğu Dinleri*, 47.

²⁷⁷ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 22.

²⁷⁸ Kutlutürk, “Hint Dinleri”, 201.

²⁷⁹ Jones- Ryan, “Samsara”, 379.

²⁸⁰ Hirianna, *Outlines of Indian Philosophy*, 80.

²⁸¹ Fuat Aydın, *Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı* (Ankara: Eskiye Yayıncıları, 2013), 57.

²⁸² Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 122.

²⁸³ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 122-123.

sonsuz bir zincirmişçesine devam edeceğine inanılır. Meriç'in, hali hazırda yaşanan hayatın bu döngüye ait şekillerden yalnızca bir tanesi olarak nitelediği her bir bedenlenme ise reenkarnasyondur. Bir başka deyişle *reenkarnasyon*, insanın eylemlerinin sonucuna bağlı olarak yeni bir bedende dünyaya gelmesini ifade etmektedir. Bu döngü devam ettiği sürece bireyin insan, hayvan, cansız nesneler gibi birçok formda yeniden hayat bulacağına inanılır.²⁸⁴

Reenkarnasyon kelimesi genellikle *ruh göçü* ve *tenasüh* kavramıyla ifade edilmiştir. Arapça tenasüh kelimesi terim olarak ruhun bir bedenden diğerine geçmesi anlamına gelir. İnsan ruhunun ölümsüzlüğü ve ölümden sonra başka âlemlerde varlığını devam ettireceği düşüncesi, genel olarak dinlerde var olan yaygın bir inançtır. Ruhun başka bedenlerle dünyada varlığını sürdüreceği inancının ise, kadim dönemlerden itibaren Eski Mezopotamya, Yunan ve Hindistan gibi birçok yerde kabul edildiği bilinmektedir.²⁸⁵ Meriç de Upanişadlar ile birlikte ortaya çıkan ilk yeniliğin “ruhların göçü” anlayışı olduğunu ve bu inancın çok eski halk geleneklerinden Upanişadlar’a sızdığını ve sonrasında Hint’in temel inançlarından birisi haline dönüştüğünü söylemiştir. Meriç, bu inancı “aşınan bir vücudu partial bir libas gibi terk edip, yeni bir tenle kaynaşan ruh...” olarak tasvir etmiş ve “bize tuhaf gelen bir inanç bu” diye de eklemiştir.²⁸⁶ Görüldüğü üzere Meriç, ruhun vücudu terk edip yeni bir bedene girmesini tuhaf bir inanç şekli olarak nitelemiştir.

Meriç, samsara döngüsünün ve yeniden bedenlenme halinin neye göre gerçekleşeceğine dair de şunları söylemiştir. “Her gün yeni bir vücutta mekân tutacağız. Kâh bir mabetten bir kulübeye, kâh bir kulübeden bir mabede; kâh bir veli olacağız, kâh bir köpek. Bu sonsuz göçte uğrayacağımız durakları tayin eden kim? Ne?”²⁸⁷ Meriç'in açıklamalarına ve yönelttiği sorulara karşılık Upanişadlar'da şöyle bir ifade yer almaktadır: “İyi davranışta bulunanlar, kural gereğince iyi rahimlerden Brahman, Kşatriya veya Vaişya olarak doğarlar. Kötü davranışta bulunanlar ise, kötü rahimlerden köpek, domuz veya bir kast dışı insan olarak doğarlar.”²⁸⁸ Görüldüğü üzere Meriç, süreklilik arz eden bir döngünün varlığından söz etmektedir. Ona göre yeniden bedenlenme hali bu döngüde yer alan bir nevi durak niteliği taşımaktadır. Gezilen durakların neye göre belirlendiğini ise sorgulamaktadır. Bunun cevabı yukarıda belirtildiği gibi Upanişadlar'da kişinin sonsuz

²⁸⁴ Fuat Aydın, *Hint Dinlerine Giriş*, 52.

²⁸⁵ Ali İhsan Yitik, *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi* (İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1996), 68-75.

²⁸⁶ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 122.

²⁸⁷ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 123.

²⁸⁸ Chandogya Upanişad / V. Upanişadlar, çev. Korhan Kaya, 140-141.

döngüdeki akıbetini belirleyen şeyin yine kendisi olduğu yani sonraki hayatının yapmış olduğu eylemlerin sonuçlarına göre belirleneceği şeklinde ifade edilebilecek karmadır. *Karma* kavramını biraz daha açmak uygun olacaktır.

Hintlilere göre yeniden doğum döngüsünün nasıl olacağını belirleyen şey karma öğretisidir. Karma kelimesi *-kr* kökünden türemiştir ve sözlükte eylem, hareket etmek, yapmak gibi anlamlara gelmektedir. Karma, eylemlerin neden ve sonuçlarını açıklayan ahlaki bir nedensellik yasası olarak da bilinmektedir. Karma öğretisi, genellikle iyi eylemlerin iyi sonuçlar, kötü eylemlerin ise kötü sonuçlar doğurması şeklinde tarif edilmektedir. Bu durum “Ne ekersen onu biçersin.” atasözüyle daha iyi anlaşılabilir. Bu doğrultuda karmanın reenkarnasyonun seyrini etkileyen bir süreç olduğundan bahsedilmektedir. Buna göre bir kişinin yapmış olduğu iyi ya da kötü eylemlerin karşılığını mevcut yaşamında bulamama ihtimalinin, eylemlerinin sonuçlarına uygun bir şekilde yeniden doğmasını gerekli kıldığına inanılmaktadır. Böylelikle karmanın, sadece şimdiki zamanı değil, geleceği de düzenleyen bir nevi ahlaki nedensellik zinciri gibi bir varlığın varoluşundaki üç zaman noktasını yani geçmişi, bugünü ve geleceği birbirine bağladığı düşünülmektedir.²⁸⁹ Meriç de bu minvalde karma öğretisini şöyle ifade etmektedir:

“Demek çektiğimiz acıların tek sorumlusu: biziz. Huzur bir tesadüf değil, bir mükâfat. Benlik dediğimiz heykeli, daha önceki doğuşlarda kendimiz yonttuk. Rastgelelik yok kâinatta. Yaptığımız her hareket, gelecek hayatlarımızın kaderini çizmekte. İnsana bu kadar geniş bir sorumluluk yükleyen başka bir inanç tanımıyoruz... Hind’in şer meselesine getirdiği çözüm aydınlık... ve insanca. Tanrı’yı kötülemeden, dünyadaki kötülükleri izah etmek ancak Karman ile mümkün. Madem ki felaketlerimizin kaynağı daha önceki doğuşlarımızda işlenen günahlar; niçin ve kime isyan edeceğiz? Acı çekmek: eski bir borcu ödemek ve mutlu bir geleceği hazırlamak. Bugünü yapan: dün. Ama yarına karşı tamamen hürüz. Yarın, bizim dokuduğumuz bir kumaş.”²⁹⁰

Genel itibarıyla karma inancı, kişinin işlemiş olduğu fiile göre iyi ya da kötü sonuçlar oluşmasını ifade etmektedir. Bu durumda Meriç’in söylediği gibi bizzat kişinin kendisi fiili işleyen ve sorumlusu olarak görülmektedir. Ayrıca Meriç, karma inancı ile Hint’in kötülük probleminde (teodise) çözüm getirdiğini ve dünyadaki kötülükleri açıklamanın sadece karma ile mümkün olduğunu söylemektedir. Nitekim karma inancıyla kişinin şu an yaşamış olduğu hayat önceki karmik birikiminin sonucu olarak açıklanmakta; toplumlar arasındaki farklılık ve adaletsizlikler de yine bu anlayış çerçevesinde izah edilmeye

²⁸⁹ Muni Shivkumar, *The Doctrine of Liberation in Indian Religion with Special Reference to Jainism* (Delhi: Munshiram Maoharlal Publishers, 1984), 54-55.

²⁹⁰ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 123-124.

çalışılmaktadır. Max Weber de karma inancının, dünyayı rasyonel ve ahlaki olarak sıkı bir şekilde saran bir sisteme dönüştürdüğünü, ayrıca tarih boyunca üretilmiş en tutarlı teodiseyi temsil ettiğini ifade etmektedir.²⁹¹ Buna karşılık karma inancının varlıklar arasındaki farklılıkların nasıl başladığını içeren ilk eşitsizliği açıklayamadığı için kötülük problemi konusuna dair gerçekçi bir çözüm sunamadığından da bahsedilmektedir.²⁹²

Kast sistemi içerisindeki hiyerarşinin dinsel bir zemine oturtulmaya çalışılmasında da reenkarnasyon ve karma inancı rol oynamıştır. Buna göre Hindular, iyi işler yapanların daha iyi koşullarda, kötü işler yapanların ise daha kötü koşullarda yeniden doğacaklarına inanmaktadır.²⁹³ Yani alt kastlarda olan bir kişi eylemlerinin sonucu olarak daha üst bir kastta bedenlenebileceği gibi, bunun tersi de olabilir. Meriç de daha önce belirtildiği üzere kişinin yapmış olduğu her davranışın, gelecek hayatlarını etkileyeceğinden söz etmektedir.²⁹⁴

Belirtildiği üzere kişinin tâbi tutulduğu doğum-ölüm-yeniden doğum döngüsünü belirleyen şey karmadır. Karmanın ortaya çıkardığı sonuçlar etkisini gösterirken insanlar tekrar eylemde bulunma durumunda kaldığı için biriken karmanın, dolayısıyla da kişinin içerisinde bulunduğu samsara döngüsünün sona ermesi neredeyse imkânsız bir hal almaktadır. Bu nedenle Hint dinî düşüncesinde bu sonsuz döngü durumunun insanlarda kurtuluş arzusuna yol açtığı düşünülmektedir.²⁹⁵ Hinduizm’de kişinin samsara döngüsü ile yeniden bedenlenme halinden ve bunların sebep olduğu her türlü acı ve sıkıntıdan kurtulup mutlak aydınlanmaya ulaşmasına *mokşa* denilmektedir.²⁹⁶ Mokşa kelimesi, kurtarmak, serbest bırakmak, özgürleştirmek gibi anlamlara gelen *-muc* kökünden türemiştir ve eril bir kelimedir. Dişil karşılığı ise muktur. Bu terim, Hindu kutsal metinlerinde samsara çarkından nihai kurtuluşu ve ulaşılan mükemmel, manevi hedefi ifade etmek için kullanılmaktadır.²⁹⁷ Meriç de mokşa kavramını insan hayatının amaçları arasında zikretmektedir. Ona göre bütün bilgiler dört amaç etrafında toplanmaktadır. Bunlardan ilki

²⁹¹ Max Weber, *The Religion of India the Sociology of Hinduism and Buddhism*, çev. Hans H. Gerth-Don Martindale (New York: The Free Press, 1962), 121.

²⁹² Yitik, *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, 55.

²⁹³ İlhan Güngören, *Buda ve Öğretisi* (İstanbul: Onur Basımevi, 1981), 20-21.

²⁹⁴ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 123.

²⁹⁵ Fuat Aydın, “Dinlerde Kurtuluş Anlayışı (Teorik Bir Giriş Denemesi)”, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/1 (Nisan 2015), 80.

²⁹⁶ Yitik, *Doğu Dinleri*, 37.

²⁹⁷ Sebastian Painadath, “Mukti the Hindu Nation of Liberation”, *World Religions and Human Liberation*, ed. Dan Cohn Sherbok (New York: Orbis Books, 1972), 64; Aydın, “Dinlerde Kurtuluş Anlayışı (Teorik Bir Giriş Denemesi)”, 77.

servet (arta), ikincisi aşk (kama), üçüncüsü fazilet (dharma), dördüncüsü de ruhun kurtuluşu (mokşa) dır.²⁹⁸ Meriç, mokşa kavramıyla ilgili olarak şunları söylemektedir:

“Kurtuluş (Mokşa) kesretten vahdete dönüş. Irmaklar nasıl denize koşar, nasıl adlarından, kalıplarından sıyrılıp denize karışırsa, bilge de adından, kalıbından kurtulup Tanrı’ya koşmalı, erimeli onun içinde. Tanrı nedir? diye soruyorsun. Tanrı Sensin: Tat Tvamasi. Marifetler marifeti, bu inceliği kavramak. Canla cananı ayıran perde bu marifet sayesinde ortadan kalkar, insan bütün arzulardan soyunur, kâinatın ezeli ahengine karışır, rüyasız bir uykunun sonsuz huzuruna erer. Artık ne Samsara kalır ne Karman.”²⁹⁹

Hindular, Meriç’in de bahsettiği üzere çokluğun arkasındaki birliği ve Atman-Brahman özdeşliğini kavradıklarında avidya (cehalet) durumunun ortadan kalkmasıyla birlikte kurtuluşa erişebileceklerine inanmaktadır. Meriç, bu durumu da şu sözlerle ifade etmektedir:

“Bizi hayat denen ezeli cehennemden yalnız Bilgi (cnana) kurtarabilir. Birlik sırrından habersiz olanlar, yerini bilmedikleri bir hazineyi arayan körlere benzerler. Atman-Brahman sırrına erenlerse her türlü kaygıdan, her türlü kuşkudan azat olur. Atmanla kaynaşan, rüyasız bir uykunun huzuruna kavuşmuş, Çokluk’tan Teklik’e yükselmiş, dertlerden kurtulmuştur.”³⁰⁰

Meriç, burada Hindulara göre insanı kurtuluşa götürdüğüne inanılan yollardan birisi olan jnana-marga’dan bahsetmektedir. Bu yolu benimseyenlere göre, samsara çarkından kurtuluş, Brahman’ın ve kişinin kendi benliği olan Atman’ın gerçek mahiyetinin bilinmesiyle mümkün olmaktadır. Bu sayede karmanın etkisinin ortadan kalktığına ve kurtuluşa erişildiğine inanılmaktadır. Kişiyi, mokşaya ulaştırdığına inanılan bu yüce bilgiyi elde etmek için büyük çaba harcanması gerekmektedir. Nitekim kurtuluşa ermenin genel yolu olan yoganın da sıradan beşerî bilinç hâlinin erişemeyeceği ve üst düzey bilgiye ulaştıran asketik bir disipline dayandığı bilinmektedir. Hinduizm’de kurtuluş yollarının birden fazla olması da kişinin mizaçlarına ve yeteneklerine göre bu yollar arasından tercih yapabileceğini göstermektedir. Bu yollar Bhagavat Gita kısmında değindiğimiz karma-yoga (amel yolu), jnana-yoga (bilgi yolu) ve bhakti-yoga (aşkla bağlanma yolu)’dır.³⁰¹

²⁹⁸ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 246; Yitik, *Doğu Dinleri*, 49.

²⁹⁹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 126.

³⁰⁰ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 124.

³⁰¹ Hammet Arslan, *Hint Dinlerinde Bir Arınma ve Aydınlanma Yolu Olarak Yoga* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 133-140; Aydın, *Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı*, 119-153.

Meriç de bu kurtuluş yollarından “gerçek bilgeliğin yolu üç: marifet (cnana), riyazet, vuslat” şeklinde bahsetmektedir.³⁰²

Meriç’in Hinduizm’le ilgili verdiği bilgilerden hareketle oluşturulan bu bölümü tamamlayarak diğer Hint dinlerine dair görüşlerine geçebiliriz. Burada hemen ifade etmek gerekir ki Meriç diğer Hint dinlerine Hinduizm kadar ayrıntılı yer vermemiştir. Alt başlıklar yine Meriç’in verdiği bilgilere göre oluşturulmakla birlikte bu çalışmada diğer Hint dinleri Türkiye’de yaygın olan şekliyle Budizm, Caynizm ve Sihizm sıralamasıyla incelenecektir.

3.3. Meriç’e Göre Budizm

Budizm, MÖ 6. yüzyılda Kuzey Hindistan’da Buda (Budda)’nın öğretilerine dayalı olarak gelişen ve tarih içerisinde evrensel nitelik kazanan bir inanç sistemidir. Buda’nın ilk adı Siddhartha olup tam adı Siddhartha Gautama Sakyamuni’dir. Gautama ailesinin adıdır, Sakyamuni “Sakya kabilesinin bilge kişisi” anlamındadır. Buda ise “ilhama kavuşmuş aydınlanmış, uyanmış” anlamında ona sonradan verilmiş bir lakaptır.³⁰³ Buradan hareketle Siddhartha’nın öğretilerine “Budizm”, bu öğretiyi benimseyenlere de “Budist” denmektedir. Burada Buda’nın kısaca hayatına ve aydınlanma sürecine değinmek yararlı olacaktır.

Budist inancına göre Buda’nın hayatıyla ilgili iki farklı anlatım bulunmaktadır. Bunlardan biri olan ve yaygın olarak kabul eden görüşe göre Buda, Nepal yakınlarında hüküm sürmüş olan Sakya Krallığı’nda bir prens olarak MÖ 563 yılında dünyaya gelir. Yirmi dokuz yaşına kadar hayatın acı gerçeklerinden habersiz olarak sarayda lüks içinde yaşar, evlenir ve bir çocuğu olur. Bir gün saray dışına çıkar ve yaşlılık, hastalık, ölüm gibi kaçınılmaz gerçeklerle yüzleşmeye başlar. Buda, bu gerçeklerin üstesinden gelmek amacıyla bir arayışa girerek saraydan ayrılıp yıllarca katı bir çilecilik hayatını benimser. Ancak bu yolun dünyevi acı ve sıkıntıları gideremediğini fark eder. Sonunda aşırı riyazet ile aşırı dünyevileşme arasında orta bir yol bulur. Genel kabule göre Buda, otuz beş yaşında iken bodhi ağacı altında derin bir meditasyona daldığı esnada aradığı gerçeği bularak nihai hedefi olan aydınlanmaya ulaşır. Bu sayede bütün bencil arzu, istek ve cehaletlerinden arınır.³⁰⁴ Buda hakkındaki ikinci anlatım daha çok mitolojik özellikler taşımaktadır. Buna göre Buda, dünyaya gelmeden önce Tusita cennetinin otuz üçüncü katında yaşayan tanrısız

³⁰² Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 126.

³⁰³ Günay Tümer- Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi* (Ankara: Ocak Yayınları, 1993), 129-130.

³⁰⁴ Hammet Arslan, “Budizm”, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni*, ed. Bayram Ali Çetinkaya-Ali Osman Kurt (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 1/ 677-681; Kutlutürk, “Hint Dinleri”, 211-212.

bir varlıktır. İnsanlara olan yakınlığı sebebiyle onlara hayatın acı ve sıkıntıları karşısında çıkış yolu göstermek amacıyla belli bir süre insan bedeninde yaşar.³⁰⁵ Meriç, Buda'nın hayatıyla ilgili onun tanrısal yönünü içeren ikinci anlatımı esas alarak şunları aktarmaktadır:

“Milyonlarca defa gelmiş dünyaya çileyle, şefkatle, feragatle Tanrılaşmış. Milyonlarca defa yükselmiş göğe. Ve son defa bütün canlıları kurtarmak için bir kadının sinesinde tecelli etmiş. Efsane böyle söylüyor. Hazların kucağında binbir gece masalı yaşayan genç bir şehzade. Rebap sesleri ve çılgın kahkahalarla ürperen saray...”³⁰⁶

Meriç MÖ 6. yüzyılı tarihin mihver çağı olarak nitelendirmekte; bu çağ ile birlikte düşüncenin ana kavramlarının oluştuğunu ve büyük dinlerin kurulduğunu ifade etmektedir. Ona göre brahmanların ön planda yer alması ve Brahmanizm'in Hint'teki inançları yeterince çerçeveleyememesi, Budizm ve Caynizm olmak üzere iki büyük dinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim Meriç, bu iki dinin de brahmanların ayrıcalıklı sınıf oluşturmalarına karşılık kşatriya sınıfına mensup kişiler tarafından yapılan bir ayaklanış sonucunda ortaya çıktığını belirtmektedir. Meriç ayrıca, Brahmanizm'in brahmanların elinde şekillenen Vedalar doktrini olduğunu, Budizm ve Caynizm'in ise bu doktrine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmakla birlikte bunun bir kopuşu değil bir reformu ifade ettiğini söylemektedir.³⁰⁷ Meriç'in belirttiği gibi Budizm'in, brahmin şekilciliğine ve kast sistemine karşı olduğu bilinmektedir. Kşatriya sınıfına mensup olan Buda, brahminler dışındaki sınıfların kurtuluş için kast anlayışlarına bağlı olarak bireysel ve toplumsal hayatın devamı için belli görevleri yerine getirme ve birçok yeniden varoluşun beklenmesi gerektiğine inanılmasına karşılık her sınıftan insana ayrıştırmadan hitap etmiştir.³⁰⁸ Budizm'de daha çok insanları eşit görme, tüm canlılara sevgi ve şefkat gösterme, duyguları dizginleme, ahlaken temizlenme gibi prensipler ön plana çıkmaktadır. Bu özelliklerinden dolayı Budizm'i, felsefi-teolojik bir hareket, mezhep ya da tarikat olarak görenler de bulunmaktadır. Ancak Budizm'in bir kurucusunun, kutsal metinlerinin, kendine ait inanç esaslarının, cemaatinin ve mabedinin bulunması onun daha çok bir din olarak kabul edilmesinde etkili olmuştur.³⁰⁹

³⁰⁵ Yitik, *Doğu Dinleri*, 83.

³⁰⁶ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 178.

³⁰⁷ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 173-177.

³⁰⁸ Yitik, *Doğu Dinleri*, 91.

³⁰⁹ Günay Tümer, “Budizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/352.

Buda için kastın değil insanın önemli olduğunu vurgulayan Meriç, ayrıca Budizm ile birlikte kadının ilk defa kutsal şölende yer aldığını, cariyelikten rahibeliğe yükseldiğini söylemiştir.³¹⁰ Nitekim Hindistan’da genellikle ataerkil bir yaşamın hâkim olduğu bilinmektedir. Budizm öncesi ve sonrası dönemde Hindistan’da kadın, erkeğe ait bir eşya olarak görülmektedir. Buda’nın döneminde ise özellikle dinî uygulamalarda kadınların konumu karışık bir yapı göstermiştir. Başlangıçta kadınların kutsal metinleri okuma, tanrılara yalnız başlarına sunum yapma, manevi kurtuluş yollarını arayış gibi hakları yoktur. Onlar için kurtuluş sadece gönülden teslimiyet ve eşlerine yaptıkları hizmet ile mümkün görülmektedir. Ancak daha sonraları Buda, kadınların yoğun istekleri ve bu konudaki dönüşüm çabaları üzerine kadınların aynen erkekler gibi aydınlanmaya ulaşabileceklerini, Dharma’yı anlayabileceklerini ve dinî uygulamaları yapabileceklerini ifade etmiştir. Ayrıca Buda, keşişlerin uyması gereken ilave kurallar eklemiş ve onların hizmetçi olarak kullanılmasını yasaklamıştır.³¹¹ Buda’nın kadınlara ve alt kastlara da eşit bir yaklaşımda bulunması ve kişinin kendi çabaları sonucunda acı ve ıstıraptan kurtularak aydınlanmaya ulaşabileceğini ifade etmesi neticesinde Budizm, Hindistan’da yaygınlaşmaya başlamıştır.³¹²

Budizm’le ilgili bu genel bilgilerden sonra Meriç’e göre Budizm’in kutsal metinleri, temel inanç esasları ve mezheplerine değinilmeye çalışılacaktır.

3.3.1. Budizm’in Kutsal Metinleri

Budizm’in kutsal metinleri ilk dönemlerde şifahi olarak nakledilmiştir. Buda’nın ölümünden sonra keşişler tarafından kutsal metinlerin tespiti ve yazıya geçirilmesine yönelik çalışmalar yapılmış olsa da Budizm’in ilk dönemlerinden günümüze bütün halinde ulaşan herhangi bir metin bulunmamaktadır. İlk yazılı metinler Kral Aşoka döneminde MÖ 3. yüzyılda kayıt altına alınmıştır. Toplu halde bulunan en eski dinî metin ise MS 2. yüzyılda derlendiği tahmin edilen *Dharma-Chakra-Pravattana*’dır. Bu metnin içerisinde Buda’nın ilk vaazı da yer almaktadır.³¹³

Budist kutsal literatürü içerisinde Pali dilindeki metinler en sahih metinler sayılmakta ve bunlara *Pali Kanon* ismi verilmektedir. Pali Kanon ismi, öğretinin MÖ 3. yüzyılda

³¹⁰ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 178.

³¹¹ Detaylı bilgi için bkz. Aliya Mutallımoğlu, *Budizm’de ve Tibet Budizmi’nde Kadın* (Ankara: İlahiyat, 2020), 69-78; Hammet Arslan, “Budizm’de Kadının Konumu”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/39 (Haziran 2014), 147-179.

³¹² Mary Pat Fisher, *Women in Religion* (London: Pearson Longman, 2007), 104.

³¹³ Arslan, “Budizm”, 682- 683.

Hindistan'dan Sri Lanka'ya yayılması sırasında kullanılan Pali lehçesinden gelmektedir. Pali Kanon için kullanılan bir diğer isim *Tri-pitaka*'dır. Tri-pitaka, “üç sepet” manasına gelir ve sepet kelimesi öğretinin nesilden nesile nakledildiğini vurgulamak için kullanılan bir araç konumundadır.³¹⁴

Meriç de “Budizm'in Düstur'u ve Pali Edebiyatı” başlığı altında Tri-pitaka'nın Palice yazılan en eski ve en değerli eser olduğunu söylemiştir. Yine Budizm'in kutsal metinlerinin derlenmesi noktasında bazı tartışmaların olduğunu, nihai metnin ise İsa'dan az önce Seylan'da kaleme alındığını ifade etmiştir.³¹⁵

Tri-pitaka; Vinaya Pitaka, Sutta Pitaka ve Abidhamma Pitaka'dan oluşmaktadır. Bunlarla ilgili kısa bilgi verilecektir.

a. Vinaya Pitaka (Disiplin Sepeti)

Vinaya Pitaka, Tri-pitaka'nın ilk eseri olup *Sangha* (Budist teşkilatı)'nın yapısı, giriş usulleri, rahip olan ve olmayanlarla ilgili hususlar, rahip ve rahibelerin uyması gerekli kurallar, ayinler, vaaz, beslenme, giyinme gibi konuları içermektedir.³¹⁶ Meriç de Vinaya Pitaka'nın ilk sepet olduğunu ve manastır hayatını düzenleyen kurallardan bahsettiğini söylemektedir.³¹⁷

b. Sutta Pitaka (Vaazlar Sepeti)

Tri-pitaka'nın ikinci eseri olan *Sutta Pitaka*, Buda'nın ve öğrencilerinin kendi devirlerindeki kimselerle yaptıkları konuşmaları, vaaz ve hitabetlerini içermektedir. Sutta Pitaka, dhammayı açıklayan en iyi kaynak olarak kabul edilmektedir. *Sutta* sözcüğü “bağ, ip” anlamına gelmekte, Budist öğreti ile insanlar ve yaşamları arasındaki bağa işaret etmektedir. Sutta Pitaka kendi içerisinde *Digha Nikâya*, *Majjima Nikâya*, *Samyutta Nikâya*, *Anguttara Nikâya* ve *Khuddaka Nikâya* olmak üzere beş bölüme ayrılmaktadır. Khuddaka Nikâya içerisinde yer alan *Dhammapada*, Budist eserler arasında en bilinenidir. Sanskritçedeki *dharma* sözcüğü Pali dilinde *dhamma* şeklinde yazılmakta ve “Evrenin ölümsüz kanunu, gerçek” anlamlarına gelmektedir. *Pada* sözcüğü ise “adım, basamak, yol” demektir. Bu iki sözcüğün birleşimi en büyük gerçeğe götüren doğru yolu ifade etmekte ve

³¹⁴ Yitik, *Doğu Dinleri*, 92-93.

³¹⁵ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 180.

³¹⁶ Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, 157.

³¹⁷ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 180.

Budist düşüncesinin özünü yansıtmaktadır. Bu eser Türkçe dâhil birçok dile çevrilmiştir.³¹⁸

Meriç de Buda'nın düşünceleri ile takipçileri arasında geçen konuşmaları içeren Sutta Pitaka'nın beş tomara bölündüğünü ifade etmiştir. Meriç, bunlardan ikisini açıklamış, birincisi olan Digha Nikâya'nın öğretinin yapı taşlarından birisi olduğunu ve Buda'nın son günlerini anlattığını söylemiştir. Beşinci tomar olan Khuddaka Nikâya'nın ise aralarında en önemlisi olduğunu ve on beş eserden oluştuğunu belirtmiştir. Meriç bu eserlerden, değişikliklere uğrayarak da olsa bütün Avrupa dillerine çevrildiğini söylediği Dhammapada ile Buda'nın çeşitli zamanlarda dünyaya gelişlerini anlatan beş yüz hikâyeden oluştuğunu belirttiği *Jatakalar*'ı zikretmiştir.³¹⁹

c. Abhidhamma Pitaka (En Üstün Doktrin Sepeti)

Tri-pitaka'nın üçüncü sepeti “yüksek din” anlamına gelen *Abhidhamma Pitaka*'dır. Yedi bölümden oluşan bu eser de Budizm'in dört temel gerçek, sekiz dilimli yol ve anatman gibi temel öğretilerine dair felsefi açıklamalar yer almaktadır.³²⁰ Meriç de bu eserin yedi bölümden oluştuğunu ve öğretiye ait önemli kavramlar ihtiva ettiğini söylemekle yetinmiştir.³²¹

d. Mahayana Kutsal Literatürü

Mahayana mezhebinde Tri-pitaka haricinde kutsal kabul edilen başka metinler de bulunmaktadır. Herkesçe kabul edilen ortak bir listeden bahsetmek mümkün olmamakla birlikte şu dokuz Sanskritçe eser zaman zaman *Mahayana Kanon* olarak geçmektedir. Bunlar; *Astasahasrikaprajnaparamita*, *Gandavyuha*, *Dasabhumisvara*, *Samadhiraja*, *Lankavatara*, *Saddharma- Pundarika*, *Tathagata-garbha-sutra*, *Lalitavistara* ve *Suvarnaprabhasa*'dır.³²² Meriç, bu eserlerden Saddharma Pundarika'ya yer vermiştir. O, Saddharma'nın Mahayana tarafından en önemli sutra “Şeriat Lotüsü” kabul edildiğini söylemiş ve onu Budistlerin Bhagavat Gita'sı olarak nitelendirmiştir.³²³ *Lotus Sutra* adıyla da bilinen Saddharma Pundarika, Mahayana mezhebinin en eski eserlerinden birisidir.

³¹⁸ Süleyman Turan- Emine Battal, *Dünya Dinlerinde Kutsal Metinler* (Rize: STS Yayınları, 2015), 36-37.

³¹⁹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 180-181.

³²⁰ Korhan Kaya, *Buddhistlerin Kutsal Kitapları* (Ankara: İmge Kitabevi, 1999), 161; Yitik, *Doğu Dinleri*, 96.

³²¹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 181.

³²² Ali İhsan Yitik, “Budizm”, *Yaşayan Dünya Dinleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016), 317-318.

³²³ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 183.

Eserin muhtevasını her bireyin birtakım kuralları takip ederek “Budalık” mertebesine yükselebileceği düşüncesi oluşturmaktadır.³²⁴

3.3.2. Budizm’in Temel İnanç Esasları

Bu bölümde Budizm’in tanrı tasavvuru, dört temel hakikat, karma-samsara ve nirvana öğretisi Meriç’in perspektifinden ele alınacaktır.

3.3.2.1. Budizm’in Tanrı Tasavvuru

Meriç, Budizm konusunu “Tanrısı Olmayan İki Din” bölümü içerisinde işlemiştir. Buradan onun Budizm’i tanrısız bir din olarak gördüğü ortaya çıkmaktadır. Meriç, tanrı düşüncesinin insanları birbirine düşürerek parçaladığını ve Buda’nın tanrıya inanmadığını söylemektedir. Budizm’in Tanrı’ya yaklaşım biçimini ise “Duyular aldatıyor bizi. Güzellik yalan, biçimler boş. Tanrı varolmuş, yokolmuş... kime ne? Bilinmeyene, bilinmeyecek olana dualar mırıldanmak niye?” şeklinde ifade etmektedir.³²⁵

Kaynaklarda da aynı şekilde Budizm’in erken dönemlerinde dünyayı yaratan, onu koruyup gözetken ve varlığını sürdürmesini sağlayan müşahhas bir tanrı fikrinin bulunmadığı yer almaktadır. Bu nedenle Budizm, birçok araştırmacı tarafından ateist (tanrıtanımaz) bir din olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte Buda’nın vaazlarında tanrı fikrini inkâr eden bir ifade yer almamakta; onun tanrı fikrinin varlığı ya da yokluğundan ziyade acı ve ıstıraptan kurtulma yolları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.³²⁶

Buda, insanların acı çekmelerinin nedenini tanrılara bağlamak yerine bunu insanların yanlışlarına yani yaşamın gerçeğine uyanamamalarına dayandırmaktadır.³²⁷ Zaten Buda kelimesi, uyanmış ve aydınlanmış bir zihni ihtiva etmektedir. Buda’nın bizzat tanrı olarak görülüp görülmemesine gelince genel olarak Budistler, Buda’nın sadece bir tane olmadığına ve birçok Buda’nın gelip geçtiğine inanmaktadır. Onların çoğuna göre Siddhartha nihai gerçekliği arayan bir insandı. Ona Buda denmesi onun yüce gerçekliğe ve ahlaki mükemmelliğe ulaşmasıyla ilgilidir. Budistler genellikle onun ne kendini insanlara gösteren bir tanrı ne de onları kurtuluşa ulaştırmak için tanrı tarafından gönderilen biri olmadığını düşünmektedir. Onlar Buda’nın herhangi bir tanrıdan yahut insandan yardım

³²⁴ Kutlutürk, “Hint Dinleri”, 214.

³²⁵ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 179.

³²⁶ Yitik, *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, 123; Kutlutürk, “Hint Dinleri”, 215; Walter Ruben, *Buddhizm Tarihi*, çev. Abidin İtil (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1947), 114.

³²⁷ Walter Ruben, *Eski Metinlere Göre Budizm*, çev. Lütfü Bozkurt (İstanbul: Okyanus Yayıncılık, 2000), 117.

almadan kendi deneyimleri sonucunda aydınlanmaya eriştiğine inanmaktadır.³²⁸ Ancak daha sonraki zamanlarda Budizm'in tanrı anlayışında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Toplumda ön plana çıkarılan kimi şahsiyetler veya din kurucuları zamanla tanrılaştırılmış veya kutsanmıştır. Özellikle Buda, Mahayana mezhebi mensuplarınca tanrısal bir varlık olarak görülmektedir.³²⁹

3.3.2.2. Dört Temel Hakikat

Dört temel hakikat, Buda'nın öğretisi ve uygulamalarının özü kabul edilen ilkelere dir. Bu ilkelerin oluşumunda Buda'nın "Kanunun Tekerliğini Döndürmek" denilen vaazı esas teşkil etmiştir. Burada sırasıyla birbirleriyle bağlantılı olan dört anlayış yer almaktadır. Budistlere göre bu dört hakikat, ilk dinleyicileri ve talebeleri olan beş çileci zahidi eğitime vasıtası olarak Buda tarafından söylenmiştir.³³⁰ Dört temel hakikat, sırasıyla şu şekilde sistematize edilmiştir:³³¹

1. Hayat acı ve ıstırap doludur. Acı ve ıstırap, dünyevî varoluşun temel özelliğidir. İnsanın varlığı kötülük, tatminsizlik, hastalık, yaşlılık, ölüm vb. ıstıraplarla yoğrulmuştur.
2. Acı ve sıkıntıların sebebi arzu ve ihtirastır. Bu da yeni karma ve tenasühe yol açar.
3. Acı ve sıkıntıları sona erdirmek, arzulardan ve ihtiraslardan vazgeçmeye bağlıdır.
4. Arzu ve isteklerin üstesinden gelebilmek "sekiz dilimli yol"u izlemekle mümkündür. Doğum-ölüm-yeniden doğum döngüsünden kurtulup nihai hedefe yani nirvanaya ulaşabilmenin Buda'nın ortaya koyduğu bu yolu takip etmekle gerçekleştiğine inanılır. Buda'nın öğrettiği *sekiz dilimli yol*, kişiyi cehaletten bilgiye, acı ve ıstıraptan nirvanaya ulaştırdığına inanılan sekiz basamaktan oluşan bir disiplindir. Bu yol *doğru bilgi, doğru amaç, doğru konuşma, doğru davranış, doğru geçim/meslek, doğru çaba, doğru gözetim/farkındalık* ve *doğru konsantrasyon* basamaklarından oluşmaktadır. Budizm'e göre bu sekiz basamak art arda gerçekleştirilmesi gereken aşamalar değildir. Sıralamadan ziyade basamakların içeriği ve özü daha önemli görülmektedir.³³² Meriç de Budizm'in dört temel hakikatini çağrıştıran şu ifadelerle yer vermiştir:

³²⁸ Nyogen Senzaki- Ruth Strout McCandless, *Budizm ve Zen*, çev. Nur Yener (İstanbul: Satori Yayınevi, 2020), 22-27; Hüseyin Yılmaz, *Budist Metafizik* (Ankara: Hece Yayınları, 2007), 53.

³²⁹ Kutlutürk, "Hint Dinleri", 215.

³³⁰ Ahmet Güç- Ekrem Sert, "Budizm'de Dört Temel Gerçek, Sekiz Dilimli Yol ve Nirvana", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 5/12 (Haziran, 2020), 10.

³³¹ Ali İhsan Yitik, "Budizm", *Dinler Tarihi*, ed. Baki Adam (Ankara, Grafiker Yayınları, 2018), 370; Tümer, "Budizm", 6/353.

³³² R. C. Amore, "Eightfold Path", *The Perennial Dictionary of World Religions*, ed. Keith Crim (New York: Harper and Row, 1989), 235-236.

“Hayat, zaferi olmayan bir kavga. Hepimiz mezbahaya sürüklenen koyunlarız. Kurbanlar da, cellatlar da zavallı. Kocamaya görelim, kuruyan bir dereden uzaklaşan ceylanlar gibi, güzellik de, sıhhat de terkeder bizi. Sonbahar bulutlarına benzer hayat, bir toplanır, bir dağılır. Sebep sebebi doğurur... Birer köpüğüz hepimiz, birer köpük, yani birer vehim. Gerçek olan yalnız ızdırıp. Okyanuslar dolusu gözyaşı dökmüş insan ve döküyor... Yaşamak, acı çekmektir. Acıların kaynağı doğuş. Evlenmesek yeni nesiller gelmezdi dünyaya. Sevmesek evlenmezdik. Acıların kaynağı: arzu, arzununki duyular. Duyular aldatıyor bizi. Güzellik yalan, biçimler boş.... Kendimiz yazıyoruz alınıyazımızı. Kader gergefini işleyen biziz. Fazilet bizi huzura götüren yol.”³³³

Görüldüğü üzere Meriç de hayatın acı ve ıstırap içeren yönüne değinmiş, bunun sebebini arzulara dayandırmış, bundan kurtulmanın yolunun ise kişinin kendi elinde olduğunu söylemiştir. Meriç’e göre de kişi, faziletli yolu takip ederek huzura ve kurtuluşa erişebilir.

3.3.2.3. Karma- Samsara ve Nirvana

Hinduizm’de olduğu gibi Budizm’de de temel öğretilerden biri karma ve samsara’dır. Budizm’de insanların iradi fiilleri sonucunda ortaya çıkan karmik birikimlerinin, onların yeniden var oluşlarının şekillenmesinde önemli bir etkisi olduğuna inanılmaktadır. Ayrıca bu karmik birikimler, dünyevi acı ve ıstırapların sebebi olarak görülmektedir. Samsara ise yeniden doğum döngüsü yani her canlının nihai hedef olarak kabul edilen nirvanaya ulaşmaya kadar işlediği fiillerinin sonucuna bağlı olarak değişik varlık kategorilerinde tekrar tekrar dünyaya gelmesidir.³³⁴ Meriç, Budizm’i anlatırken “Nirvana’ya Doğru” alt başlığı içerisinde karma ve samsara öğretisini çağrıştıran şu sözleri söylemektedir:

“Beden toprağa karışıyor. Amel kalıyor. Mezarımıza atılan birkaç kürek toprakla sona ermiyor hayat. Düşüncelerimiz yaşıyor, kinlerimiz yaşıyor, rüyalarımız yaşıyor. Ruhun ölmezliği: Amel’in ölmezliği, amelin, yani arzunun, inancın. Suçlarımız ebedî. Feragatlerimiz ebedî. Mirasçılarımız yalnız kendi çocuklarımız değil. Bütün gelecek mirasçımız. Her nesil başlayan bir şarkıyı söyler, eski bir şarkıyı. Yankıları sürüp gider her sesin. Her fazilet meyve verir: ya sefalet tohumları ekeriz, ya mutluluk tohumları. Yarının zaferlerinden de, bozgunlarından da biz sorumluyuz. Çocuklarımızda yeniden doğmuyor muyuz? Çocuklarımızda, bütün çocuklarda Samsara, nesillerin el ele veriş. Ölümsüzüz, günahlarımızla, feragatlerimizle ölümsüzüz.”³³⁵

Meriç’in “birkaç kürek toprakla sona ermiyor hayat” ifadesi, doğum-ölüm-yeniden doğum döngüsü samsaraya bir göndermedir. Yine Meriç’in “yarının zaferlerinden de, bozgunlarından da biz sorumluyuz” ifadesi, karma öğretisindeki neden-sonuç ilişkisini çağrıştırmaktadır. Yani kişi ne ekerse sonucunda onu biçecektir. Buda, karma ve yeniden

³³³ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 179.

³³⁴ Yitik, *Hint Kökenli Dinlerde Karma İncasının Tenasüh İncasıyla İlişkisi*, 132-148.

³³⁵ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 179.

doğuş döngüsüne inanmaktadır. Ancak Budizm’de ruhun ölmezliğinden ziyade ruhun yokluğu anlayışı bulunmaktadır. Yani Buda, devamlı ve süreklilik arz eden ruh fikrine inanmamaktadır. O, ruhun ve özün varlığını inkâr etmektedir. Buna Budizm’de *anatman* denmektedir. Bu öğretiyeye göre bilinçte şimdiki an geçmişin, gelecek de şimdiki anın sonucu olarak yaşanmaktadır. Bununla birlikte Buda, ruhun bedenden ayrıldıktan sonra başka bir bedene girmesi anlamındaki yeniden doğuşa inanmaz. Yani iki doğumun farklı ve özdeş olmadığını söyler. Bu anlamda Buda’ya göre var olmayan ruha olan gereksiz bağlılık acı ve ıstırapların sebebidir.³³⁶

Karmanın bedenlenmesinde ortaya çıkan ve çelişki gibi görünen bu durum Budizm’de biri diğerine tutuşturulan mum örneği ile açıklanmaktadır. Yani ne mum ne de onun alevi birincinin aynısıdır. Fakat birinci olmadan da ikinci mumun tutuşması mümkün değildir. Alevin bir mumdan diğer muma geçişi gibi bir hayattan diğerine geçen karmadır. Tekrar doğuş süreci mumu tutuşturan bir aleve benzetilirken, bu süreç alev sönünceye kadar devam etmektedir. En nihayetinde ateşin sönmesiyle birlikte acı ve ıstırap çarkı sona erer ve nirvanaya ulaşılacağına inanılır. Ancak ölüm anında bile olsa yanlış bir davranışın alevin sönmemesine neden olabilmesi ve bir başka mumu tutuşturabilmesi yani başka bir hayata geçiş ihtimali de bulunmaktadır. Sonuç itibariyle karma ölümden etkilenmez ve yeniden bedenlenerek yaşamaya devam edilebilir.³³⁷ Ruh anlayışı yönüyle Budizm’deki karma ve samsara öğretisinin Hinduizm’den farklı olduğu görülmektedir. Zira ilgili bölümde de belirtildiği üzere Hinduizm’de bedenden bedene dolaşan ruhun ölümsüz ve aynı ruh olduğu kabul edilir.

Budizm’de karma ve samsara döngüsünden kurtularak huzura ve kurtuluşa erişme hali *nirvana* kavramı ile ifade edilmektedir. Nirvana (nibbana), kelimesinin kökü *nibbati* fiilidir ve “sönmek, üfleyerek serinletmek, esaretten kurtarmak, durmak (inkıta), mutlak sükûnet, aydınlanma, kayıtsız şartsız özgürlük veya yeniden doğmamak” gibi manalara gelmektedir. Budist kutsal metinlerinde ise bazen “karşı sahil, fırtınalı denizdeki sakin ada, serin mağara ve kutsal şehir” gibi sembolik ifadelerle anlatılmıştır. Kelimenin esas anlamı olan sönmekle kastedilen tıpkı ateşin söndürülmesi gibi insanın acılarının kaynağı olarak görülen isteklerinin, tutkularının söndürülmesidir. Ancak bu arzuların, yanılgıların ve cehaletin sönmesi varlığın da yok olması değil aksine hiçbir şeye gereksinim duymayan

³³⁶ A. Ranjan Mohapatra, “Budizm”, çev. Hidayet Işık, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/16 (Mayıs 2003), 178.

³³⁷ Yılmaz, *Budist Metafiziği*, 111-112.

tam doygunluk ve mutluluk haline erişilmesidir.³³⁸ Bu yönüyle nirvana, Budizm'in nihai hedefi, arzuların ve cehaletin yok edildiği, tamamen huzurlu ve aydınlanmış bir bilinç dönüşümü hali olarak tanımlanmaktadır.³³⁹ Buda'nın geçirmiş olduğu bu dönüşüm halini Meriç, şöyle ifade etmektedir:

“... Dışarda ızdırabın karanlık gecesi. Ve o karanlığı aydınlatmak için yanıp tutuşan Sidarta. Önce alev olmuş, sonra şafak. Bir akşam saraydan kaçmış Sidarta, uyuyan çocuğunu öpememiş, saçlarını okşayamamış karısının. Bütün çilelere katlanmış, bütün kuşkuların zehirini tatmış. Öylesine yanmış, öylesine yanmış ki ateş olmuş, nur olmuş. Huzura kavuşmuş Sidarta. Mermer heykellerindeki tebessüm, o sonsuz huzurun soluk bir pırıltısı.”³⁴⁰

Bu pasajda Meriç, Sidhartha'nın lüks içinde yaşadığı hayatı terk ederek katı bir riyazet hayatını benimsemesini ve bununla birlikte gelen huzura erişme sürecini anlatmaktadır. Meriç'in “öylesine yanmış ki ateş olmuş, nur olmuş. Huzura kavuşmuş” ifadeleri nirvananın ateşin sönerek acı ve ıstırapların yok olması, aydınlanma ve huzura erişme anlamıyla örtüşmektedir.

3.3.2.4. Budizm'in Mezhepleri

Budizm'de Hinayana ve Mahayana olmak üzere iki temel mezhep bulunmaktadır. Meriç de bu iki mezhepten söz etmektedir.

a. Hinayana / Theravada

Güney Budizmi olarak da bilinen *Hinayana* mezhebi Sri Lanka, Tayland, Vietnam, Laos gibi Güneydoğu Asya ülkelerinde yaygındır. Mezhebin temelini bireysel kurtuluş düşüncesi oluşturduğu için Mahayanistler tarafından “küçük araba/vasıta” anlamında Hinayana olarak isimlendirilir. Kendi mensupları ise “atalarının öğretilerine sadık kalan” anlamında *Theravada* ismini kullanmaktadır.³⁴¹

Meriç, Budizm'in bir diğer adının da *gemi* olduğunu ifade etmiştir.³⁴² Hinayana mezhebini işlerken küçük gemi olarak bilinen sözlük anlamına da yer vermiştir. Kaynaklarda gemi/araç/vasıta olarak geçen kelime (-yana), Meriç tarafından gemi şeklinde

³³⁸ Cengiz Erengil, *Budizm* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 47; Yaşar Şahin Anıl, *Buddha* (İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2008), 180-181; Güç- Sert, “Budizm'de Dört Temel Gerçek, Sekiz Dilimli Yol ve Nirvana”, 22.

³³⁹ G.R. Welbon, “Nirvana”, *The Perennial Dictionary of World Religions*, ed. Keith Crim (New York: Harper and Row, 1989), 540.

³⁴⁰ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 178-179.

³⁴¹ Yitik, “Budizm”, 381.

³⁴² Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 182.

kullanılmıştır.³⁴³

Meriç, Hinayana mezhebinde kişinin tek başına kurtuluşa erişebileceğine inanıldığını ve Buda'ya tapıldığını söylemiştir.³⁴⁴ Meriç'in Hinayana mezhebinde bireysel kurtuluşa inanıldığını vurgulaması değerlidir. Ancak onların Buda'ya taptıkları söyleminin aksine bu mezhep mensupları Buda'nın beşeri yönüne önem vermektedir. Onların temel amacı Buda'nın açıkladığı sekiz dilimli yolu takip ederek nihai kurtuluşa erişmektir. Bu nedenle Buda'yı, "insanlığın en yüksek örneği" anlamında *arhat* olarak nitelendirirler ama ilahi bir varlık olarak görmezler. Buda, daha çok Mahayana mezhebinde yüce öz ile özdeşleştirilmiş ve tanrısal nitelikler kazanmıştır.³⁴⁵

b. Mahayana

Kuzey Budizmi de denilen "büyük araba/araç" anlamındaki *Mahayana* mezhebi, Kuzeybatı Hindistan'da gelişmiştir. Nepal, Tibet, Moğolistan, Çin, Kore ve Japonya'daki Budistler genellikle Mahayana mezhebine mensuptur.³⁴⁶ Mahayana'ya göre Buda gerçekte var olan bir insan değil tanrısal özelliklere sahip ruhun tezahürü olarak görülmektedir.³⁴⁷ Hinayana mezhebindeki bireysel kurtuluşa karşın Mahayana'da bütün âlemin kurtuluşu yani evrensel kurtuluş ön plana çıkmaktadır. Bu mezhebin temel özelliği herkesin Buda olması gayesi ve Buda olanların Budalığa girmeyi bütün varlıkların mutluluğunu gerçekleştirmek için herkes kurtuluşa erişinceye kadar ertelemesidir. Bu manada kişinin aydınlanmaya ulaşmasını ötelemesine *bodhisattva* denmektedir.³⁴⁸ Meriç de bu minvalde Buda'nın yalnız kendi kurtuluşunu düşünecek olsa çölde kalacağını ancak onun insanlığı kurtarmak için şehre döndüğünü ve bütün canlıları kurtuluşa götüreceğinin Mahayana mezhebi olduğunu söyler. Ayrıca Meriç, Mahayana'ya bağlı olanların Bodhisattva/Bodisatvalar'a inandığından söz eder. O, Bodhisattva'yı kalabalığı kurtarmak için ebedi huzurunu feda eden ulu olarak tanımlamaktadır. Meriç, faziletli geçen bir ömrün sonunda her insanın Bodhisattva olabileceğini ifade ederek bu inancın Budizm'in en eski çağlarından itibaren gelişmeye başladığını aktarır. Meriç, ayrıca

³⁴³ Güngören, *Buda ve Öğretisi*, 173; Aydın, *Hint Dinlerine Giriş*, 142.

³⁴⁴ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 182.

³⁴⁵ Ali Rauf Kök, *Budizm'de Mezhepleşme Süreci: Mahayana ve Theravada Mezheplerinin Oluşumu ve Karşılaştırılması* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 70-71; Yitik, "Budizm", 384.

³⁴⁶ Aydın, *Hint Dinlerine Giriş*, 143.

³⁴⁷ Kök, *Budizm'de Mezhepleşme Süreci: Mahayana ve Theravada Mezheplerinin Oluşumu ve Karşılaştırılması*, 71.

³⁴⁸ Aydın, *Hint Dinlerine Giriş*, 143.

Mahayana tarafından benimsenen birçok fikre Hinayana’da da rastlandığını belirtir.³⁴⁹ Hinayana ve Mahayana mezheplerine ait görüş farklılıkları tablo halinde şöyle gösterilebilmektedir:³⁵⁰

Tablo 3. 3: Hinayana ve Mahayana mezhebi

Hinayana/ Theravada	Mahayana
Küçük araç/vasıta demektir.	Büyük araç/vasıta demektir.
Sri Lanka, Tayland, Vietnam gibi Güneydoğu Asya ülkelerinde yayılmış olup Güney Budizmi denmektedir.	Tibet, Kore, Çin ve Japonya gibi ülkelerde yayılmış olup Kuzey Budizmi denmektedir.
İnsan, kendi çabasıyla kurtulur, tabiatüstü bir yardım söz konusu değildir.	Kurtuluş yolunda beşeri çabaya kutsal bir güç katkı sağlar.
Kurtuluşa erişmek zor olduğu için manastır hayatı ideal görünmektedir.	Kurtuluş keşif ve keşife olmayan sıradan insanların bile ulaşabileceği bir şey olarak görülür.
Temel gaye nirvanaya yani arhat (ideal kişi) konumuna erişmektir. Hedef bireysel kurtuluştur.	Temel gaye bodhisattva olmaktır yani diğerlerine yardım etmek için kurtuluşu ertelemektir.
Buda bir azizdir, yegâne öğretmendir, ilham kaynağıdır.	Buda kurtarıcıdır.
Metafiziğe önem vermez.	Metafiziğe özen gösterir.

3.4. Meriç’e Göre Caynizm

Daha önce de belirtildiği gibi Meriç’in, Brahmanizm’e ve kast sistemine karşı olarak ortaya çıktığını söylediği iki önemli dinden biri de Caynizm’dir.³⁵¹ Bilindiği üzere Caynizm de Budizm gibi MÖ 6. yüzyılda, Kuzey Hindistan’ın Bihar eyaletinde, Hindu dininin kast anlayışına ve kanlı kurban törenlerine karşı olarak ortaya çıkmıştır. Tarihsel süreç içerisinde evrensel bir din haline gelemeyen Caynizm, Hint yarımadasındaki varlığını sürdürmüştür. Günümüzde dünyada en az mensubu bulunan dinler arasında yer alan Caynizm’in yaklaşık olarak 2,5-3 milyon müntesibi bulunmaktadır.³⁵²

³⁴⁹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 182-183.

³⁵⁰ Arslan, “Budizm”, 707.

³⁵¹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 173.

³⁵² Ali İhsan Yitik, “Caynizm”, *Dinler Tarihi*, ed. Baki Adam (Ankara, Grafiker Yayınları, 2018), 390.

Caynizm esasında 23. tirthhankara olarak kabul edilen Parsva'ya (MÖ 8. yüzyıl) kadar uzanan geçmişe sahiptir. Vardhamana (MÖ 599-527), Parsva'nın ortaya koymuş olduğu öğretiyi geliştirerek daha sistemli bir hale getirmiştir.³⁵³ Caynizm'in kurucusu Vardhamana'ya Mahavira da denmektedir. Caynistlere göre Mahavira, yirmi dördüncü tirthankaradır. *Tirthankara* kavramı samsaranın yani doğum-ölüm-yeniden doğum döngüsünün üzerinden geçen bir geçit veya köprü olarak ifade edilir. Başka bir deyişle tirthankara, kendi deneyimleri ile kurtuluşa erişen bir kişinin, nasıl kurtuluşa erişebileceğini başkalarına öğreterek onların da yeniden doğuş döngüsünden kurtulmasına yardımcı olan yol gösterici kişidir.³⁵⁴ Meriç, tirthankara ifadesi yerine her devirde yeni bir peygamberin ortaya çıktığını, Mahavira'nın ise bunların yirmi dördüncüsü olduğunu söyler.³⁵⁵ Burada kısaca Mahavira'nın hayatına değinmek yararlı olacaktır.

Mahavira, MÖ 599 yılında Bihar eyaletinin Vaisali şehrinde kşatriya sınıfına mensup bir ailede doğmuştur. 30 yaşına geldiğinde mevcut hayat tarzını terk ederek rahip cübbesi giymiş ve katı bir çilecilik hayatı yaşamaya başlamıştır. Bu süreçte birçok zorluğa maruz kalan Mahavira'nın, yaklaşık 12 yıl sonra sürdürdüğü uzun meditasyonların sonucunda kendisindeki sevgi, nefret, arzu ve isteği yok ederek mutlak bilgiye ve aydınlanmaya ulaştığı kabul edilir. Böylece o bir *Cina* “muzaffer” yani dünyanın ve ihtiraslarının “fatih”, bir *kevalin* “her şeyi bilen”, bir *arhat* “ulu” ve bir *Mahavira* “büyük kahraman” olmuştur. Mahavira, bundan sonraki otuz yıl boyunca keşfettiği hakikatleri Hindistan'ın farklı bölgelerinde dolaşarak yaymaya çalışmıştır. Caynistler, onun 72 yaşına geldiğinde vefat ettiğine ve nihai kurtuluşa erdiğine inanmaktadır.³⁵⁶

Meriç de Mahavira ile ilgili olarak otuz bir yaşında derviş olup yollara düştüğünü ve on üç yıl çile çekerek hakikati aradığını söylemiştir. Müntesipleri tarafından ona “büyük kahraman” anlamında Mahavira ve “dünyayı alteden” anlamında Cina dendiğini ifade etmiştir.³⁵⁷

³⁵³ Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, 95.

³⁵⁴ Jeffery D. Long, *Jainism An Introduction* (London: I.B. Tauris, 2009), 29.

³⁵⁵ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 174.

³⁵⁶ Ellwood- Alles, “Mahavira”, 272-273; Aydın, *Hint Dinlerine Giriş*, 86.

³⁵⁷ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 174.

3.4.1. Caynizm'in Kutsal Metinleri

Caynizm'in kutsal metinleri önceleri sözlü olarak aktarılmış, yazıya daha sonra geçirilmiştir. Bunun yanı sıra MÖ 350'li yıllarda yaşanan on iki yıllık kıtlık dönemi Caynist keşişlerin hayatta kalma mücadelesi vermelerine ve kutsal literatürün muhafaza edilmesinin zorlaşmasına neden olmuştur. Bu durum Caynizm'in daha sonra açıklanacak iki temel mezhebi olan *Svetambara* ve *Digambara* arasında anlaşmazlığa yol açmıştır. *Digambara* mezhebi yaşanan kıtlıktan ötürü bütün Caynist literatürünün yok olduğunu savunurken *Svetambara* mezhebi sadece 14 *Purva*'nın unutulduğunu yahut kaybolduğunu, *Agamalar*'ın ise büyük bölümünün korunduğunu savunur. Bu nedenle *Svetambara*'nın hatırladıkları haliyle bu metinleri kayıt altına almak için MÖ 320'de *Patli-putra*'da bir konsil/toplantı yaptığı söylenir.³⁵⁸

Caynist metinlerin orijinal dili, Mahavira'nın yaşadığı bölge olan Madagha'nın diliyle yerel dillerin karışımı olan *Ardha-Magadhi* dili olup metinlerde kullanılan dilin *Maharaştri*'ye yakın olması sebebiyle Cayin-*Prakritra*'sı olarak geçmektedir.³⁵⁹ Meriç de metinlerde kullanılan dilin yarı *Magadca* olduğunu ancak sonraları *Cainistler*'in *Prakritçesi* olarak bilindiğini ifade etmiştir. O, Mahavira'nın görüşlerinin *Prakritçe* yazılan eserlerde toplandığını ve bu eserlerin içeriğinin ise Mahavira ile ondan önce gelen 23 hazırlayıcının (*tirthankaranın*) müritlerine anlattıkları ezelî hakikatlerden oluştuğunu belirtmiştir. Ayrıca Meriç, Caynistler tarafından asıl geçerli görülenin Mahavira'nın aktardığı hakikatlerin, müritleri tarafından yazılmasıyla oluşan eserler olduğunu ancak bunların da kaybolduğunu söylemiştir.³⁶⁰

Caynizm'in kutsal literatürü *Agama* (kanon) veya *Siddhanta* (doktrin) ve *Angabahya* (*Anga* literatürünün dışındakiler) olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. *Agamalar*, Caynist literatürünün temel kutsal metinlerini oluşturmaktadır. Caynistlere göre Mahavira, öğretisini *Gandharas* olarak bilinen öğrencilerine aktarmış, onlar da bu öğretileri *Angalar/Angas* adı verilen 12 kitapta sistemli bir hale getirmiştir. *Anga* türü eserler *Agamalar*'ın içerisinde yer almaktadır. Mahavira'nın ilk öğretilerini içerdiği söylenen ve bu öğrencilerin kaleme aldığı *Purva* (eski) adlı metinler, iki mezhep tarafından da kabul edilmektedir. *Anga* literatürünün dışındaki kitapların ise daha sonra yaşlı keşişler

³⁵⁸ Turan-Battal, *Dünya Dinlerinde Kutsal Metinler*, 58; Yitik, *Doğu Dinleri*, 144.

³⁵⁹ Aydın, *Hint Dinlerine Giriş*, 87.

³⁶⁰ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 175.

(sthaviras) tarafından yazıldığı ifade edilir. Bu metinler *Upangalar*, *Prakaranalar*, *Cheda Sutralar*, *Mula Sutralar* gibi kitaplardan oluşmaktadır.³⁶¹

Meriç, Svetambara mezhebine göre kimi sade kimi özenli yazılmış, en eskileri MÖ 3. yüzyıla dayanan 45 eserin olduğunu söyler. Ayrıca, Caynizm'i hayatın çeşitli alanlarına uygulamak amacıyla her nesil tarafından kutsal metne yeni sayfalar eklendiğinden söz eder. Meriç, Svetambara mezhebi tarafından kabul edilen metinlerin Cina'nın öğrencileri tarafından yazıldığını, bu doğrultuda Anga ve Uvenga/Upangaların Sudarman tarafından, diğer metinlerin ise çok daha sonra yaşamış Caynist rahipler tarafından kaleme alındığını ifade eder.³⁶²

Günümüzde Svetambara mezhebi, 46 kitaptan oluşan Agamalar'ı kutsal metin olarak kabul etmektedir. Bu 46 kitap; 12 Anga, 12 Upanga, 6 Cheda Sutra, 4 Mula Sutra, 10 Prakirna, 2 Culika Sutra'dan oluşmaktadır. Digambara mezhebi ise bu kitapları apokrif (gerçek dışı) görmekte ve dinsel otoritesini kabul etmemektedir. Bu mezhebe mensup kişilere göre bahsi geçen metinler Mahavira'nın öğretilerini içermemektedir. Digambara mezhebi bu metinler yerine kendi hocaları (açarya) tarafından daha geç dönemlerde yazılan *Prakaranalar*'ı (sistemik metinler) kutsal kitap olarak kabul etmektedir.³⁶³

3.4.2. Caynizm'in Temel İnanç Esasları

Bu bölümde Caynizm'in tanrı tasavvuru, ahimsa prensibi ve karma-samsara ve kurtuluş öğretisi Meriç'in verdiği bilgiler ışığında ele alınacaktır.

3.4.2.1. Caynizm'in Tanrı Tasavvuru

Meriç daha önce de belirtildiği üzere Caynizm'i, Budizm'le birlikte "Tanrısı Olmayan İki Din" başlığı altında ele almıştır. Caynizm'in tanrıya olan yaklaşımı ile ilgili olarak Meriç, "Vedalar'ın Tanrı kelamı olduğuna inanmaz Cainist. Tanrı'ya inanmaz ki vahye inansın. Evreni Tanrı yaratmış, peki ama Tanrı'yı yaratan kim? Dünya ezelden beri mevcut..." ifadelerini kullanmıştır. Arkasından "Hind'in iklimi ile uyuşması güç bir inanç" diye de eklemiştir.³⁶⁴

Caynizm esasında tanrıların varlığını inkâr etmemekle birlikte, evrenin düzeninde onlara

³⁶¹ Kristi L. Wiley, *The A to Z of Jainism* (Delhi: Vision Books, 2006), 19.

³⁶² Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 175-176.

³⁶³ Cemil Kutlutürk, "Caynizm", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, ed. Bayram Ali Çetinkaya-Ali Osman Kurt (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 1/ 767.

³⁶⁴ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 175.

önemli bir rol vermemesi yönünden temelde ateisttir. Caynizm'e göre dünya, tanrı tarafından yaratılmamış, korunmamış veya yok edilmemiştir. Ancak evrenin ezeli ve evrensel yasalara göre işlediği savunulmaktadır. Yani evrende meydana gelen olayların yüce bir varlığa bağlı olmaksızın doğanın kendi içerisindeki kurallara ve döngüye göre meydana geldiğine inanılır.³⁶⁵ Bu bağlamda Caynistler, dünyanın ve hayatın bir başlangıcı ve sonu olmadığını dolayısıyla yaratma diye bir şeyin de olmadığını ileri sürerler. Kozmik devrelerin kendi kendine sonsuzluğu tekrarladığına inanmaları nedeniyle bir varlığı yoktan var eden bir yaratış şeklini yani yaratıcı tanrı fikrini kabul etmezler.³⁶⁶

Meriç, Caynistlerin gökkubeden tanrıyı kovduğunu, onun tahtına evliyaların kurulduğunu söylemiştir.³⁶⁷ Meriç'in Caynizm'de yaratıcı bir tanrı kabul edilmeyip onun yerini aldığını söylediği evliyalar, tirthankara olarak daha önce bahsedilen ruhani liderler olsa gerektir. Zaman içerisinde Mahavira gibi tirthankaralara, insanlığın kurtarıcısı, dinî lider ve rehber olarak dua edildiği ve tapınıldığı görülmüştür. Ancak bu tapınma Caynistlere göre her şeye gücü yeten yaratıcı bir tanrıya tapınma gibi değil, kurtuluşun bu ideal kişilerle sürekli zihinsel bir bağ kurarak ve onların niteliklerini özümseyerek mümkün olduğuna inanmakla ilgilidir.³⁶⁸

Meriç, Caynistlerin ikici olup hem ruha hem de maddeye inandığını, onlara göre taşların, madenlerin bile canının olduğunu söylemiştir.³⁶⁹ Bu doğrultuda Caynizm'in, âlemi ve âlemdeki fenomenlerin gerçekliğini kabul ettiği bilinmektedir. Caynistler'e göre maddi dünya, sayısız pudgala (madde) ve jiva (ruh) atomlarının birbiriyle etkileşime geçmesi sonucu oluşmuştur. Böyle bir etkileşim ise hareket (dharma), durma/sabitlik (adharma), mekân (akaşa) ve zaman (kâla) ilkelerinin yardımıyla gerçekleşmiştir.³⁷⁰ Onlara göre eşyaya canlılık verdiğiğine inanılan jiva sadece insanlar, hayvanlar ve bitkilerde değil, Meriç'in de dediği gibi taş, kaya, ırmak gibi nesnelerde de bulunmaktadır.³⁷¹ Dolayısıyla Caynistlere göre canlı-cansız fark etmeksizin her varlığın ruhu vardır.

³⁶⁵ A.L. Basham, *The Wonder That was India* (Delhi: Rupa Co., 1961), 292.

³⁶⁶ Galip Atasagun, *Dinler Tarihi* (Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2013), 93.

³⁶⁷ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 175.

³⁶⁸ Kedar Nath Tiwari, *Comparitive Religion* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1990), 73-74.

³⁶⁹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 175.

³⁷⁰ Tiwari, *Comparitive Religion*, 74.

³⁷¹ Yitik, *Doğu Dinleri*, 148.

3.4.2.2. Ahimsa Prensibi

Sanskritçe’de “şiddetsizlik, hiçbir şeye zarar vermeme” anlamına gelen *ahimsa*, Caynizm’in temel ahlaki ilkelerinden birisidir. Caynist inancına göre başka bir varlığa zarar vermek karma ve yeniden doğuş döngüsüne neden olmaktadır. Bu nedenle Caynistler, mümkün olduğunca başkalarına zarar vermekten kaçınırlar, Tüm canlılar arasında en az bitkilerin zarar gördüğünü düşündükleri için vejetaryen beslenmeyi tercih ederler. Ayrıca bazı Caynistler, gözle görünmeyen canlılara kazara zarar vermemek için sularını filtreler, ağız ve burunlarına maske takarlar ve yürürken önlerini süpürürler. Hatta yiyecek ve suyu tamamen bırakarak hayatlarına son vermeyi idealize ederler.³⁷²

Meriç de Caynizm’e göre kurtuluşa götüren yollardan biri olarak ahimsa prensibine yer vermiştir. Meriç, ahimsa prensibini “Çiftçilikle uğraşmaz Cainist, toprağı parçalamak, kurtları öldürmek günah, suyu süzerek içer. Yok edebileceği tek hayat kendi hayatı, intihar, kör bir yaşamak arzusuna karşı ruhun zaferi.” ifadeleriyle açıklamıştır.³⁷³

Meriç’in dediği gibi Caynistler tarımla birlikte sadece bitki yaşamının değil, toprakta bulunan birçok canlının da zarar gördüğüne inandıkları için tarımla uğraşmaz. Ayrıca ortamda bulunan canlılara zarar verdiğini düşündükleri için ateş yakmak da uygun görülmez. Böylelikle Caynistlerin, ahimsa konusunda diğer Hint dinlerinden çok daha katı oldukları görülmektedir.³⁷⁴

3.4.2.3. Karma- Samsara ve Kurtuluş Öğretisi

Diğer Hint dinlerinde olduğu gibi Caynistler de karma ve samsaraya yani ölümle birlikte bedenden ayrılan ruhun nihai kurtuluşa erişinceye kadar karmik birikimlerine bağlı olarak yeryüzünde bedenleşmeye devam edeceğine inanır. Caynizm’deki karma terimi, daha önceki kullanımlarından farklı olarak iradi fiil veya böyle bir fiil sonucunda oluşan ve gözle görülemeyen mistik güç (adrsta) anlamında değil, jivanın hareketi sonucunda onun etkisine kapılarak jivanın içerisine işleyen ve onun asli özelliklerini kirleten, duyu organlarıyla algılanamayan şeffaf maddeler bütünü veyahut ruha nüfuz ederek onu zehirleyen bir tür zehir anlamına gelmektedir. Daha da açmak gerekirse yukarıda bahsi geçen pudgala atomlarının, jivanın yani ruhun içerisine işlemesi karma olarak adlandırılmaktadır.³⁷⁵ Karma, ruhu bedene bağlayan bir bağıdır. Özü itibariyle temiz kabul

³⁷² Ellwood- Alles, “Ahimsa”, 10.

³⁷³ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 175.

³⁷⁴ Basham, *The Wonder That was India*, 295.

³⁷⁵ Yitik, *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, 160.

edilen ruhun, karmik unsurlarla birleşmesi sonucu kirlendiğine ve özünü yitirdiğine inanılır. Caynistlere göre öfke (krodha), hırs (lobha), gurur (mana) ve yanılgı (maya) olmak üzere dört temel duygu, karmik parçacıkların ruhu sarmasına neden olmaktadır. Böylelikle karmik madde, tıpkı suyun sütle veya ateşin kızgın demir topuyla birleştiği gibi, ruhla iç içe geçerek birleşir. Caynistler, bahsi geçen karmik kirleri temizlemeyi ve ruhun içsel doğasını geri kazanarak mükemmelleşmesini sağlamayı hayatın amacı olarak görürler. Nitekim onlara göre iyi karma iyi doğumlara, kötü karma ise kötü doğumlara sebep olmaktadır.³⁷⁶

Caynistler, yeniden bedenleşme halinin dört varoluş kategorisine göre olduğunu söylerler. Bu varoluş kategorileri aşağıdan yukarıya doğru *Adhi-loka* veya *Naraki*, *Tiryanca*, *İnsanlar âlemi* ve *Urdha-loka / Tanrılar âlemi* olarak sıralanır. Samsaradan kurtulamayan ruhların bu varoluş kategorilerine göre yeniden bedenlenerek sahip oldukları karmik birikimlerinin durumuna bağlı şekilde ceza veya mükâfat göreceğine inanılır. Yeryüzüne dönen ruhların daha üst katmanda yeniden dünyaya gelebilmek için çabalaması gerekir.³⁷⁷ Caynistler’e göre ruh en yüksek mükemmelliğe ulaştığında yüce ruh yani paramatman haline erişir. Caynistler, paramatmanın benliğin içsel doğasının en yüksek, en asil ve en tam tezahürü olduğunu düşünür. Bu doğrultuda kişinin, kendini geliştirmesi ve bireysel çabasıyla paramatman olabileceği kabul edilir.³⁷⁸

Meriç’in “Caynistler gökkubbeden Tanrı’yı kovdular, onun tahtına evliyalı kuruldu, ölen, dirilen, ruhları kalıptan kalıba geçen evliyalı...” ifadeleri Caynizm’deki samsara öğretisini çağrıştırmaktadır. Burada ölen, dirilen, ruhları kalıptan kalıba geçen evliyalı ifadesi samsara öğretisindeki doğum-ölüm-yeniden doğum şeklinde devam eden döngüye karşılık gelmektedir. Meriç, “Caynizm’e göre Samsara’dan kurtulmanın çaresi: ölmeden önce ölmek” der.³⁷⁹ Böylece günaha girmeden dünyadaki ömrünü tamamlayan ruhun, bir *paramatman* olduğunu ve bir zaman için samsaradan kurtulduğu ifade eder. İlâveten Meriç, samsara zincirini kırarak nihai hedefe ulaşmanın en yüce ruhların imtiyazı olduğundan söz eder ve kurtuluşa götüren yolu ahimsa olarak açıklar.³⁸⁰

³⁷⁶ Chandradhar Sharma, *Indian Philosophy: A Critical Survey* (London: Barnes and Noble, 1962), 53.

³⁷⁷ Galip Atasağun, “Jainizm”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21/21 (Ekim 2006), 290; Yitik, *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, 171.

³⁷⁸ Arvind Sharma, *A Jaina Perspective on the Philosophy of Religion* (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 2001), 4.

³⁷⁹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 174.

³⁸⁰ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 175.

3.4.2.4. Caynizm'in Mezhepleri

Caynistler arasında Mahavira'nın ölümünden sonra dinî konular üzerine birtakım tartışmalar yaşanmıştır. Caynistler arasında yaşanan mezhepsel bölünmelerin kaynağı olarak MÖ 4. yüzyılda Magadha Krallığı döneminde keşiş Bhadrabahu'nun, uzun ve şiddetli bir kıtlığın yaklaşmakta olduğunu haber vererek Caynist cemaatin bir bölümüyle beraber Güney Hindistan'ın Sravanabelagola şehrine göç etmesi anlatılır. Dönemin Maurya Kralı Chandragupta'nın da Bhadrabahu'nun peşinden gittiği söylenir. Bhadrabahu, Magadha'da kalan keşişlerin idaresi ve bakımı için yerini öğrencisi Sthulabhavra'ya bırakmıştır. Ancak on iki yıllık aradan sonra geri dönen keşişler, Magadha'da kalan keşişlerin Mahavira'nın öğrettiği giysi giymeme kuralını terk ettiğini, bunun yerine beyaz kumaş parçası giydiklerini görmüşlerdir. Keşişlerin giyim konusu üzerine başlayan bu tartışmalar birkaç nesil boyunca devam etmiş, sonucunda MS 79 yılında Caynizm'in keşişler topluluğu ve takipçileri, *Digambara* ve *Svetambara* olarak iki mezhebe ayrılmıştır.³⁸¹

Meriç de Caynizm'deki bölünmenin ortaya çıkışıyla ilgili Bihar'da Chandragupta döneminde yaşanan kıtlıkla birlikte Caynist keşişlerden bir kısmının başka bölgeye göçmesini sebep göstermektedir. Meriç, göçen keşişlerin Caynizm'i daha sert uyguladığını ve bunlara çıplaklar (*Digambara*) dendiğini, kalan keşişlerin ise daha yumuşak davrandığını ve onlara da beyaz elbiseliler (*Şivetambara*) dendiğini ifade etmiştir.³⁸²

a. Digambara

Digambara mezhebi Meriç'in belirttiği gibi Caynizm'in daha katı olan Ortodoks tarafını temsil etmektedir. *Digambara* kelimesi “hava giyinenler” anlamına gelmektedir. Bu mezhebe göre giysi giymek, kişinin vücuduna aşırı bağlı olup onu korumak istediğini ve ruhsal olgunluktan yoksun olup asıl önemli olanın vücut değil ruh olduğunu bilmediğini göstermektedir. Bu nedenle giysi giymek kurtuluşa erişme noktasında engel olarak görülmektedir. *Digambara* mezhebine göre sadece erkekler kurtuluşa erişebilir. Kadınlar başlarına olumsuz olaylar gelebilme ihtimaline karşılık giysi giyerler. Bu yüzden onların erkeklerin yapabildiği derecede bedene bağlanmamayı gerçekleştiremeyecekleri ve kurtuluşa erişebilmek için erkek olarak yeniden doğmayı beklemeleri gerektiği kabul

³⁸¹ Natubhai Shah, *Jainism The World of Conquerors* (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 2004), 1/71-72; Atasağun, “Jainizm”, 278.

³⁸² Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 175.

edilir. Digambara Mezhebi, Güney Hindistan’da ağırlıklı olarak bugünkü Karnataka eyaleti ve Güney Maharashtra’da yaygındır.³⁸³

b. Svetambara

Svetambara kelimesi “beyaz giyinenler” anlamına gelmektedir. Svetambara mezhebi daha çok Kuzey Hindistan’da yayılmıştır. Bu mezhebin mensupları kutsal metinlerde elbise giyilmesinin kınanıp yasaklandığını içeren kesin bir ifade yer almadığını öne sürerek beyaz elbise giyilmesinde herhangi bir sakınca olmadığını kabul ederler.³⁸⁴ Mezhebe ait bir diğer görüş Digambara mezhebinin aksine kadınların da kurtuluşa erişebileceği düşüncesidir. Nihayetinde onlara göre on dokuzuncu tirthankara, Mallinath da bir kadındır.³⁸⁵ Ayrıca Svetambara mezhebinde, insan sosyal bir varlık olarak görülmekte ve onun sosyal hayata karşı sorumluluk bilincine sahip olması gerektiği düşünüldüğü için çıplaklık hoş karşılanmamaktadır. Çıplaklık gereğinin ortadan kalkmasıyla birlikte kadınların kurtuluşa ulaşma özgürlüğünün de önü açılmış olmaktadır. Öyle ki Svetambara mezhebinde kadınların manastır hayatına girişleri de kabul edilmekte ve rahibe grubu bulunmaktadır.³⁸⁶ Meriç’in de ifade ettiği gibi Svetambara mezhebinin, Digambara mezhebine nazaran daha hoşgörülü ve ılımlı olduğu görülmektedir.

Meriç, Svetambara ve Digambara mezheplerinin asıl inançlarının birbirinden çok farklı olmadığını da söylemiş, Caynizm konusunu Caynistlerin günümüzde Hindistan’ın çeşitli bölgelerinde yaşadığını ve inançlarını yaymaya devam ettiklerini belirterek noktalamıştır.³⁸⁷

3.5. Meriç’e Göre Sihizm

Hint dinlerinin sonuncusu olan Sihizm, 15. yüzyılda Hindistan’ın Pencap bölgesinde ortaya çıkmıştır. *Sih* kelimesi, Sanskritçe *shishya* kelimesiyle ilişkili olup “mürit, talebe” gibi anlamlara gelmektedir. Sihler kendi dinlerini tanımlamak için *Gurumat*, *Sikh dharma* ve *Sikhi* terimlerini kullanırlar. Gurumat, guruların öğretilerini; Sikh dharma, Sih kutsal kitaplarında belirtilen dinî, sosyal ve ahlaki yükümlülükleri; Sikhi ise, guruların öğretilerine dayanan Sih yaşam tarzını ifade etmektedir. *Guru* kelimesi de Sanskritçeden türemiş olup “öğretmen, aydınlatıcı ve ruhani rehber” gibi anlamlara gelmektedir. Sihlere

³⁸³ Long, *Jainism An Introduction*, 17-20.

³⁸⁴ Kutlutürk, “Caynizm”, 771.

³⁸⁵ Shah, *Jainism The World of Conquerors*, 72.

³⁸⁶ Merve Tanrikulu, *Caynizm* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 55.

³⁸⁷ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 177.

göre guru, Tanrı tarafından yetkilendirilmiş bir kişi olmakla birlikte hayatın her alanında müritlere rehberlik etmektedir. Sihizm'in temelinde guru-sih (öğretmen-öğrenci) ilişkisi yer almakta ve bu bağ kutsal sayılmaktadır.³⁸⁸

Meriç, Sihizm'e *Bir Dünyanın Eşiğinde* adlı eserinin "Hindî Edebiyatı" ile "Hint ve İslâm" bölümlerinde yer vermiştir. Burada Meriç, Sihizm'in inanç esaslarına değinmemekle birlikte İslam'ın Hint kıtasına girişi ve bu konuda etkili olmuş şahsiyetler ile Sihizm'in ilişkisine yer vermiş, daha sonra da kısaca kutsal metinlerinden bahsetmiştir. Bu nedenle öncelikle Meriç'in verdiği bilgiler üzerinden İslam'ın Hint alt kıtasına giriş sürecine değinilecektir.

3.5.1. İslam'ın Hint Alt Kıtasına Girişi

Meriç, Hint'in manevî hayatına yeni bir unsur olarak 1000'li yıllarda İslamiyet'in karıştığını söyler. Bu dönemlerde Kuzey Hind'in büyük bir kısmının İslam hâkimiyeti altına girdiğinden ve Gücerat, Dekkan ve Bengal'de Müslüman devletler kurulduğundan bahseder.³⁸⁹ Bu devletlerden birisi 963-1186 yılları arasında varlığını devam ettiren ve Kuzey Hindistan'da da hüküm sürmüş olan Gazneliler'dir. Meriç, Hindistan'a İslam'ın tanıtılmasında Gazneli Mahmut'un öneminden söz etmiştir. Bilindiği üzere Gazneli Mahmud (998-1030), Hindistan'a on yedi sefer düzenlemiş ve elde ettiği zaferlerle orada yüz yıllarca sürecek olan Türk-İslam hâkimiyetinin temellerini atmıştır. Aynı zamanda Gazneli Mahmud, Hint yarımadasıyla İslam dünyası arasındaki kültür ve ticaret hayatına canlılık kazandırmış ve birçok Müslüman, âlim ve şairin Hindistan'a yerleşmesiyle İslam kültürünün o bölgeye ulaşmasını sağlamıştır. Ayrıca Bîrûnî de bu etkileşimin gerçekleşmesinde ön plana çıkan isimlerden birisi olmuştur.³⁹⁰ "Cemil Meriç'in Perspektifinden Hint Düşüncesinin Tarihsel Seyri" bölümünde ayrıntılı olarak açıklandığı üzere Meriç, Hint düşüncesini fetheden kişi olarak Bîrûnî'den bahsetmiş, onun *Tahkîku mâ li'l-Hind* adlı eserinin Hint hakkında yazılan en değerli kitaplardan birisi olduğunu söylemiştir.³⁹¹

O bölgede kurulan bir diğer Müslüman devlet de Babürlüler'dir. Babür devletinin çoğunluğu Hindular'dan oluşur ama yöneticileri Müslüman'dır. Meriç, 16. yüzyıla gelindiğinde dönemin Babür hükümdarı Ekber'in İslam düşüncesi ile Brahmanizm'i

³⁸⁸ Sewa Singh Kalsi, *Religions of the World Sikhism* (New York: Chelsea House Publishers, 2005), 3.

³⁸⁹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 97.

³⁹⁰ Erdoğan Mercil, "Mahmûd-i Gaznevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/ 365.

³⁹¹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 274.

kaynaştırmaya çalıştığını ifade etmiştir.³⁹² Bilindiği üzere Ekber Şah (1556-1605), Babür devletine en parlak dönemlerini yaşatmıştır. Ekber Şah, o dönemlerde Müslümanlarla Hindular arasında yaşanan birtakım anlaşmazlıklara son vermek amacıyla İslam, Hristiyanlık, Zerdüştilik, Hinduizm, Budizm gibi çeşitli din ve inanç sistemlerinin kabul etmiş olduğu bazı prensipleri birleştirerek *din-i ilahi* adıyla yeni bir dinî yapı kurmuştur.³⁹³ Meriç de Ekber'in İslamiyet'le Hint inançlarını mezceden bir mezhep kurarak anlaşmazlığa neden olan durumu çözmeye çalıştığından bahsetmiştir. Ekber'in ülkesindeki bütün dinlere eşit haklar tanıdığını, her inançla yakından ilgilendiğini belirten Meriç, bu doğrultuda onun Brahmanları, Persîleri, Cizvit papazlarını sarayına davet ederek meselelerin tartışılmasını sağladığından söz etmiştir. Bu tartışmaların sonucunda Ekber'in bütün inançların aynı saygıya layık olduğu sonucuna varıp zıt inançları ahenkleştiren cihanşümül bir din kurduğunu söyleyen Meriç, kurulan bu yeni dinin adının *din-i hak* veya *din-i ilâhî* olduğunu ancak Ekber'in hayatıyla birlikte sona erdiğini ifade etmiştir.³⁹⁴

Meriç'e göre Hindistan'da İslamiyet'in yayılmasında sufilerin çabaları ve belagatı da etkili olmuştur. Bununla ilgili olarak Meriç, 13. yüzyıldan itibaren Kuzey Hint'te türbe ve zaviyelerin çoğalmaya başladığından; kast rejiminin ezdiği aşağı tabadaki kişilerin, kurtuluşu Nakşibendîlik, Şatarîlik, Şistîlik, Kâdirîlik gibi tarikatlarda aradığından bahsetmiştir.³⁹⁵ Meriç'in belirttiği gibi, İslam'ın Hint kıtasına yayılmasında sufilerin de büyük katkısı olmuştur. Bilindiği üzere Sufiler irşad faaliyetleri için Müslüman olmayan ülkelere gitmişlerdir. Çiştîyye, Şuttâriyye, Nakşibendîyye dervişlerinin de Hindistan'a giderek yerli halkın dillerini öğrendiği ve onlarla kaynaştığı; bölgedeki katı kast anlayışından doğan sınıfsal farklılıklara karşılık Müslümanların arasındaki kardeşlik ahlâkı, birbirlerine olan hoşgörülerini ile İslam'ın içerisindeki adalet ve güven ortamının orada yaşayan halkı etkilediği ve bu durumun İslam'ın yayılmasında etkili olduğu düşünülmektedir.³⁹⁶

Meriç, 15. yüzyılın ortalarında sufilerle brahmanların rahatça tartıştıkları mutlu bir ülke olarak Benares'ten bahsetmekte ve böyle bir ortamda kastlara aldırış etmeyen bir Vişnu rahibi olan Ramanand'dan söz etmektedir. Meriç, Ramanand hakkında derslerine hem

³⁹² Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 97.

³⁹³ Enver Konukçu, "Ekber Şah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/543.

³⁹⁴ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 274-275.

³⁹⁵ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 274.

³⁹⁶ Ethem Cebecioğlu, "Güney Asya'da İslâm'ın Yayılmasında Sufilerin Rolü, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33/1 (Aralık 1992), 160.

Hinduların hem de Müslümanların koştüğünü, kurduğu tarikatın halen yaşadığını ve onu ölümsüzleştirenin eserleri değil şakirtleri olduğunu söylemektedir. Bu şakirtler arasından en büyüğü olarak zikrettiği Kebîr'i de şu ifadelerle tanıtmaktadır:

“Benaresli bir dokumacının on beş on altı yaşlarındaki çocuğu da üstadın vaazlarına koşanlar arasındadır. Şiirlerinde iki büyük inancı kaynaştıracak olan bu delikanlıyı lakabıyla tanıyoruz: Kebir (1440-1518). Kebir Tanrı'nın da adlarından. Benaresli dokumacı, müritlerinin kendisine layık gördükleri bu adı bütün Hind'e tanıtacaktır. Halkla kucak kucağa yaşayan, hayatını alnının teri ile kazanan bir mürşitti o... Keşişlerle dervişlerin mantar gibi fişkırtdığı bir ülkede “Tanrı ne kilisededir, ne mescitte, O'nun tek mihrabı sevenlerin gönlü” diyen adam... İster Hindu olsun, ister Müslüman, ikinizin de Tanrısı bir. Rama'dır adı kimine göre, kimine göre Rahim'dir diyen şair beş yüz yıldan beri Hind'in en çok sevdiği ermişlerden.”³⁹⁷

Kebîr'in Müslüman bir babanın oğlu veya evlâtlığı olduğu rivayet edilmektedir. İslamî eğitim alarak büyüyen Kebîr, bir yandan da Meriç'in belirttiği gibi dokumacılık yapmıştır. Daha sonra yerleştiği Benâres'te Hindular ile Müslümanlar arasındaki tartışmalara katıldığı sıralarda tasavvufa ilgi duymaya başlamıştır. Bu dönemde birçok Müslüman mutasavvıf ve Hindu mistiğiyle tanışan Kebîr, en sonunda Hindu ıslahatçı Ramananda'nın (ö.1410) fikirlerini benimsemiştir.³⁹⁸ “Tanrı ne kilisededir, ne mescitte...” ifadeleriyle Kebir, topluma ayırtırmadan birleştirici bir üslupla seslenmiş; Müslümanlarla Hinduların kardeşçe bir arada yaşamaları gerektiğini savunmuştur.

Meriç, Kebîr'in ölümünden sonra Müslümanlarla Hinduların tabutu başında kavgaya tutuştuklarını; Müslümanların cenazeyi gömmek, Hinduların ise yakmak istediğini aktarmıştır.³⁹⁹ Kebîr'in her iki dinin mensuplarınca bu kadar sevilip benimsenmesi, onun fikirlerinin özünü oluşturan bütün insanların kardeş olduğu düşüncesine dayandırılmaktadır. O, bu doğrultuda kast sistemine karşı çıkıp insanların sınıflara ayrılmasını eleştirmiş ve insanların eşitliğini kabul etmeyen her türlü fırka ve mezhebe karşı çıkmıştır.⁴⁰⁰

Meriç, Kebîr'in en büyük öğrencisi olarak da Guru Nanak'tan bahsetmektedir.

³⁹⁷ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 267- 268.

³⁹⁸ Rıza Kurtuluş, “Kebîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2022), 25/163.

³⁹⁹ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 268.

⁴⁰⁰ Kurtuluş, “Kebîr”, 25/ 163.

3.5.2. Guru Nanak ve Sihizm

Sihizm'in kurucusu olan Guru Nanak ile ilgili Meriç, şu bilgileri aktarmaktadır:

Baba Nanak (1469-1538), Kebir'in en büyük şakirdi. Lahor civarında bir köyde doğmuş. Babası zengince bir Hindu. İyi bir tahsil görmüş, sonra el etek çekmiş dünyadan, derviş olmuş. Arkadaşı Mardana ile köy köy dolaşip yazdığı şiirleri okumuş; “Tanrı tektir, ne Hindu var, ne Müslüman. Tanrı ile kul arasında bir mürşide ihtiyaç var, bu mürşit: guru. Gemi olmadıkça denize açılmaz, gemi gurudur.”⁴⁰¹

Asıl adı Nanak Dev olan Guru Nanak, 1469 yılında Lahor yakınlarındaki Talwandi köyünde kşatriya (Pencapça khatrı) kastına mensup bir ailede doğmuştur. Hem Sanskritçe hem Farsça dillerinde eğitim almıştır. Çok küçük yaşlardan itibaren hayatın anlamını ve amacını aramaya derin bir ilgi duymuştur. Gezgin Hindu azizleri ve İslam'ın sufi liderleriyle arkadaşlık etmekten hoşlanmıştır. Hint toplumundaki kast sisteminden derin rahatsızlık duyduğu için bu sistemi ilahi düzenin bir parçası olarak meşrulaştıran Hindu hiyerarşisinin liderlerine karşı ise son derece eleştirel yaklaşmıştır.⁴⁰²

Guru Nanak, on dört yıl boyunca Sultanpur'da eyalet yöneticisi Nevvâb Devlet Han'ın kilercisi olarak çalışmıştır. Buradaki boş vakitlerini ilahi okuyarak ve inzivaya çekilerek geçirmiştir. Otuz yaşına geldiğinde Sultanpur'da hayatının dönüm noktasını yaşadığı ve Tanrı'nın çağrısına muhatap olarak guruluk mertebesine eriştiği kabul edilir. Nanak'ın bu bu mistik tecrübeyi Bein nehrinde yıkandığı esnada yaşadığı ve elbiseleri nehir kıyısında olmasına rağmen aramalar sonucu kendisinin bulunamadığı söylenir. İslam'daki Miraç olayına benzetilen bu tecrübeden üç gün sonra yeniden ortaya çıkarak: “Ne Hindu ne de Müslüman vardır, öyleyse ben hangi yolu takip edeceğim? Ben Tanrı'nın yolunu takip edeceğim. Tanrı ne Hindu ne de Müslüman'dır ve ben Tanrı'nın yolunu takip edeceğim.” demiştir. Bu olay sonrasında Guru Nanak, öğretisini anlatmak için bütün Hindistan'ı dolaşmış ve ona seyahatlerinde birçok kişi eşlik etmiştir.⁴⁰³

Guru Nanak ölmeden önce oluşturmuş olduğu dinî yapının devamlılığını sağlamak amacıyla bir talebesini seçerek kendisinden sonra yerine geçip önder olması için atamıştır. Böylece Sihizm'de artık “Gurular Dönemi” başlamıştır.⁴⁰⁴ Nanak sonrası dönemde guru

⁴⁰¹ Meriç, Bir Dünyanın Eşiğinde, 268.

⁴⁰² Kalsi, Religions of the World Sikhism, 4.

⁴⁰³ Ali İhsan Yitik, “Sihizm”, *Dinler Tarihi*, ed. Baki Adam (Ankara: Grafiker Yayınları,2018), 411-412; Aydın, *Hint Dinlerine Giriş*, 160-161.

⁴⁰⁴ Hamdullah Demirel, *Sihizm'in Hint Dinlerinden Farklı Yanları ve İslam ile Benzer Yönleri* (İğdır: İğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 28.

geleneği devam etmiş ve Nanak'tan sonra dokuz guru daha görev yapmıştır. Guruluk kişinin hayatı ile sınırlı olmuş ve her guru ölmeden hemen önce yerine gelecek olan guruyu tayin etmiştir. Nanak sonrası dokuz guru ismen; Guru Angad, Guru Amar Das, Guru Ram Das, Guru Aryan Dev, Guru Hargobind, Guru Har Rai, Guru Har Krişan, Guru Teg Bahadur, Guru Gobind Singh'dir.⁴⁰⁵ Onuncu guru sonrasında artık yeni bir guru seçilmeyip kutsal kitabın guruluğu ile devam edilmiştir. Meriç de Guru Nanak hakkında Sihizm'in kurucusu ve guruların ilki olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁶

Meriç, Sihizm'in Müslümanlık'la bazı Hint inançlarını kaynaştırdığını ve onların Tanrı'ya kâh Allah diye kâh Hâri diye hitap ettiklerini belirtmiştir.⁴⁰⁷ Meriç İslam ile Hint inancı arasındaki uyumsuzlukları ise şöyle anlatmaktadır: “İslâm'a göre Hindu putperest. Hindu'ya göre İslâmiyet hak ama hakkın bir zerresi. Yani Hint'in dokuz yüz elli yıldır devam eden dramı iki metafizik arasındaki mutlak uyumsuzluktur.”⁴⁰⁸ Esasında Sihizm, bazı Hindu gelenek ve göreneklerini, çok tanrıcılığı, puta tapıcılığı ve kast sistemini ortadan kaldırarak İslam ile Hinduizm arasında ortak bir yol bulma girişimi olarak da nitelendirilebilir. Sihizm, Hindu çok tanrıcılığını reddedip İslam'daki tevhid inancını benimsemiş, ayrıca avatara anlayışını inkâr etmesi yönüyle de Hinduizm'den ayrılmıştır. Diğer taraftan samsara, mokşa gibi Hindu inançlarını kabul ederek İslam'ın ahiret anlayışını reddetmiştir. Dolayısıyla bütün bu özellikleriyle Sihizm, senkretik yapıda bir dindir.⁴⁰⁹

3.5.3. Sihizm'in Kutsal Metinleri

Sihizm'in kutsal metni “temel kitap, koleksiyon” anlamına gelen *Adi Granth*'dir. Bu metne *Guru Grand Sahib* de denmektedir. *Sahib* kelimesi Hindistan'da saygıyı ifade etmek için kullanılmaktadır. Nitekim Sihlere göre Guru Grand Sahib, önce de belirtildiği gibi onuncu guru Gobind Singh'in halefi sayılmaktadır ve hükümranlılığı kıyamete kadar devam edeceği için saygıyı hak etmektedir.⁴¹⁰ Sihler nezdinde *Adi Granth*, topluluk içindeki en yüksek otorite olarak görülmekte, Sih ibadet ve ritüel yaşamında onun merkezi rolü kabul edilmektedir. Sihler, bu metnin gurulara vahyedildiği için değiştirilemez olduğuna ayrıca tüm dinî ve ahlaki soruların cevaplarının onda bulunduğuna inanmaktadır. *Adi Granth*'in

⁴⁰⁵ Şinasi Gündüz, “Sih Dini”, *Yaşayan Dünya Dinleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016), 374-375.

⁴⁰⁶ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 268.

⁴⁰⁷ Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 268.

⁴⁰⁸ Meriç, *Jurnal*, 1/154.

⁴⁰⁹ Hammet Arslan, “Sihizm”, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, ed. Bayram Ali Çetinkaya-Ali Osman Kurt (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 1/724; Yitik, *Doğu Dinleri*, 162, Gündüz, “Sih Dini”, 373.

⁴¹⁰ Turan- Battal, *Dünya Dinlerinde Kutsal Metinler*, 72.

genelinde Guru Nanak'ın ve diğer guruların ilahileri yer alır. Geri kalan ilahiler ise Kebîr, Şeyh Ferîd, Ravidas ve Namdev gibi 12. ve 16. yüzyıllar arasında Hint alt kıtasında yaşamış şairlere atfedilir. Adi Granth'ta yer alan ilahilerin dili, kuzey Hindistan'ın orta çağ şairleri tarafından kullanılan bir tür ortak dil olan Sant Bhasha olarak adlandırılmıştır. Ancak metne katkıda bulunanların geniş yelpazesi ile metnin dili çeşitlilik göstermiştir. Sih gurularının kendileri de ilahilerinin çoğunda Pencapça kullanmış ancak diğer katkıda bulunanlar gibi Apabhramsha (Sanskritçenin daha geç bir lehçesi) lehçesini de kullanmışlardır.⁴¹¹ Meriç de Guru Nanak ile şakirtlerinin yazılarının Sihler'in kutsal kitabı olan Adi Granth (temel kitap) da bir araya getirildiğini söylemiştir. Bu kitabın dilinin Pencap alfabesi ile yazıldığını ancak kullanılan dilin büyük kısmının Hintçe olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca içerisinde Müslüman yazarların da yazılarının olduğunu belirtmiştir. Meriç, Sihizm'in kutsal kitabı hakkında başka bir bilgi vermemiştir.⁴¹²

Sihler tarafından kutsal kabul edilen bir diğer metin *Dasam Granth (Sri Dasam Grant Sahib)*'dir. Bu metinde onuncu guru Gobind Singh'e (1666-1708) ait dinî ve felsefi konulu şiirler yer almaktadır. Zira o, önceki gurular gibi şiirlerini Adi Granth'ın içerisine dâhil etmemiştir. 1730-1732 yılları arasında Dasam Granth'ın, Bhai Mani Singh Khalsa tarafından derlemesi yapılmıştır. 1428 sayfadan oluşan eserin içerisinde 2000'den fazla şiir bulunmaktadır.⁴¹³ Meriç, Dasam Granth hakkında bir bilgiye yer vermemiştir.

Sihizm konusuyla birlikte Meriç'in Hint dinleri ile ilgili verdiği bilgilerin incelenmesi tamamlanmış bulunmaktadır. Sonuç bölümünde elde edilen bilgilerin genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

⁴¹¹ Gurinder Singh Man, *The Making of Sikh Scripture* (Oxford: Oxford University Press, 2001), 4-5.

⁴¹² Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 268, 276.

⁴¹³ Turan- Battal, *Dünya Dinlerinde Kutsal Metinler*, 72; Yitik, *Doğu Dinleri*, 176-177.

4. SONUÇ

Cemil Meriç, Türk düşünce dünyasına iz bırakmış isimlerden birisi olup birçok farklı konu üzerine eserler yazmış ve düşüncelerini kendine has üslup ile okurlarına aktarmış bir mütefekkidir. Bu araştırmada Meriç'in görüşleri doğrultusunda Hint düşüncesi ve dinleri ele alınmıştır. Meriç'in bir Dinler Tarihçi olmamasına rağmen eserlerinde muhtelif dinlerle ilgili bilgi vermesi bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. "Literatür Özeti" kısmında belirtildiği üzere alandaki bilimsel çalışmalara bakıldığında Meriç'in daha çok Kitâb-ı Mukaddes ve Hristiyanlık bağlamında görüşlerinin incelendiği tespit edilmiştir. Meriç ile ilgili Dinler Tarihi alanında herhangi bir lisansüstü tez yapılmamış olması yanında onun Hint dinlerine dair görüşlerini içeren başka bir çalışmanın da bulunmaması tezin ayırt ediciliğini ortaya koymaktadır. Meriç'in Hint dinlerini kutsal metinlerine, temel inanç esaslarına ve mezheplerine değinerek detaylı şekilde incelediği görülmektedir. Onun özellikle *Bir Dünyanın Eşiğinde* adlı eserinde dininden tarihine, edebiyatından kültürüne kadar bütün yönleriyle Hint düşüncesini işlemiş olması bu araştırma için büyük önem arz etmiştir. Bu eserde Meriç'in Hint kıtasını Batılı çalışmalar aracılığıyla incelediği ve o dönemlerde Batı ilerleme kaydederken Türkiye'de yapılan çalışmalarda Hint dinleri ve kültürüne değinilmemesinden yakındığı görülmüştür. Fakat "Meriç'in Perspektifinden Hint Düşüncesinin Tarihsel Seyri" kısmında zikrettiğimiz Türkiye'de o dönemlerde Dinler Tarihi alanında yapılmış çalışmalara bakıldığında Meriç'in bu söylemlerinde kısmen haklı olsa da tamamen haklı olduğunu söylemek doğru olmasa gerektir. Elbette o dönemdeki Hint düşüncesi ve dinlerine dair bilgi eksikliği sonraki Dinler Tarihi kitapları içinde ortaya konulan genel bilgilerle büyük oranda giderilmiştir. Günümüzde çok daha özel konularda derinlemesine yapılan araştırmalarla bu ilerleme memnuniyet verici biçimde devam etmektedir.

Meriç, Hinduizm yerine çoğunlukla "Brahmanizm" kavramını kullanmıştır. Ancak bu çalışmada Brahmanizm yerine Dinler Tarihi alanında yaygın olan şekliyle Hinduizm kullanılması daha uygun görülmüştür. Meriç, öncelikle Hindu kutsal metinlerini ele aldığı için onun sıralamasına göre konuya kutsal metinlerle başlanmıştır. "Brahmanizm'in Kutsal Metinleri" başlığı altında Meriç ilk olarak Vedalar'ı işlemiş, onların Samhita adı verilen derlemelerinin olduğunu belirtmiş, ayrıca bunların içeriği hakkında da bilgi vermiştir. Onun Dört Veda'ya da ait Brahmanalar'ın olduğunu sayılarıyla birlikte vermesi önemlidir. Meriç, Aranyakalar hakkında diğer metinlere nazaran çok az bilgi vermiştir. Upanişadlar'ı

ise daha derinlemesine ele almıştır. Burada Upaniṣadlar'ın içeriğine, çeşitli dönemlerde yazılmış Upaniṣad metinlerine ve Vedanta kavramına dair açıklamaları mevcut literatürle uyusmaktadır. Meriç'in özellikle Upaniṣadlar için kullandığı "Hint'in Kitâb-ı Mukaddes'i" ifadesi, Hindular için bu metnin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Daha sonra Sutralar'ı açıklayan Meriç, bu metinlere örnekler vermiştir. Sutralar'ın arkasından da Dharma Şastralar'ın içeriğinden kısaca bahsetmiştir. Destanlarla ilgili de genel olarak kim tarafından, hangi tarihlerde yazıldığına ve konusuna değinmiştir. Bhagavat Gita'ya özel önem veren ve diğerlerine göre daha detaylı işleyen Meriç, onu Hint'in ve bütün zamanların kutsal metinleri içinde en kutsal kitap olarak nitelendirmiştir. Hindu kutsal metinleriyle ilgili son olarak Meriç, bir diğer adının Agamalar olduğunu söylediği Tantralar'a ve içeriğine yer vermiş, muhtemelen onları büyülu ayinlerden bahsedilmesinden ötürü Atharva Veda'ya benzetmiştir.

Meriç, Hinduizm'in inanç esaslarını, kutsal metinler gibi doğrudan bir bölüm içinde ele almamıştır. Onun inanç esaslarıyla ilgili görüşleri gerek Hindu kutsal metinlerini işlerken gerekse Trimurti başlığıyla verdiği bilgilerden günümüz Dinler Tarihi bilgileri paralelinde çıkarımda bulunularak tespit edilmeye çalışılmıştır. Aslında tezin çoğunda bu durum yaşanmış, Meriç'in farklı yerlerde dağınık halde bulunan ve üstü kapalı ifadelerini yorumlamak bu anlamda araştırmanın zorlu kısmını oluşturmuştur. Ayrıca ilgili kısımlarda belirtildiği üzere Meriç'in kullandığı bazı kavramların yazılışlarında da günümüz kullanım şekilleriyle birtakım farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.

Hinduizm'in inanç esaslarından tanrı tasavvuru konusu işlenirken önce Meriç'e göre Hindu kutsal metinlerinde geçen ilahi varlıklar ele alınmıştır. Bu doğrultuda önce Meriç'in Vedalar'da bahsettiği Agni, Mitra, Varuna ve İndra gibi tanrılar, sonra Upaniṣadlar'da geçen Atman-Brahman öğretisi ayrıntılı olarak incelenmiştir. Atman-Brahman özdeşliğinin anlaşılması güç oluşundan ötürü Meriç'in konuyu çeşitli örneklerle açıklamaya çalışması ve Hegel'in diyalektiğine uyarlaması onun ilişki kurma ve çıkarım yapma kabiliyetini göstermektedir. Bu kısımda ikinci olarak Brahma, Vişnu ve Şiva'dan oluşan Trimurti konusu işlenmiştir. Sırasıyla bu tanrıların nasıl yaratıldığına, evrendeki işlevlerine ve tasvir ediliş biçimlerine değinen Meriç'in verdiği bilgilerin günümüz verileriyle de örtüştüğü tespit edilmiştir. Trimurti ile ilgili özellikle *om* kavramının Brahma'nın gizli adı olduğunu söylemesi, Vişnu'ya atfedilen çeşitli sıfatlar ve avatlara yer vermesi, Şiva'nın eşleri Parvati, Devi ve Kali gibi tanrıçalardan söz etmiş olması ile Meriç'in konuyu daha da derin incelemiş olduğu görülmüştür.

Meriç, Hinduizm'in bir diğer inanç esası olan kast sistemi hakkında bu sınıfların kimlerden oluştuğu, ortaya çıkış süreci, oluşturulma amacı ve kastlar arasında belirlenen görev dağılımlarıyla ilgili bilgiler vermiştir. Meriç burada kast sistemi içinde rahiplere (brahmanlara) verilen ayrıcalıklara dikkat çekmiştir. Hinduizm'in inanç esasları bağlamında son olarak Meriç'in karma, samsara ve mokşa üzerine verdiği bilgiler ele alınmıştır. Meriç'in verdiği bilgilerin kendi içerisindeki bütünlüğünü bozmamak adına diğer Hint dinlerinden farklı olarak önce samsara öğretisine değinilmiştir. Upanişadlar bahsinde ele aldığı bu kavramlardan samsarayı “sonsuz uzanan bir zincir”, karmayı ise “Bugünü yapan dün... Yarın bizim dokuduğumuz bir kumaş” şeklinde kendine has üslupla anlatan Meriç'in, bu döngüden kurtuluşun yolu olarak da mokşa öğretisine yer verdiği görülmüştür.

Meriç, Brahmanizm'in Hint'teki inançları yeterince çerçeveleyememesi ve kast sisteminin getirmiş olduğu ayrıcalıklara karşı olarak Buda'nın Budizm'i, Mahavira'nın ise Caynizm'i kurduğunu ifade etmiştir. Ancak Meriç bu dinlere Hinduizm kadar ayrıntılı yer vermemiştir. Çalışmada Meriç'in bu dinlerle ilgili verdiği bilgiler işlenirken Hinduizm'de olduğu gibi kutsal metinler öne alınmıştır. Meriç, Budizm'in kutsal metinleri olan Tri-Pitaka'nın içeriklerine kısaca değinmiş, bunlardan Sutta-Pitaka'yı diğerlerine nazaran daha detaylı işlemiştir. Meriç'in özellikle Budizm'in tanrı düşüncesini ele alırken tanrının, insanları birbirine düşürerek parçaladığını ve Buda'nın tanrıya inanmadığını ifade eden sözleri dikkat çekicidir. Bunun yanında çalışmada belirtildiği üzere Budizm, bazı araştırmacılar tarafından ateist (tanrıtanımaz) bir din olarak kabul edilse de Buda'nın vaazlarında tanrı fikrini inkâr eden bir ifadenin yer almadığı ve onun tanrı fikrinden ziyade başka meselelere yöneldiği görüşünde olanlar da bulunmaktadır. Meriç, diğer Hint dinlerinin de kabul ettiği karma, samsara ve nirvana öğretisini Budizm'de işlerken nirvana kavramı dışındakilere ismen yer vermemiştir. Karma ve samsara kavramları, onun kullanmış olduğu bazı ifadelerden dolayı olarak çıkarılmıştır. Örneğin “Birkaç kürek atmakla hayat son bulmuyor...” ifadelerinin üstü kapalı olarak doğum-ölüm-yeniden doğum döngüsü olan samsarayı anlattığı çıkarımı yapılmıştır. Bu öğretilerin içeriğine ayrıntılı değinmemekle birlikte Meriç'in bu ifadeleri “Nirvana'ya Doğru” başlığı altında ele alması, bu kavramları kastettiğini düşündürmektedir. Meriç'in son olarak ele aldığı Budizm'in mezhepleri konusunda Hinayana'ya göre kişinin kurtuluşa tek başına erişebileceğini, Mahayana'da ise boddhisattva inancının kabul edildiğini ifade etmesi günümüzdeki bilgilerle örtüşen yerinde bir tespittir. Ancak Meriç'in Hinayana mezhebi

mensuplarının Buda'ya taptıklarını belirtmesi, bu mezhepte Buda'nın tanrı gibi algılandığı izlenimi vermektedir. Fakat Meriç'in bu söyleminin aksine Hinayana mezhebi mensupları Buda'yı ilahi bir varlık olarak görmemekte, onu insanlığın en yüksek örneği (arhat) kabul etmektedir. Buda'nın tanrısal nitelikler kazanması ve ona tapınılması daha çok Mahayana mezhebinde görülür. Dolayısıyla Meriç'in bu konu hakkındaki görüşü, günümüz verileriyle çelişmektedir.

Meriç, Caynizm'in kurucusu Mahavira'dan bir Cina, her devirde ortaya çıkan peygamberlerden yirmi dördüncüsü ve hazırlayıcı (tirthankara) olarak bahseder. Meriç'in, Caynizm'in kutsal metnlerinin dili, kayıt altına alınması noktasında öğrencilerinin ve yaşlı keşişlerin etkili olmasıyla ilgili vermiş olduğu bilgiler günümüz verileriyle uyusmaktadır. Meriç, Caynizm'in tanrı tasavvuru konusunda tanrının yerine evliyaların geçtiğini ifade etmektedir. Onun burada söz ettiği evliyalar, muhtemelen kişinin samsara döngüsünden kurtulması için yol gösterici olarak kabul edilen tirthankaralardır. Meriç'in Caynistlerin ikici olmaları yani hem ruha hem de maddeye inanmaları dolayısıyla onlara göre taşın ve madenlerin bile canının olduğunu vurgulaması önemlidir. Caynistler için yiyecek ve suyu bırakarak hayatlarına son verme idealini, kendine has üslubuyla "yaşama arzusuna karşılık ruhun zaferi" olarak nitelemesi de dikkat çekicidir. Meriç'in, Caynizm'de yaşanan mezhepleşme sürecinin kaynağını Caynistlerden bir kısmının kıtlık sonucu başka bir bölgeye gitmesine dayandırması ve böylece oluşan mezheplerden Digambara'nın daha katı olan tarafı, Svetambara'nın ise daha yumuşak kesimi temsil ettiği tespitleri de mevcut verilerle örtüşmektedir.

Meriç, diğer bir Hint dini Sihizm'den doğrudan söz etmemiş; "Hint ve İslam" başlığı altında İslam'ın Hint kıtasına girişine yönelik faaliyetleri ve bu konuda etkili olmuş şahsiyetleri ele alırken Sihizm konusuna da değinmiştir. Bu doğrultuda öncelikle Hindistan'a İslam'ın tanıtılmasında önemli bir hükümdar olan Gazneli Mahmud'a, Hint düşüncesini fetheden kişi olarak Bîrûnî'ye ve İslam düşüncesi ile Brahmanizm'i kaynaştırmaya çalışan Ekber Şah'a yer vermiştir. Ayrıca sufilerin İslam'ın yayılmasındaki rolünü incelediği de görülmektedir. Meriç, Hindularla Müslümanların kardeşçe bir arada yaşamaları için uğraşan Kebîr'den kısaca bahsetmekte, ardından Kebîr'in en büyük şakirdi olarak söz ettiği Guru Nanak ve Sihizm'i konu edinmektedir. Önce Guru Nanak'ın hayatına değinen Meriç, onu Sihizm'in kurucusu ve guruların ilki olarak açıklamaktadır. Meriç'in İslam ve Hint inançlarının Sihizm'le birlikte ortak noktada kaynaştırıldığını içeren ifadeleri önemlidir. Fakat o, diğer Hint dinlerinden farklı olarak Sihizm'in inanç

esaslarına hiç yer vermemiştir. Meriç, Sihizm'in kutsal metni olarak Adi Granth'ın içeriği ve bu metnin diliyle ilgili bilgi vermiş ancak Sihlerin diğer kutsal metni olan Dasam Granth'a değinmemiştir. Meriç'in Sihizm hakkında verdiği bilgilerin diğer Hint dinlerine göre çok az olduğu görülmüştür.

Sonuç itibariyle Meriç'in, Hint dinlerini genellikle temel düzeyde, bazı konularda ise detaylara inerek kendine has üslubuyla ele aldığı tespit edilmiştir. Bu araştırma aracılığıyla Meriç'in hem Dinler Tarihi alanında tanınmasına hem de okurları tarafından daha iyi anlaşılmasına katkı sunulması umulmaktadır.

KAYNAKLAR

- Adam, Baki. “Dinler Tarihi Bilimi”. *Dinler Tarihi*. ed. Baki Adam. 19-32. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Basım, 2018.
- Adam, Baki. “Prof. Dr. Hikmet Tanyu’dan Günümüze Dinler Tarihi Çalışmaları”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/1 (Haziran 1997), 509-519.
- Ahmet Mithat Efendi. *Dinler Tarihi*. sad. Ali Gül. İstanbul: İz Yayıncılık, 2021.
- Alıcı, Mehmet. “Bir Dinler Tarihçisi Olarak Bîrûnî ve Tahkîku mâ li’l-Hind’de Tanrı Kavramına Yaklaşımı”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/8 (2003), 209-229.
- Amore, R. C., *The Perennial Dictionary of World Religions*. ed. Keith Crim. New York: Harper and Row, 1989.
- Anıl, Yaşar Şahin. *Buddha*. İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2008.
- Armağan, Mustafa. *Düşüncenin Gökkuşağı Cemil Meriç*. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2008.
- Arslan, Hammet, “Budizm”. *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni*. ed. Bayram Ali Çetinkaya-Ali Osman Kurt. 1/675-722. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Arslan, Hammet. *Hint Dinlerinde Bir Arınma ve Aydınlanma Yolu Olarak Yoga*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Arslan, Hammet. “Budizm’de Kadının Konumu”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/39 (Haziran 2014), 147-179.
<https://doi.org/10.21054/deuifd.394305>
- Arslan, Hammet. “Sihizm”. *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni*. ed. Bayram Ali Çetinkaya-Ali Osman Kurt. 1/723-754. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Ataşağın, Galip. “Jainizm”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/21 (Ekim 2006), 267-297.
- Ataşağın, Galip. *Dinler Tarihi*. Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2013.
- Aydın, Fuat- Aydın, Feyza Betül (ed.). *Georges Dumézil’den Dinler Tarihi Dersleri*. Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2012.
- Aydın, Fuat. “Dinlerde Kurtuluş Anlayışı (Teorik Bir Giriş Denemesi)”, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/1 (Nisan 2015), 71-101.
- Aydın, Fuat. *Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı*. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Aydın, Fuat. *Hint Dinlerine Giriş*. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2021.

- Bailey, Greg. *Encyclopedia of Hinduism*. ed. Denise Cush vd. New York: Routledge, 2008.
- Baldick, Chris. *The Oxford Dictionary of Literary Terms*. New York: Oxford University Press, 2008.
- Bansal, Sunita Pant. *Hindu Gods and Goddesses*. Delhi: Smriti Books, 2005.
- Basham, A. L. *The Wonder That Was India*. Delhi: Rupa Co., 1961.
- Batuk, Cengiz. “Türkiye’de Dinler Tarihi Çalışmalarının Tarihsel Seyri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/1 (Ağustos 2009), 71-97.
- Bhagavat-Gita*. çev. Mehmet Ali Işım. Bursa: Verka Yayınları, 2019.
- Bhagavat-Gita*. çev. Ömer Cemal Güngören. İstanbul: Yol Yayınları, 2001.
- Bhaskarananda, Swami. *The Essentials of Hinduism*. Seattle: Viveka Press, 2002.
- Bhat, Sushanth P. “Role of Aranyakas in Vedic Literature”. *Sadvidya Journal of Research in Sanskrit* 5/1 (2011), 71-79.
- Bîrûnî. *Tahkîku mâ li’l-Hind Bîrûnî’nin Gözüyle Hindistan*. çev. Kıvameddin Burslan. ed. Ali İhsan Yitik. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Budda, A. Hilmi Ömer. *Dinler Tarihi*. İstanbul: Vakit Gazete Matbaa, 1935.
- Büyükbahçeci, Esra. “Hint’te Kast Sisteminin İlk İzleri ve Hint Edebiyatındaki Yeri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 56/2 (Ocak 2016), 238-255. https://doi.org/10.1501/Dtcfder_0000001489
- Cebecioğlu, Ethem. “Güney Asya’da İslâm’ın Yayılmasında Sufilerin Rolü”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33/1 (Aralık 1992), 157-178.
- Challege, Felicien, *Dinler Tarihi*, çev. Samih Tiryakioğlu. İstanbul: Varlık Yayınları, 1962.
- Chandra, Suresh. *Encyclopedia of Hindu Gods and Goddesses*. Delhi: Sarup and Sons, 2001.
- Cündioğlu, Düccane. *Mabed Bekçisi Cemil Meriç*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006.
- Cündioğlu, Düccane. *Mabed İşçisi Cemil Meriç*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006.
- Cündioğlu, Düccane. *Mabed Savaşçısı Cemil Meriç*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2007.
- Çağdaş, Kemal. *Hint Eski Çağ Kültür Tarihine Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.
- Dalal, Rosen. *Hinduism: An Alphabetical Guide*. Delhi: Penguin Books, 2010.

- Dalal, Roshen. "Hinduism and its Basic Texts: The Vedas, Upaniṣhads, Epics and Puranas". *Reading the Sacred Scriptures: From Oral Tradition to Written Documents and their Reception*. ed. Fiachra Long vd. 157-170. Londra: Routledge, 2018.
- Dasgupta, Surendranath. *A History of Indian Philosoph*. 1. Volume. Cambridge: Cambridge at the University Press, 1963.
- Daştan, Seçil. *Cemil Meriç ve Ümit Meriç'in İslâmiyet'e Dair Temel Fikirlerinin Mukayesesi*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Demirci, Kürşat. *Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar*. İşaret Yayınları: İstanbul, 1991.
- Demirel, Hamdullah. *Sihizm'in Hint Dinlerinden Farklı Yanları ve İslam ile Benzer Yönleri*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. ed. Aydın Sami Güneyçal. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2006.
- Doğrul, Ömer Rıza. *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1947.
- Dölek, İlbey. "Cemil Meriç ve Din: Yahudilik ve Yeni Hristiyanlık". *Cemil Meriç Üzerine Yazılar*. ed. Yalçın Çetin. 87-110. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2022.
- Dölek, İlbey. "Cemil Meriç'in Eserlerinde Batı, Hristiyanlık ve Hz. İsa". *Uluslararası Mardin Artuklu Multidisipliner Çalışmalar Kongresi*. ed. Hasan Çiftçi- Yasemin Ağaoğlu. 1/457-465. Mardin: İksad Yayınevi, 2019.
- Eliot, Sir Charles. *Hinduism and Buddhism an Historical Sketch* 1. Volume. London: Routledge and Kegan Paul, 3. Basım, 1957.
- Eliot, Sir Charles. *Hinduism and Buddhism an Historical Sketch*. 2. Volume. London: Edward Arnold & Co., 1921.
- Ellwood, Robert S. – Alles, Gregory D. *The Encyclopedia of World Religions*. New York: Facts on File, 2007.
- Erengil, Cengiz. *Budizm*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Fidan, Ali. "Nisyandan Muaf Bir Mütefekkir: Cemil Meriç". *Cemil Meriç Üzerine Yazılar*. ed. Yalçın Çetin. 31-42. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2022.
- Fidan, Ali. *Cemil Meriç'e Göre Toplumlarda Dini Hayat*. Rize: Rize Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Fisher, Mary Pat. *Women in Religion*. London: Pearson Longman, 2007.
- Fitch, Florence Mary. *Their Search for God*. New York: Lothrop, Lee and Shepard, 1967.

- Goudriann, Teun. "Introduction, History and Philosophy", *Hindu Tantrism*. 3-70. Leiden: E.J. Brill, 1979.
- Göze, Ergun. *İçimizden 30 Kişi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1975.
- Güç, Ahmet- Sert, Ekrem. "Budizm'de Dört Temel Gerçek, Sekiz Dilimli Yol ve Nirvana". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 5/12 (Haziran, 2020), 3-28. <https://doi.org/10.20486/imad.732201>
- Günaltay, M. Şemseddin. *Dinler Tarihi*, sad. Sevdije Yıldız. İstanbul: Köprü Kitapları, 2016.
- Gündüz, Şinasi. "Sih Dini". *Yaşayan Dünya Dinleri*. 373-382. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 4. Basım, 2016.
- Güngör, Ali İsmail- Kutlutürk, Cemil. "Upanişadların Temel Kavramları, Getirdiği Yeni Yaklaşımlar ve Hint Dinî ve Felsefî Dünyasına Katkıları". *Dini Araştırmalar* 12/35 (Haziran 2009), 31-46.
- Güngören, İlhan. *Buda ve Öğretisi*. İstanbul: Onur Basımevi, 1981.
- Harshananda, Swami. *Hindu Gods and Goddesses*. Chennai: Sri Ramakrishna Math Printing Press, 1987.
- Hiriyanna, M. *Outlines of Indian Philosophy*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 4. Basım, 2005.
- Hopkins, Edward Washburn. *The Religions of India*. Delhi: Munshiram Manoharlal, 2. Basım, 1970.
- Jahson, W. J. *Dictionary of Hinduism*. New York: Oxford University Press, 2009.
- Jansen, Eva Rudy. *The Book of Hindu Imagery*. Diever: Binkey Kok Yayınları, 1998.
- Jones, Costance A. – Ryan, James D. *Encyclopedia of Hinduism*. ed. J. Gardon Melton. New York: Facts on File, 2007.
- Kalsi, Sewa Singh. *Religions of the World Sikhism*. New York: Chelsea House Publishers, 2005.
- Kaya, Korhan. *Buddhistlerin Kutsal Kitapları*. Ankara: İmge Kitabevi, 1999.
- Kaya, Korhan. *Hinduizm*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2011.
- Kaya, Korhan. *Hint Mitolojisi Sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi, 1997.
- Kaya, Korhan. *Hintlilerde Tanrı*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998.

- Kızıl, Hayrettin. “Cemil Meriç’e Göre Kitab-ı Mukaddes”. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 13/1 (Nisan 2021), 468-499. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.852778>
- Konukçu, Enver. “Ekber Şah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/542-544. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kök, Ali Rauf. *Budizm’de Mezhepleşme Süreci: Mahayana ve Theravada Mezheplerinin Oluşumu ve Karşılaştırılması*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Kurtuluş, Rıza. “Kebîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/162-163. İstanbul: TDV Yayınları, 2022.
- Kutlutürk, Cemil. “Caynizm”. *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni*. ed. Bayram Ali Çetinkaya-Ali Osman Kurt. 1/755-772. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Kutlutürk, Cemil. “Hint Dinleri”. *Dünya Dinleri*. ed. Şinasi Gündüz. 191-240. İstanbul: MiletNihal Yayınları, 5. Basım, 2021.
- Kutlutürk, Cemil. *Hindu Kutsal Metinleri Upanişadlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Kutlutürk, Cemil. *Hinduizm’de Avatar İnancı*. Ankara: Otto, 2017.
- Long, Jeffery D. *Jainism an Introduction*. London: I.B. Tauris, 2009.
- Man, Gurinder Singh. *The Making of Sikh Scripture*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Mathothu, Kurian. *The Development of the Concept of Trimurti in Hinduism*. Bangalore: St. Paul’s Press Training School, 1974.
- Mercil, Erdoğan. “Mahmûd-i Gaznevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/362-365. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Meriç, Cemil. *Bir Dünyanın Eşiğinde*. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1976.
- Meriç, Cemil. *Bir Dünyanın Eşiğinde*. İstanbul: İletişim Yayınları, 21. Basım, 2022.
- Meriç, Cemil. *Bir Facianın Hikayesi*. Ankara: Umran Yayınları, 1981.
- Meriç, Cemil. *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları, 35. Basım, 2010.
- Meriç, Cemil. *Işık Doğudan Gelir*. İstanbul: İletişim Yayınları, 17. Basım, 2022.
- Meriç, Cemil. *Jurnal.1 Cilt*. İstanbul: İletişim Yayınları, 18. Basım, 2008.
- Meriç, Cemil. *Jurnal. 2 Cilt*. İstanbul: İletişim Yayınları, 16. Basım, 2009.
- Meriç, Cemil. *Kırk Ambar Lehçe-t-ül Hakayık*. İstanbul: İletişim Yayınları, 8. Basım, 2011.

- Meriç, Cemil. *Kırk Ambar Rûmuz-ül Edeb*. İstanbul: İletişim Yayınları, 11. Basım, 2009.
- Meriç, Cemil. *Kırk Ambar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980.
- Meriç, Cemil. *Mağaradakiler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 21. Basım, 2012.
- Meriç, Cemil. *Mağaradakiler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1978.
- Meriç, Cemil. *Saint Simon- İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*. İstanbul: İletişim Yayınları, 15. Basım, 2011.
- Meriç, Cemil. “Sosyalizm ve Sosyoloji Tarihinde Proudhon”. *Istanbul Journal of Sociological Studies* 9 (September 2011), 111-132.
- Meriç, Cemil. *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 15. Basım, 2013.
- Meriç, Cemil. *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: İletişim Yayınları, 19. Basım, 2012.
- Meriç, Mahmut Ali. “Cemil Meriç Kronolojisi”. *Cemil Meriç*. ed. Murat Yılmaz. 25-40. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.
- Meriç, Ümit. *Babam Cemil Meriç*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 11. Baskı, 2021.
- Mohapatra, A. Ranjan, “Budizm”, çev. Hidayet Işık, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/16 (Mayıs 2003), 169-181.
- Mutallıмова, Aliya. *Budizm’de ve Tibet Budizmi’nde Kadın*. Ankara: İlahiyat, 2020.
- Navlakha, Suren. “Introduction”. *Upanishads*. çev. Max Müller. ed. Suren Navlakha. 9-31. Londra: Wordsworth Editions, 2000.
- Painadath, Sebastian. “Mukti the Hindu Nation of Liberation”, *World Religions and Human Liberation*. ed. Dan Cohn Sherbok. New York: Orbis Books, 1972.
- Parrinder, Geoffrey. *Avatar and Incarnation the Divine in Human Form in the World’s Religions*. Oxford: Oneworld Publications, 1997.
- Radhakrishnan, S. *Indian Philosophy*. London: Allen and Unwin, 1966.
- Radinson, James B. *Religions of the World Hinduism*. New York: Chelsea House Publishers, 2004.
- Ramakrishna, Meka. “Purana Literature of Hindus and Jains”. *Kalyana Mitra: a Treasure House of History, Culture and Archaeological Studies*. ed. P. Chenna Reddy. 9. Volume. London: BlueRose Publishers, 2023.
- Ramayana*. çev. Asuman Belen Özcan- Hatice Derya Can. ed. Mehmet Emin Özcan. Ankara: Dost Yayınları, 2002.

- Ramayana*. çev. Korhan Kaya. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.
- Ramayana*. ed. Daljit Nagra. London: Faber and Faber, 2013.
- Ruben, Walter. *Buddhizm Tarihi*. çev. Abidin İtil. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1947.
- Ruben, Walter. *Eski Metinlere Göre Budizm*. çev. Lütfü Bozkurt. İstanbul: Okyanus Yayıncılık, 2000.
- Sami, Şemseddin. *Esatir*. sad. Cengiz Batuk. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Sarma, Bharadvaja. *Vyasa's Mahabharatam*. Kalküta: Academic Publishers, 2008.
- Schimmel, Annemarie. *Dinler Tarihine Giriş*. Ankara: Güven Matbaası, 1955.
- Sen, K.M. *Hinduism*. Baltimore: Penguin Books, 1961.
- Sena, Cemil. *Tanrı Anlayışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1978.
- Senzaki, Nyogen – McCandless, Ruth Strout. *Budizm ve Zen*. çev. Nur Yener. İstanbul: Satori Yayınevi, 2020.
- Shah, Manoj- Sorajjakool, Siroj. "Hinduism". *World Religions for Healthcare Professionals*. ed. Siroj Sorajjakool vd. 32-47. New York: Routledge, 2010.
- Shah, Natubhai. *Jainism the World of Conquerors*. 1. Volume. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 2004.
- Sharma, Arvind. *A Jaina Perspective on the Philosophy of Religion*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 2001.
- Sharma, Chandradhar. *Indian Philosophy: A Critical Survey* (London: Barnes and Noble, 1962.
- Shattuck, Cybelle. *Hinduism*. London: Routledge, 1999.
- Shivkumar, Muni. *The Doctrine of Liberation in Indian Religion with Special Reference to Jainism*. Delhi: Munshiram Maoharlal Publishers, 1984.
- Spencer, Sidney. *Mysticism in World Religion*. Britanya: Penguin Books, 1963.
- Stutley, Margaret – Stutley, James. *Harper's Dictionary of Hinduism: Its Mythology, Folklore, Philosophy, Literature and History*. New York: Harper and Row Publishers, 1977.
- Tanrıkulu, Merve. *Caynizm*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

- Tanyu, Hikmet. “Türkiye’de Dinler Tarihinin Tarihçesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 1960), 109-124.
- Taş, Kemaleddin. “Cemil Meriç’e Göre Toplumsal Yapı ve Din”. *Cemil Meriç Üzerine Yazılar*. ed. Yalçın Çetin. 43-86. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2022.
- Taş, Kemaleddin. “Cemil Meriç Düşüncesinde Din”. *Bilinmeyen Yönleriyle Cemil Meriç*. ed. Mehmet Çağatay Özdemir. 175-208. Ankara: Altınordu Yayınları, 2018.
- Taş, Kemaleddin. *Cemil Meriç’in Din ve Topluma Bakışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- The Laws of Manu*. çev. George Bühler. Oxford: Clarendon Press, 1886.
- Tiwari, Kedar Nath. *Comparitive Religion*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1990.
- Turan, Süleyman – Battal, Emine. *Dünya Dinlerinde Kutsal Metinler*. Rize: STS Yayınları, 2015.
- Tümer, Günay- Küçük Abdurrahman. *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları, 1993.
- Tümer, Günay. “Budizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/352-360. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Tümer, Günay. *Bîrûnî’ye Göre Dinler ve İslam Dini*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- Uğurlu, Elif. *Cemil Meriç’in Eserlerinde Manevi ve Psikolojik Unsurlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Upanisads*. “Introduction”. çev. Patrick Olivelle. New York: Oxford University Press, 1998.
- Upaniṣhadlar*. çev. Korhan Kaya. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Weber, Max. *The Religion of India the Sociology of Hinduism and Buddhism*. çev. Hans H. Gerth-Don Martindale. New York: The Free Press, 1962.
- Welbon, G.R. *The Perennial Dictionary of World Religions*. ed. Keith Crim. New York: Harper and Row, 1989.
- Wiley, Kristi L. *The A to Z of Jainism*. Delhi: Vision Books, 2006.
- Winternitz, Maurice. *A History of Indian Literature*, çev. S. Ketkar. 1. Volume. Delhi: Pearl Ofset Press, 3. Basım, 1977.
- Winternitz, Moritz. *Hint Destanları*. çev. Korhan Kaya. Ankara: İmge Kitabevi, 2016.
- Yılmaz, Adem (ed.). *Türk Basınında Cemil Meriç*. İstanbul: Basın İlan Kurumu Yayınları, 2017.

- Yılmaz, Hüseyin. *Budist Metafiziği*. Ankara: Hece Yayınları, 2007.
- Yitik, Ali İhsan- Arslan, Hammet. “Vedalar ve Kaynağı Üzerine”. *Milel ve Nihal* 8/1 (Mart 2011), 225-250.
- Yitik, Ali İhsan. “Caynizm”. *Dinler Tarihi*. ed. Baki Adam. 390-403. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Basım, 2018.
- Yitik, Ali İhsan. “Budizm”, *Yaşayan Dünya Dinleri*. 307-356. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 4. Basım, 2016.
- Yitik, Ali İhsan. “Budizm”. *Dinler Tarihi*. ed. Baki Adam. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Yitik, Ali İhsan. “Hinduizm”. *Dinler Tarihi*. ed. Baki Adam. 321-354. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Basım, 2018.
- Yitik, Ali İhsan. “Sihizm”. *Dinler Tarihi*. ed. Baki Adam. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Basım, 2018.
- Yitik, Ali İhsan. *Doğu Dinleri*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Yitik, Ali İhsan. *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1996.
- Zaehner, R.C. *Hinduism*. London: Oxford University Press, 1962.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Ayşenur GÖREN

Doğum Yeri ve :

Tarihi

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi :

Yüksek Lisans : Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din
Öğrenimi Bilimleri

Bildiği Yabancı :

Diller

Bilimsel :

Faaliyet/Yayınlar

Aldığı Ödüller :

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler ve Kurs :

Belgeleri

Çalıştığı :

Kurumlar

İletişim

E-Posta Adresi :

Tarih : 28/08/2025 (Tez Savunma Tarihi)

